

My Cretan Lemon Tree: An Analysis of Fraction Between Religious Communities In The Eastern Mediterranean

Gülen Göktürk
Independent Researcher

Abstract

Muslim Cretans were forced to leave Crete and were settled in Turkey following the Turco-Greek Exchange of Populations which was signed in 1923. Already before that date, many of them escaped from Crete due to persecutions at the hands of some Christian Cretans before, during and after the Greek uprising in the mainland Greece (1821-1830). There were many nationalist uprisings and ethnic conflicts in the Balkans to which Crete could be included in the age of nationalism. Nevertheless what made Crete different from other areas in the Balkans was that Muslims and Christians in the island had real fraternal bonds since Ottoman administration never sent a Muslim population to its last conquest Crete from other parts of the Empire; but some of the native Cretans converted to Islam. There were various reasons of change of religion. Also, Ottoman officials promoted conversion. For this very reason, Muslim Cretans and Christian Cretans had same language and culture. According to official accounts, there were such cases that a Christian person could have had a Muslim brother. Additionally, Muslim Cretans were mainly urban dwellers who occupied military and administrative posts whereas Christians were usually peasants. In accordance with these information,

this article examines how religion and social class lighted a fuse that exploded into an ethnic conflict and how people got nationalized through the lens of nationalism literature.

Keywords

Crete, Muslim Cretans, nationalism, conversion, exchange

Introduction

"During their final hours and days on their island, the outgoing Muslims began ripping down doors and shutters from their houses. There were scuffles between them and the Christian refugees from Anatolia who expected to move in. As the steamers carrying the Muslims finally sailed away, they let out a great cry of pain which was 'wild and full of entreaty bitter and menacing, carried by the wind in great surges to the shore.'" (Clark 2006)

Following the destructive war between Turkey and Greece (1919-1922), on 20th of November 1922, the representatives of Allied Powers, Turkey and Greece were summoned in Lausanne. The first stage of the conference was concluded with the Convention concerning the Exchange of Greek and Turkish Populations on 30th of January 1923 (Yıldırım 2006). The first article of the convention was declaring the compulsory exchange of Turkish nationals of the Greek Orthodox religion established in Turkish territory, and of Greek nationals of the Islamic religion established in Greek territory (Hirschon 2003, 282). As a result of the convention, Muslim Cretans found shelter for themselves in the spaces deserted by Anatolian Greeks as had the other Muslim populations of Greece. Cretans shared the same destiny with the people who flowed from *Rumelia* to Anatolia because of continuous wars in the Balkans a decade ago. The Lausanne

Convention was the culminating point of a mass displacement which had started during the Balkan Wars and the divorce of peoples reciprocally affected Anatolia and the Balkans (Hirschon 2003).

Inhabitants of Crete had been experiencing bloodshed in the island for approximately a century. Christian and Muslim Cretans were at each other's throat throughout the nineteenth century. When the Ottoman Empire is concerned, in the nineteenth century and in the first two decades of the twentieth century, it becomes clear that in all over the imperial territory Muslims and non-Muslims were killing each other for various reasons. The clashes between different religious groups could have been occurring because of economic reasons, irredentist claims or the desire for autonomy. However, the situation in Crete was different because the case of Crete was once more refuting the European romantic idea that perceives people as organic communities of ethnic descent, shared destiny and common language (Adanır 2002). The parties in conflict were of same ethnic descent, speaking the same language called *Kritika*, and having kinship ties. The incidents in Crete were a touching story of fraternal dispute on the basis of religious differences. The events in this Mediterranean island throughout the nineteenth century and the deportation of Muslim Cretans with the Population Exchange Treaty in the end proved religion's and class's determining effect on boundaries of belonging for certain groups in the eyes of other over again. Muslim Cretans began to be seen as '*Turks*' in the eyes of Christian Cretans and they were associated with the Muslim Turkish rulers against whom the Christian Cretans were uprising. The Muslim Cretans were the 'Trojan horse' of the Ottoman 'oppressors' in the eyes of their Christian brothers.

In this article, aspects of an ethnic conflict having an effect on partitioning of

Islamization of Cretans

religious communities in Crete will be discussed. How and why some Cretans converted to Islam, and how and why Christian and Muslim Cretans become each other's enemies, will be analyzed. Also, the boundaries of belonging among the Cretans will be examined. In line with the above mentioned objectives, the first chapter will concentrate on conversion issue in Crete. In the second chapter, a descriptive narrative of the ethnic conflict and genesis of a fraction between Muslim and Christian Cretans will be discussed. And third part will present a theoretical analysis of the issue. Lastly, the conclusion of the article will briefly focus on experiences of the Muslim Cretans in Anatolia after the Exchange of Populations and a general evaluation of the whole discussion will be provided.

Crete was the latest conquest of the Ottoman Empire. The siege of the whole island lasted twenty three years and its conquest by the Ottomans ended the five hundred years old Venetian rule over the island. Following the Ottoman defeat in the first Balkan War, with the London Treaty, the Ottoman Empire gave up its rights to Crete. Concerning the Muslim inhabitants of Crete, they received minority status under the rule of Greek Kingdom from the annexation of Crete to Greece (1913) until the Exchange of Populations (1923). During this period, the Muslims ran their official business with the Greek state through the associations called *Cemaat-i İslamiye* (Community of Islam). In general, all the subjects having different religious creed in an Orthodox Christian society are recognized as minority. The Muslims of Crete were also accepted as religious minority under Greek rule in accordance with the Treaty of Athens signed in 1-14 November 1913 (Kara 2008).

The Exchange of Populations occasioned a great deal of misery for the people who were exposed to it. The terrible wrench of Muslims from Crete was relatively a more attention-grabbing story in the sense that they were the descendants of

Christian families who converted to Islam during the Ottoman rule over the island. At this point one may argue that; there were also converts among the other refugees coming from Balkans and other islands and even among the inhabitants of Anatolia. Then, what makes the Muslim Cretans unique? Spyros Vryonis, in his work about medieval Anatolia explains the mass conversions. For him, the conquests in Anatolia by the Turks somehow cut the connection between the Patriarch in Constantinople and the Christians who were living in interior parts of Anatolia. Their marginal position benefited the Turks who saw the church as an ally of Byzantine. Therefore, Anatolia was Islamized *en masse*. Further to that, after the conquest of Constantinople by Mehmet II., he and his successors perceived the church as their ally in order to rule numerous Christians. The Orthodox Christians were now under protection of the Ottoman ruler. That's why the Balkans remained largely Christian (Vryonis 1971). For the case of Crete, after the Ottoman conquest, Christianity weakened in the island. However, this was not because of the influx of Muslims from other parts of the Ottoman world, instead a big number of local Greeks converted to Islam. For Molly Greene, the legacy of the Latin rule, not the policies of the Muslim rulers made the Cretans willing to convert. Lord Kinross shares the same idea. For Kinross, Cretans saw Turks as saviors from the repressive administration of Venetians (Kinross quoted in Adıyeke 2005, 559). According to a supporting point of view, the Ottoman victory over the Venetians brought back an Orthodox Archbishopric which had not been allowed during the Latin rule over the island (Greene 2000). This also means that the Greek Orthodox Cretans were able to restore their bonds with the Patriarchate in Constantinople. On the contrary, Nükhet Adıyeke affirms that mass conversions were the official policy of the Ottoman rulers in order to create a demographic balance on the island because no exile or forced migration policy was adopted by the Ottomans in Crete. In

the seventeenth century, conversion among islanders was extremely popular. However, starting from the opening years of the eighteenth century conversion rates exhibited a decline and dropped off; and at one point, no conversion register was recorded. Moreover, there were villages where the entire community converted to Islam. Hence, for Adıyeke (2005), it is possible to conclude that mass conversion in Crete was a state policy.

The mass conversion was explained by Greene with the desire for social mobility and getting rid of the burden of taxes. There was a positive correlation between religious conversion and a military career in Crete (Greene 2000). From the end of the sixteenth century onward, the Ottomans used volunteers in their military campaigns. Some of the Cretans joined the Ottoman side in the war against the Venetians with the expectation of a reward (Karathanasēs quoted in Greene 2000, 42). Moreover, the big increase in the janissary corps during the seventeenth and eighteenth centuries and the loose recruitment procedures were taken into consideration by the Cretans who were willing to change their religion. The newly converted islanders became elements of the Ottoman army and some rose to very high positions in a short period of time (Greene 2000). As Greene (2000) concludes the probability to be a janissary was the reason behind the popularity of conversion. In opposition to her claim, Nükhet Adıyeke does not see it as a reason to convert, but the possibility of being a local janissary was used as a tool to promote Islam by the Muslim rulers among the other two tools: mixed marriages and direct conversions. For her, social mobility and getting rid of the tax burden cannot explain this huge conversion movement which was not seen in other parts of the Ottoman Empire (Adıyeke 2005). As Osman Çetin shows, in Bursa, a very important trade center, in four hundred fifty years only eight hundred thirty five non-Muslims changed their religion

to Islam (Çetin quoted in Adıyeke 2005, 560). However, in Crete, according to nine *kadi* registers, it took thirty to forty years for the same number of people to convert their religion. One century later the conquest of the island, the Muslim population was around 200,000 (Adıyeke 2005). Furthermore, in Crete, marriages were strictly recorded. For Nuri Adıyeke, this shows that Ottomans used mixed marriages as a tool of the Islamization policy (Adıyeke 2002).

An analysis concerning conversion becomes more problematic when female converts are considered. Women were not paying taxes and they could not have any aims of social mobility. What was the reason for their conversion? Under Islamic law, a Muslim man could marry a Christian woman and she was not required to change her religion. The reverse was impossible. In Crete there were many mixed marriages until the last years of the Ottoman rule over the island (Adıyeke 2003). In most of these cases, women were not forced by men to change their religion. Unquestionably, there might have been forced conversions but it was not the norm. There were also individual women who voluntarily came to the court to change their religion. A Christian woman could dissolve her marriage to a Christian man via converting to Islam. By converting to Islam and not remarrying, a woman could divorce her husband automatically and get the right to raise her children (Greene 2000). However, besides these pragmatic reasons, there were also cases where women changed their religion without pursuing any specific interest.

In truth, the conversion issue is an imbroglio. The mass conversions of the Cretans mostly explained with the heavy taxations over the non-Muslims and the social mobility concerns of the local population. Seeing it as a state policy is relatively a new approach but seems more rationalistic. Nevertheless, it should be kept in mind that there may also have been less noticeable reasons for

people's desire to change their religion.

After their conversion to Islam, many new Muslims kept marrying Christian women. When registers were considered, when a person called Ramazan came to court, his brother's name could have been Gianni or Giorgio¹; or a Muslim child may have had a Christian grandmother (Adıyeke 2003). The Muslim and Christian communities were bound by various ties. An anonymous chronicle states that, "Turks" were participating in the marriages and baptisms of Christians (Greene 2000). Besides neighborhood and kin relations among Muslims and Christians, trading activities also continued (Adıyeke 2005).

Additionally, *Kritika* – a Greek dialect spoken in Crete – remained as the language of both Muslim and non-Muslim inhabitants of the island. Turkish was the official language but it was only used in official correspondence and news printing (Adıyeke and Adıyeke 2000). Some Muslim Cretans wrote *Kritika* in Arabic letters.

Becoming Enemies

In the spring of 1770 a Cretan notable from the village called Sfakia named John Vlachos, known as Daskaloyiannēs, led a group of two thousand armed men out of the mountains and down into the plains of Western Crete. After a week of preparation, they killed the Muslims in the area. This revolt was a part of bigger event called "Orloff uprisings," which took place in the eastern Mediterranean in 1770 with the hope of exchanging Ottomans for Russian rule. The uprising quickly crushed in Cretans. The Russian fleet never came to port of Chania, as promised. Sfakiot villages were burnt and Sfakiots themselves retreated up into the mountains. The event in 1770 was the first sign of a fraction in Crete. As it was stated earlier, many Muslims in Crete had already occupied administrative and military posts. Therefore massacring Muslim population was a symptom of

¹ In *kadi* registers and in other documents, it is possible to see names such as Hasan Nikolaki, Osman Gianni, Hüseyin Giorgi and so on. See Adıyeke and Adıyeke (2000).

traditional enmity of peasants toward urban life but it has also an ethnic flavor (Greene 2000).

During the Greek uprisings (1821-1829) in the mainland, Rethimno and Chania of Crete were also in turmoil. Besides Greeks, some Muslims supported the revolts. Some even changed their religion. These converts later left the island because the punishment of apostasy was death for men and for women imprisonment until conversion to Islam under Ottoman law (Adıyeke and Adıyeke 2000).

Muslim presence in Crete symbolized the Ottoman rule over the island, which was frustrating for the Christians who were trying to swallow the powerful poison of nationalism. In the end, people with different faiths but a lot in common, such as language, ancestry, traditions and lifestyle, started to see each other as enemies. Indeed the bloodshed continued in the island throughout the nineteenth century. Marriage registers show the fraction between two communities. According to these documents, in 1656-1657, the total marriage records were eighty seven; forty nine of them were mixed marriages. In 1816-1821, the total number of recorded marriages two hundred thirty three; only five of them were mixed (Adıyeke 2003).

Following a successful independence movement, Greece was recognized as an independent kingdom in 1832. As long as “Great Island” of Mediterranean, Crete, remained in Turkish hands, Greek statesmen would suffer irredentist schizophrenia. In the island itself Venizelos assumed the role of leadership in liberalism and nationalism movements. His slogan in the beginning was “Crete belongs to Cretans” but he realized soon that most of the Christians in the island were for *enosis* which means unification with the mainland Greece. Accordingly, he changed his mind and called for *enosis* repeatedly in

his revolution manifestations (Adıyeke 1999). During the nineteenth century Greek foreign policy combined with Christian demands in Crete caused Greece on six occasions –in 1841, 1854, 1866, 1878, 1885, and 1897- to opt for aggressiveness. It is estimated that in 1790, the Muslim population was three fourth of the total population. The ongoing clash between two communities; the increase in the Christian population; and the exodus of Muslims because of the heavy exactions imposed by Mustafa Paşa -successor of Mehmet Ali Paşa- caused a radical change in the composition of two religious groups. By 1866, the Muslim population was less than one third of the Christian population (Tatsios 1984). By 1880, there were 206,000 Christians and 72,000 Muslims; in 1900 the Christian population rose to 270,000 while Muslims declined to 33,500. Thousands of Muslims fled to Istanbul and Anatolia in the two years after 1898 when Greece's Prince George was proclaimed governor and in practice established a Christian control over the island, even if the Sultan's sovereignty still remained (Clark 2006). The annexation of Crete to the Greek Kingdom occurred in 1913 and Muslims received minority status.

As for the Muslims, the major issues were to remain in the island and to protect their political and legal rights. On the other side of the coin, as late as 1897 Young Turks tried to attribute a national identity to Cretan Muslims and to convince them not to leave Crete for Anatolia. They should have fought against the Christians because in the end the Ottoman rule over the island depended on Muslim presence. Young Turk endeavor blended with any sort of national identity of the Cretan Muslims – one may name it either patriotism or Ottomanism – bear its fruits immediately and the prominent members of the community established various political parties (Adıyeke 1999).

Despite the above mentioned efforts, the Muslims experienced massive pressure

An Analysis of Fraternal Dispute in Crete

and discrimination and many of them fled to Anatolian provinces until 1913. Between 1913-1924, the population registers of the Muslims were more or less the same year by year. It seems that no big flow to Anatolia took place. However, some oral history interviews conducted with the Muslim Cretans show that their life was not really easy during this period. A Cretan called Tahmiscizade Mehmet Macid mentioned in his memoir that in 1921, the Muslim Cretans were not allowed to leave the cities and sold their possessions at the given price. For him, Exchange of Populations offered them the opportunity to exchange death with life (Kara 2008). Suffered at the hands of Cretan Christians, Cretan Muslims became the carriers of Turkish nationalism in Anatolia and often involved in fierce arguments with the local Christian populations before the Exchange of Populations (1923).

It is not always easy to explain ethnic controversies. The primordial argument, for example, remains inadequate to explain ethnic conflicts. It is because ethnicity is not about divisions of human beings into fixed compartments (Fenton 2003). Regarding our case, Muslims and Christians did not have visible problems since the end of the eighteenth century. They even established marital ties with each other. Communal attachments, however, might change in accordance with circumstances. In addition to that, actors might have multiple social attachments such as class, religious, sexual and regional which can coincide, overlap or contradict with ethnic ties (McKay 1982). And one of these social attachments might come forward depending on the situation of the time. In other words, ethnic identities are volitional and fluid (Eller and Coughlan 1998). Certainly, it would be wrong to claim that emotions are irrelevant for a discussion about ethnic ties and nationalism. Human beings are emotional creatures but one should escape from psychological reductionism in explaining ethnic conflicts.

Cretan Muslims and Christians had close ties but at some specific point their differences gained visibility. Independence of mainland Greece in 1832, unrest of the Cretan peasants with the Ottoman administration, elite manipulation, interference of foreign powers and other relatively less important factors set the fire in Crete. Unsatisfied with the situation, they began to fight. Circumstances brought about practical needs; and these needs were utilized at able hands. Ethnic clashes in Crete and crystallization of differences were the products of circumstances.

The primary hypothesis of circumstantialist account is that ethnic and racial identities become bases of collective conception and action when separate populations are thrown into competition with one another for relatively scarce resources. This argument is also related with class dimension of an ethnic conflict. One group may attack the other one for holding administrative posts and/or having economically better conditions. However circumstantialist approach also remains weak when it is applied alone because there are also cases where forms of ethnicity are not based solely on utilitarian interest (Eller and Coughlan 1998).

When elites and/or circumstances construct ethnicity, the newly erected ethnic identity is claimed to be primordial based on blood ties, common ancestry, territory and religion. Even the thinnest ethnicities might be argued to be rooted in the kinship metaphor (Eller and Coughlan 1998). Commonalities might be disregarded with an ethnic mask covering class dimension and elite manipulation. To be more concrete, emphasizing or ignoring some characteristics of a particular group of people is all related with drawing ethnic boundaries that determine who is member and who is not (Nagel 1988).

In contrast to totalizing definitions of primordialism and simplification tendency

of the circumstantialism, social constructionist approach emphasizes elite role, discourse, ideology and invention of tradition in defining *ethnies* and creating their political forms, namely, the nations (Govers and Vermeulen 1997). Social interaction between insiders and outsiders can be considered as another clear denominator of nation building and ethnic conflict. An ethnic identity might shift over various directions in time, as well. It is not something static and not an ancient category. Nationalism creates nations not the other way round (Gellner 2006). They do not disregard the role of circumstances in nation formation and in ethnic clashes. But constructionist language of invention and imagination goes far and takes into consideration social realities like religion, socio-economic differences, and language (Fenton 2003).

Psychological dimension is vital to explain what triggers hatred to spread among members of a group. Therefore, we cannot disregard primordial elements in clarifying the ethnic clash in Crete. Circumstances like Greek independence and socio-economic differences between communities require circumstantialist approach to be employed. Lastly, elite role in drawing lines of ethnicity, digging into history and inventing traditions cannot be enlightened without considering constructivism.

In accordance with all these explanations, in the case of Crete three aspects of nationalism are in forefront: religion, language and class. Cretan Muslims and Christians were speaking the same Greek dialect called *Kritika*, having different religious faith and occupying different vocations that provided the Muslims privileged and economic prosperity compared to the Christians.

Religion grants the members of a group strong cement of traditionally shared beliefs about the meaning of their life (Isaacs 1989) and death. Particularly in the Balkans, nationalism could be named as “community nationalism” which has

been based on borders drawn by religions (Karpas 2004). Nationalism in this area takes its origins from the Ottoman *millet* framework which granted *the People of the Book* (*Ahl al-Kitab*) certain rights to carry on their communal affairs within the principles of their religions. For centuries, religious communities tried to protect the borders of their community and its members against the possible attacks of the other religious communities especially the Muslims who were being the ruling community (*millet-i hakime*). In the era of nationalism this already established communal attachments started to manifest itself as nationalism. Thus, the case of Crete should be evaluated within “community nationalism.” Further to this, one should also consider how religion provides a spiritual legitimacy to actions of people and how it might turn into a fatal weapon at the hands of ill-intentioned people. Concerning the clash in Crete, it triggered the conflict and masked the other reasons behind the fraternal fight. Muslim Cretans were associated with power and authority of Ottoman rule in the eyes of Christians; and the feeling of fear and entrapment (Glover 1997) on their side against the Christians intensified their group belonging and made them closer to the Ottoman identity.

When the Muslim Cretans are concerned, one may talk about ‘incongruity’ of religion and language from the eyes of primordialists. Supposedly, a Greek speaking person is expected to be an Orthodox Christian. Therefore the Muslim Cretans do not fit into category of ‘Greekness.’ Since they are speaking a dialect of Greek, they also do not fit into category of ‘Turkishness’. They occupied a third deat between Greekness and Turkishness like the Turkish-speaking Orthodox Christians of Cappadocia, the *Karamanlilar*. As a result, their hybridity gave rise to an identity problematique that developed outside their domain.

As previously mentioned the Muslim Cretans were speaking a Greek dialect

called *Kritika* and some of them were expressing their vernacular language with Arabic alphabet. The language they spoke was not different than that of the Christians and it was referring to their islander identity that they were sharing with the other Cretans. On the other side of the story, however, Arabic script emphasized their ‘Ottomanness’. And; their Ottoman identity constituted a big problem when the irredentist claims were on the rise. Actually in Crete, language was a binding link between two communities but it never became a concern in drawing ethnic lines. Some people claim that language is one of the building blocks of identity and it is a dialect with an army and navy (Isaacs 1989). The case might be the same for some ethnic conflicts; but; in our case it remained weak to prevent the clash of the islanders; in that, language aspect fell behind religion and class when the ethnic clash in Crete is concerned.

Identity question of Muslim Cretans does not fit in most of the nationalism theories which take language and religion as their bases. Moreover, Muslim Cretans’ self-perception may differ from one era to another and no homogeneity in the community concerning their self- perception could be expected. Some may have been devoted Muslims and may have identified themselves simply as Muslims. Some may have been crypto Christians or some may have still seen themselves as *Romioi*.² Another possibility could be the adoption of Ottoman identity. In fact, Clark, in his book “*Twice a stranger*” interviews a Cretan refugee who claims that Muslim Cretans were neither Turks nor Greeks but Ottomans who spoke *Kritika* (Clark 2006).

There is a high tendency that a group belonging to a specific *ethnie* also belongs to a specific social class. In Crete, many Muslims were occupying administrative and military posts and as members of these vocations they were rising easily in social hierarchy. In the beginning, Christian hatred towards

² Plural of *Romios* (i.e. Greek Orthodox or *Rum*).

Muslims was basically traditional enmity of rural peasants against urban bourgeoisie. Nevertheless, nationalist fervent was added to it in time with the rise of irredentism.

Regarding Crete, the situation in the island resembles to anti-Semitic tendencies in Europe until the first half of the twentieth century. In many places anti-Semitism developed with or as a result of anti-capitalism (Balibar and Wallerstein 1991). In our case, anti-Muslim tendency was at the same time anti-Ottoman and was against any privileged class in the island. In other words, prosperity and administrative posts were associated with being Muslim and peasantry with being Christian. However, we should keep in mind that economic reasons behind an ethnic conflict might be nourished by the aggregate psychological and emotional sentiments of members of one particular community. Economic antagonisms might be utilized by the elites. Thus, the concept of class is context dependent and in our case it cannot be differentiated easily from antagonism against the Ottoman authority, which also points to the psychological aspect of the situation.

According to Anastasia Karakasidou, national revival in the Balkans was different from those in Western Europe. She indicated that much of the region's population had lived under foreign, non-Christian rule for several centuries. Yet the Ottoman territories in the region had been highly multicultural characterized by social and economic exchange between the peoples. Concerning Crete, it was not as ethnically mixed as the Balkans but there were two separate communities whom had exchange with one another. With the introduction of nation states, boundaries that people previously got rid of with relative ease were tightened, crystallized or closed (Karakasidou 1997).

**Conclusion: the
'half infidels' at
their new home**

Muslim Cretans were not brought from other Ottoman territories after the capture of the island. They converted to Islam gradually as a result of Ottoman policies that promoted mixed-marriages, possibility of social mobilization by occupying military and administrative posts and having tax-reduction. In time the Muslim population in the island increased so rapidly that the balance between Christians and Muslims was in advantage of the latter. However, unpleasant incidents of the nineteenth century ended up with a decline in Muslim population.

During the critical decades of their national revival in the early nineteenth century, nationalist Greek intellectuals realized that they were the heirs to a heritage that was universally respected. A sense of the past, adopted from Western Europe became the major constituent of their national sentiments (Clogg 1992) and throughout the nineteenth century, the boundaries of nation has changed depending upon how Greek nationalists chose to combine the three elements of their nation: religion, language and descent (Xydis quoted in Brass 1991). Since Crete was one of the ancient Greek lands and the Cretans were one of the ancient Greek origin people, the island had to be part of Greek Kingdom in the eyes of Greek nationalists. As a result, a national flavor was added to already existing unrest about the Ottoman rule, relatively wealthy and privileged position of the Muslims. Consequently, bloodshed terrorized the island for approximately a century and Crete fell apart from Ottoman administration and became a Greek territory in 1913. Since Greek nationality required the Greek Orthodox faith, under Greek rule, Muslims of Crete, no matter of their language, were not accepted as an element of Greek nation. So the previously privileged people became minority with harsher conditions.

Cretans already predicted the oncoming end after experiencing all those revolts, clashes, and fraternal infighting. When they finally arrived in Anatolia in 1923,

they were “*half infidels*” in the eyes of local population. This time language determined their boundary of belonging as they were speaking *Kritika*. They were Greek speaking Muslims. As Evangelia Balta claimed for the situation of “*Karamanlilar*”, Muslim Cretans also formed an antithesis between two parameters of nationalism: religion and language (Balta 2003).

When the Cretans arrived in Anatolia, they were not welcomed by the local people. A Cretan Fatma Gültekin narrated her story as such:

“...But we slept better here, (i.e. Darıca-Turkey) even though the local people weren’t very keen to accept us. They called us half-infidels, they did not like the fact that we spoke Greek, and our older people couldn’t learn Turkish. Then gradually they got used to us. At first, we Cretans would only marry among ourselves, but over time we started to intermarry with the local Turkish people. And bit by bit our relations got better... (Clark 2006).”

Fraternal infighting in Crete finally resulted in partitioning of people on the basis of religious confession. Refugees coming from Crete spread around Anatolia in accordance with their previous occupations. Many of them were settled in İzmir, Bodrum, Ayvalık, Mersin, and Bursa. After their arrival in Anatolia, they gradually got mixed with the local people but never give up the nostalgia they feel for their *memleket* (i.e. home patch, Crete).³ And they still keep singing the old song:

“My Cretan Lemon Tree
Where I ought to plant you?”

³ Bruce Clark states that most of the Greek born citizens of Turkey use the word *vatan* to refer to Turkey; they use the word *memleket* for their nostalgic motherland, Crete. See Clark (2006).

Where I ought to?
I should plant you to my heart.”⁴

Bibliography

- Adanır, Fikret. 2002. The formation of a Muslim nation in Bosnia-Herzegovina: A historiographic discussion. *The Ottomans and the Balkans: A Discussion of Historiography*, eds. Fikret Adanır and Suraiya Faroqhi, Leiden: Brill Academic Publishers.
- Adıyeke, Nuri. 2002. Girit nikah defterleri ve Girit’te evlilikler. *Kebikeç* 13, 39-48.
- _____. 2003. Girit’te cemaatler arası evlilikler. *Kebikeç* 16, 17-25.
- Adıyeke, A. Nükhet. 1999. *Rum Milliyetçiliği’nin Gelişme Döneminde Girit’te Oluşan Türk Milliyetçiliği*. Mersin Üniversitesi I. Ulusal Tarih Kongresi, 30 Nisan – 2 Mayıs 1997, Mersin, 369-379.
- _____. 2005. *17. Yüzyıl Girit (Resmo) şeriye sicillerine göre ihtida hareketleri ve Girit’te etnik dönüşüm*. XIV. Türk Tarih Kongresi, 9-13 Eylül 2002, Kongreye Sunulan Bildiriler, II. Cilt, I. Kısım, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 557-568.
- Adıyeke, A. Nükhet & Adıyeke, Nuri. 2000. Yunan isyanı sırasında Girit’te irtidat olayları. *Kebikeç* 10, 107-113.
- Anderson, Benedict. 1991. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso.
- Balibar, Etienne and Wallerstein, Immanuel. 1991. *Race, Nation, Class: Ambiguous Identities*. London: Verso.
- Balta, Evangelia. 2003. The adventure of identity in the triptych: vatan, religion and language. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 8, İstanbul, 25-44.

⁴ “Benim Giritli limon ağacım/ seni nerelere dikeyim / dikeyim, dikeyim/ seni kalbime dikeyim...” This Cretan folk song gave its name to a Turkish documentary about Cretan refugees in Turkey. İşbilen, Tahsin (Yön.), 2006. Benim Giritli Limon Ağacım, Paradoks Yapım.

- Brass, R. Paul. 1991. *Ethnicity and Nationalism: Theory and Comparison*. New Delhi, London, Newbury: Sage Publications.
- Berberoglou, Berch. 2004. *Nationalism and Ethnic Conflict: Class, State, Nation in the Age of Globalization*. New York: Rowman and Littlefield Publishers.
- Clark, Bruce. 2006. *Twice a Stranger: How Mass Expulsion Forged Modern Greece and Turkey*. London: Granta Books.
- Clogg, Richard. 1992. *A Concise History of Greece*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cornell, Stephan. 1998. *Ethnicity and Race: Making Identities in a Changing World*. California; Fine Forge Press.
- Eller, Jack and Coughlan, Reed. 1998. The poverty of primordialism. *Ethnicity*, eds. John Hutchinson and Anthony Smith. Oxford: Oxford University Press.
- Fenton, Steve. 2003. *The Primordialism Debate in Ethnicity*. Cambridge: Polity Press.
- Gellner, Ernest. 2006. *Nations and Nationalism*. Oxford: Blackwell.
- Glover, Jonathan. 1997. Nations, identity and conflict. *The Morality of Nationalism*, ed. Jeff McMahan. The New York: Oxford University Press.
- Govers, Cora and Vermeulen, Hans. 1997. *The Politics of Ethnic Consciousness*. New York: St. Martin's Press.
- Greene, Molly. 2000. *A Shared World: Christians and Muslims in the Early Mediterranean*. New Jersey: Princeton University Press.
- Hirschon, Renée. 2003. Unmixing peoples in the Aegean Region. *Crossing the Aegean*, ed. Renée Hirschon. Oxford: Berghahn Books.
- Horowitz, Donald. 1985. *Ethnic Groups in Conflict*. California: University of California Press.
- Isaacs, R. Harold. 1989. *Idols of the Tribe*. Cambridge: Harvard University Press.

- İşbilen, Tahsin (Yön.), 2006. Benim Giritli Limon Ağacım, Paradoks Yapım.
- Kara, Melike. 2008. *Girit Kandiye’de Müslüman Cemaati 1913-1923*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Karakasidou, N. Anastasia. 1997. *Fields of Wheat, Hills of Blood: Passages to Nationhood in Greek Macedonia, 1870-1990*. Chicago, London: The University of Chicago Press.
- Karpat, Kemal. 2004. *Balkanlar’da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*. İstanbul: İmge Yayınları.
- Mckay, James. 1982. An exploratory synthesis of primordial and mobilisationist approaches to ethnic phenomena. *Ethnic and Racial Studies*, 5 (4).
- Nagel, Joanne. 1988. Constructing ethnicity: creating and recreating ethnic identity and culture. *New Tribalism: the Resurgence of Race and Ethnicity*, ed. Michael W. Hughey. London: MacMillan Press.
- Smith, Anthony D. 1999. *Myths and Memories of the Nation*. Oxford: Oxford University Press.
- Tatsios, T. George. 1984. *The Megali Idea and the Greek-Turkish War of 1897: The Impact of the Cretan Problem on Greek Irredentism, 1866-1897*. New York: Columbia University Press.
- Vryonis, Spyros. 1971. *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh Through the Fifteenth Century*. Berkeley: University of California Press.
- Yıldırım, Onur. 2006. *Diplomasi ve göç: Türk-Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Benim Giritli Limon Ağacım: Doğu Akdeniz’de Dini Gruplar Arasındaki Kırılmaya Dair Bir Analiz

Öz

Müslüman Giritliler 1923’te imzalanan Türk-Yunan Mübadelesi kapsamında adayı terk etmek durumunda bırakılıp Türkiye’ye yerleştirildiler. Yunan isyanı (1821-1830) öncesinde ve onu takip eden yıllarda Girit’te çıkan Hıristiyan ayaklanmaları nedeniyle 1923’ten önce de çok sayıda Müslüman Giritli zulme uğrayıp adayı terketmek mecburiyetinde kalmıştı. Milliyetçilik çağı olan ondokuzuncu yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Balkanların da dahil olduğu pek çok bölgede milliyetçi ayaklanmalar ve etnik çatışmalar mevcuttu. Ancak Girit’i diğer bölgelerden ayıran Girit Müslümanlarının ve Hıristiyanlarının kardeşlik bağlarıydı. Gerçekten de Osmanlı İmparatorluğu’nun fethettiği son toprak parçası olan Girit’e Anadolu’dan bir nüfus yerleştirmesi yapılmamış, adadaki Hıristiyanlar din değiştirerek Müslüman olmuşlardı. Din değiştirmelerin pek çok sebebi olmasının yanısıra Osmanlı yöneticileri de ihtida hareketlerini teşvik etmişlerdi. İşte bu yüzden Girit Müslümanları ve Hıristiyanları dilde ve kültürde aynı iki topluluktu. Hatta şeriye sicillerine göre bazı ailelerde kardeşlerden biri Hıristiyan iken, diğer kardeş Müslüman olabilmekteydi. Müslüman Giritliler çoğunlukla şehirli bir topluluk olup, askeri ve yönetici kadrolarında önemli görevler elde ederken, Hıristiyanlar çoğunlukla köylülükle özdeşleştirilmişti. Bu bilgilerin ışığında bu makalede kardeş kavgası olarak nitelendirebileceğimiz bu etnik çatışmanın sebepleri milliyetçilik literatürü üzerinden değerlendirilmiş, dinin ve sosyal sınıf farklılığının nasıl göze batar hale gelip çatışma kültürü doğurduğu ve adalıkların milletleşme sürecine nasıl etki ettiği incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler

Girit, Müslüman Giritliler, milliyetçilik, ihtida, mübadele

Genişleme Politikasından Avrupa Komşuluk Politikasına Avrupa Birliği'nin Dönüştürücü Gücü

Gözde Yılmaz

Atılım Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

Öz

Avrupa Birliği (AB) genişleme politikasında yakaladığı başarıyı komşularıyla ilişkilerinde bir başka politika ile sürdürmeyi hedeflemiş ve Avrupa Komşuluk Politikasını 2004 genişlemesi öncesinde geliştirmiş ve yürürlüğe sokmuştur. 2004 yılında yaşanan büyük genişleme süreciyle AB yeni komşular edinmiş ve hem güvenlik konusundaki kaygıları, hem de kapısında uzun bir aday ülke kuyruğu oluşturan ülkelere yeni komşuların eklenmemesi adına üyelik perspektifini dışlayan komşuluk politikası ile komşularıyla ilişkilerini sürdürme yoluna gitmiştir. Bu makale AB'nin komşularıyla ilişkilerini yürüttüğü komşuluk politikasını ve bu politika çerçevesinde AB'nin dönüştürücü gücünü incelemektedir. Politikanın temel özelliklerini ve zamanla geçirdikleri değişimi araştıran makale, AB'nin norm ve kurallarının komşuluk politikası çerçevesinde yayılabileceği olasılığını eleştirel bir yaklaşımla tartışmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Avrupa Birliği, Avrupa Komşuluk Politikası, Dönüştürücü Etki, Genişleme, Reform.

Giriş

2004 yılında Orta ve Doğu Avrupa coğrafyasına genişleyen Avrupa Birliği (AB) on yeni üyeyi bünyesine katmış ve dolayısıyla genişleyen sınırlar ile birlikte yeni komşular edinmiştir. Birliğin yeni sınırları daha önceden var olan ve genişlemeyle kazanılan yeni komşulara yönelik bir politika oluşturma gereğini ortaya çıkarmıştır. Bu doğrultuda AB komşularına yönelik daha bütüncül ve tutarlı bir politika oluşturmak amacıyla 2004 yılında Avrupa Komşuluk Politikası (AKP) adı altında yeni bir politika çerçevesi geliştirmiştir ve bu politikaya AB'nin on altı komşusu dahil olmuştur.¹

Politikanın ilk yıllarından bu yana bir çok araştırma (Kelley 2006; Noutcheva 2015; Sasse 2008; Schimmelfennig and Scholtz 2008; Smith 2005) AKP'nin oldukça iddialı bir politika olduğunu fakat bir takım sistemik problemlerin politikayı zayıflattığından bahsetmişlerdir. Zamanla AKP çeşitli değişiklikler geçirmiş ve belirtilen sorunlu alanların bazıları elimine edilmiştir - Doğu Ortaklığı'nın ortaya atılmasıyla bölgesel politikaların AKP'ye eklenmesi gibi. Bu çalışma AB'nin dönüştürücü etkisini AKP çerçevesinde ele almakta ve genişlemeye alternatif olarak sunulan AKP'nin temel özelliklerini ve politikanın AB norm ve kurallarını komşularına üyelik perspektifi sunmadan yayabilme yetisini eleştirel bir yaklaşımla tartışmaktadır.

Makale üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm AB'nin dönüştürücü etkisini ele alırken, genişlemeden AKP'ye gelen süreci değerlendirmekte, AKP'nin ortaya çıkışını ve buna neden olan etkenleri incelemektedir. İkinci bölüm AKP'yi oluşturan temel öğeleri detaylı bir şekilde açıklamakta, bu öğelerin zaman içerisinde geçirdiği değişimi ele almakta ve eleştirel bir yaklaşımla bu öğelerdeki sorunları ortaya koymaktadır. Son bölümde ise sonuçlar özetlenmektedir.

¹ Bu ülkeler Azerbaycan, Beyaz Rusya, Cezayir, Ermenistan, Gürcistan, Fas, Filistin, İsrail, Libya, Lübnan, Mısır, Moldova, Suriye, Tunus, Ukrayna ve Ürdün'dür.

**Genişlemeden
AKP'ye
Doğru AB'nin
Dönüştürücü Etkisi:
Neden Komşuluk
Politikası?**

AB'nin özellikle 2000'lerde yaşanan genişleme süreciyle birlikte dönüştürücü gücü dikkat çekmiş ve komşu çevresindeki Birliğe aday ülkeleri üye ülkelerine benzeştirmesi, yani AB normlarını, kurallarını ve değerlerini benimseyen ülkelere dönüştürmesi, ekonomik bir güç olarak anılan AB'nin gücüne yeni bir boyut eklemiştir. Aday ülkelerde genişleme süreciyle barışçıl bir şekilde yaşanan dönüşüm AB üyelik teşvikiyle bu ülkelere AB'nin kurallarını, değerlerini ve refahını ihraç etmesi yoluyla olmaktadır. Bu barışçıl dönüştürücü güç AB'nin dış politikasında en önemli başarı olarak kabul edilmekte ve bu başarıyı genişleme ile sınırlı tutmak istemeyen AB AKP ile çevresinde yine AB üyelerine benzeyen fakat üyelik perspektifine sahip olmayan veya AB tarafından aday ülke statüsü kazanma ihtimali görülmeyen komşuların dönüştürülmesi çerçevesinde genişletme amacı gütmüştür.

AB'nin komşularıyla ilişkileri konusu üzerine düşünülmesi gerektiği 2002 yılının Nisan ayında Genel İşler Konseyi toplantısında ifade edilmiştir (Avrupa Konseyi 2002a). Bunun üzerine 2002 yılının Ağustos ayında Komisyon üyesi Patten ve AB Yüksek Temsilcisi Solana tarafından imzalanan ve AB'nin komşularıyla ilişkilerine dikkat çeken 'Daha Geniş Avrupa' belgesi komşuluk politikasının temelini oluşturmuştur (Solana ve Patten 2002). Bundan sonra komşuluk inisiyatifi Genel İşler Konseyi'nin olağan konularından biri olmuş ve 2002 Eylül ayında düzenlenen Genel İşler ve Dış İlişkiler Konseyi'nde yaklaşan genişleme sürecinin AB'nin komşularıyla ilişkilerini ilerletmesinde bir fırsat olduğu ifade edilmiştir ve Konsey ayrıca toplantıda ilgili kurumları bu konuda çalışmalarını için göreve çağırmıştır (Avrupa Konseyi 2002b). Sonuç olarak 2003 yılında Avrupa Komisyonu "Daha Geniş Avrupa – Komşuluk: Güney ve Doğu Komşularla İlişkilerde Yeni Bir Çerçeve" adlı dokümanı yayınlamış ve dokümanda AKP'nin ana fikrini ve çerçevesini açıklamıştır. 2004 yılında ise 'AKP Strateji Belgesi'

Komisyon tarafından yayınlanmış ve AKP'nin temel öğeleri detaylandırılmıştır. Yukarıda adı geçen iki belge AKP'nin ana çerçevesini oluşturmuştur, fakat önemle belirtilmelidir ki AKP zaman içerisinde bir çok değişiklik de geçirmiştir. Bunun yanı sıra Lizbon antlaşması ile AKP yasal bir zemine oturtulmuştur.

AKP AB'nin sınırlarının hemen ötesinde bir 'refah kuşağı' ve dostane ilişkilerin yürütüldüğü bir komşuluk ilişkisi yaratma amacıyla ortaya çıkmıştır (Avrupa Komisyonu 2003, 4). Yani bu politika AB'nin sınırlarını çevreleyen bir dost çemberi (ring of friends) oluşturmak hedefinden doğmuştur (Avrupa Komisyonu 2003, 4). Bunun yanı sıra AKP ile AB komşularına yönelik tutarlı ve bütüncül bir politika çerçevesi yaratma şansı elde etmiş ve Birlik'te kaygı yaratan iki önemli konunun çözümü olarak görülmüştür ki bunlar 2004 genişlemesi ve AB'nin güvenlik kaygılarıdır.

Öncelikle AB'nin 'büyük patlama (big bang)' genişlemesi de denilen 2004 yılında gerçekleşen ve on aday ülkeyi AB'ye katan büyük çaplı genişlemesi komşulara yönelik yeni bir politika oluşturma gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu kadar büyük çaplı bir genişlemeden sonra bile AB'nin komşu ülkeleri çekim kuvvetinde azalma olmamış, tam aksine ciddi anlamda artmış ve AB'nin genişlemeyle oluşan yeni sınırlarında üyeliğe hali hazırda aday ve potansiyel adayların oluşturduğu bir kuyruk oluşmuştur (Smith 2005, 758). Haukkala (2003, 1)'nin da belirttiği üzere genişleyen AB'nin sınırlarındaki yeni komşular her zaman gelecekteki potansiyel aday ülkelerdir. Fakat 2004 genişlemesiyle birlikte - Birlik'in hazmetme kapasitesi düşünüldüğünde - AB'de hali hazırda aday ülkelere yeni katılacak ülkelerin olması ihtimali karşısında kaygı yaratmış ve AKP AB'nin yeni sınırlarındaki komşularında oluşabilecek bu beklentiyi engellemek ve bunun yerine dostane ilişkiler geliştirmek adına AB'nin potansiyel adaylara bir cevabı olmuştur.

Genişleme ile birlikte ve bunun yanı sıra AB'nin sınırlarının hemen ötesinde

komşularının topraklarında güvenlik ile ilgili konular AB için birincil önceliklerden birini oluşturmuştur. AKP'nin kökenleri de bu güvenlik kaygılarının yer aldığı Solana ve Patten'ın mektubuna kadar dayanmaktadır (Solana ve Patten 2002). Cremona ve Hillion (2007, 22)'un da belirttiği üzere AKP'nin güvenlik ayağı bu politika çerçevesinde tesadüfi bir şekilde yer almamış, tam aksine politikanın ana amaçlarından birisini oluşturmuş ve AKP Avrupa Güvenlik Stratejisi'nin bölgesel uygulamasının yapılmasını sağlamak üzere geliştirilmiştir.

AKP AB'nin güvenliğini AB içerisinde ve AB'ye komşu ülkelerde istikrar ve refaha bağlamıştır. Mesela AKP Strateji Raporu AKP'nin genişleme sürecine karşılık geliştirildiği ve Avrupa Güvenlik Stratejisinin ortaya koyduğu amaçları gerçekleştirmek için gösterilen gayreti destekleyeceğini belirtmiştir (Avrupa Komisyonu 2004). Ayrıca Avrupa Güvenlik Stratejisi içerisinde belirtilen terörizm, bölgesel çatışmalar ve organize suçlar gibi Avrupa'da gündem güne dikkat çeken güvenlik tehditleri AKP'ye de yansıtılmıştır – AKP eylem planlarında görüldüğü gibi (AB Konseyi 2003). Avrupa'da gittikçe artan bir şekilde dikkat çeken bu yumuşak güvenlik (soft security) tehditlerinin komşu ülkelerden AB ülkelerine kolaylıkla yayılma olasılığı nedeniyle bu güvenlik tehditleri AKP içerisinde özel bir yer edinmiş ve komşu ülkelerde bu sorunların çözümüne yönelik çabaları barındırmıştır.

AKP'nin ortaya çıkmasında önde gelen sebepler AB'yi çevreleyen komşu ülkelerden AB'ye yönelik güvenlik tehditlerini önlemek ve AB'ye üye olmak üzere sırada bekleyen potansiyel adayları farklı bir politika alanıyla hem yüreklendirmek hem de üyelik dışı bir işbirliği çerçevesi oluşturmak olsa da asıl mesele AB bu hedeflerini AKP çerçevesinde nasıl gerçekleştirebileceğidir. İşte bu noktada karşımıza AB'nin dönüştürücü gücü çıkmaktadır. Weaver (2000, 260) AB'nin oldukça önemli bir güvenlik aktörü olduğundan bahsederken bunun

sebebini AB'nin yakın çevresinde görülen disipline eden gücüne bağlar ki bu güç bir mıknatıs gibi AB'nin - Orta ve Doğu Avrupa'da da görüldüğü üzere -komşularını kendisine çekmesinden ileri gelmektedir. Daha önce genişleme süreciyle komşularını adeta bir mıknatıs gibi kendine doğru çeken ve aday ülkeleri dönüştüren AB, hazmetme kapasitesinin sonsuz olmadığını görerek bu gücünü yeni komşularını dönüştürmek üzere genişleme yerine AKP ile uygulamak istemiştir (Dannreuther 2006, 183-185). Fakat genişleme sürecinin aksine üyelik vaadi AKP mensubu ülkelere kesinlikle yapılmamış ve AKP'nin üyelik ile kesinlikle bağdaştırılamayacağı açıkça vurgulanmıştır. Üyelik teşviki ortada olmadan AB'nin dönüştürücü gücünün yani AB'nin komşu çevresinde AB üyeleri benzeri - AB'nin norm ve kurallarını benimsemiş – ülkeler yaratma gücü soru işaretlerine neden olmuştur. Ayrıca AKP'nin temel öğeleri sorgulanmış, eleştirilere konu olmuş ve neticede zaman içerisinde AKP bir çok değişikliğe de konu olmuştur.

Eleştiriler ve zaman içerisindeki gelişmeler üzerine, 2003 yılında genişlemeye alternatif olarak komşu ülkeleri dönüştürme hedefiyle yola çıkan AB geçtiğimiz on yılı aşkın süredir AKP'yi geliştirmiştir. Öncelikle AKP içerisindeki farklılaştırma prensibinin yetersizliği AB tarafından kabul görmüş ve farklı AKP ülkelerinin farklı hedef ve ihtiyaçlarını göz önüne alarak 2008 Karadeniz Sinerjisi ve 2009 Doğu Ortaklığı gibi çeşitli farklılaştırma prensibini güçlendirecek girişimler yapılmıştır. Sonuçta Ukrayna gibi AB'ye üyelik hedefini her fırsatta dile getiren AKP ülkeleri daha mütevazı hedefleri olan ülkelere farklı bir yere konulmuştur (Avrupa Komisyonu 2016).

AKP'ye etkisi olan bir diğer mesele de Avrupa'da yaşanan ekonomik krizin AB'nin varoluşu ve muhtemel dağılma senaryoları ile AB'nin komşu bölgelerde mıknatıs etkisini azaltmasıdır. Bunun yanı sıra Avrupa'da yaşanan ekonomik

krizler AB'nin kendi iç meselelerine daha fazla odaklanma gerekliliğini doğurmuş ve dolayısıyla dışadönük olmaktan ziyade içedönük bir Avrupa bütünleşmesi perspektifi getirmiştir (Silander ve Nilsson 2013, 445; Whitman ve Juncos 2012, 148). Aynı şekilde Brexit yani İngiltere'nin AB'den çıkması tartışmaları ve bunun gerçeğe dönüşmesi AB'nin geleceği konusunda karanlık senaryolara yol açmış ve hem ekonomik krizler hem de İngiltere'nin bu adımı AB'nin AKP çerçevesinde komşu ülkelerdeki dönüştürücü gücüne önemli bir darbe vurmuştur (Lavrelashvili 2016). Sonuçta, İngiltere'nin AB dışına çıkması AB'yi genişleme ve AKP ülkelerine daha fazla odaklanma konusunda isteksizliğe itecek, AB'nin kendi iç meselelerine daha fazla odaklanma ihtiyacı doğuracaktır. Suriye krizi ve mülteci sorunu da tüm bu gelişmelere tuz biber ekmiş ve AKP'nin AB gündeminde geri plana itilmesine sebep olmuştur.

Özellikle Arap Baharı AKP için bir milat olmuş ve AB'nin sürece kısıtlı rolü eleştirilirken AKP'nin AB'nin komşu coğrafyasında değerlerini benimseme hedefi güden ülkelere 'etkisizliği' ciddi tartışmalara yol açmıştır (Noutcheva 2015). Arap Baharı sonrası AB 'daha fazlaya daha fazla (more-for-more)' yaklaşımı ile AKP çerçevesinde ekonomik desteğini net bir şekilde hedef ülkelerdeki demokratik gelişime koşullamış ve bu şekilde AKP içerisinde yer alan ülkelerdeki demokratikleşme sürecine daha fazla destek olmayı hedeflemiştir (Emerson 2011, 51; Silander ve Nilsson 2013: 448). Bu gelişmeye rağmen, AKP hedef ve içeriği AB'nin Arap Baharı öncesi ve sonrası dönemde demokratik dönüşümü destekleme taahhüdünde teori ve pratikte ciddi farklılıklara işaret etmektedir (Noutcheva 2015). Bunun yanı sıra, 2011 sonrası AKP'deki 'yeni' olarak addedilen unsurun özünde yeni olmadığı yani daha net söylemek gerekirse aynı ilkelerin yeni bir retorik ile sunulmasını ifade ettiği ve hatta Arap ülkelerinin Arap Baharı öncesine göre maddi desteğe olan ihtiyaçları göz önüne alındığında AKP'de yeni olarak

**AKP'nin Temel
Öğeleri Ve Zaman
İçerisindeki
Dönüşümleri**

tanıtılanın “aynısının daha azı (less of the same)” olarak bile görülebileceği öne sürülmüştür (Bicchi 2014, 322-325).

Sonuç olarak, AKP genişlemeye alternatif bir politika olarak oluşturulmuş, zaman içerisinde kritik gelişmeler ışığında çeşitli değişikliklere tabii olmuştur. Özellikle uluslararası alandaki ve AB'nin kendi içerisinde yaşadığı gelişmelerin AKP'ye önemli etkiler olmuş ve bu doğrultuda hem geliştirilmiş hem de zamanla geri plana itilmiştir. Tüm bu kritik gelişmeler ve bunların AKP'ye olan etkisi bir sonraki bölümde detaylı bir şekilde incelenecektir.

AKP'nin temel öğeleri genişleme politikasından model alınarak oluşturulmuş, fakat üyelik perspektifinin AKP çerçevesinde bulunmadığı kesin bir dille ifade edilmiştir. Yani AB AKP'yi komşularıyla ilişkilerinde daha önceden genişleme süreçleriyle deneyimleyerek oldukça başarılı bir şekilde uyguladığı katılım öncesi koşulluluk ilkesi çerçevesinde inşa etmek istemiş, ama genişleme sürecinin getirdiği maliyetleri yüklenmeden bunu hayata geçirmeyi amaçlamıştır (Wolczuk 2007).

AKP Strateji Belgesi AKP'nin yaklaşımını dört aşamalı olarak detaylandırmış ve bunları komşularla akdi ilişki kurulması, AKP ülkelerinin siyasi ve ekonomik durumunu detaylandıran ülke raporlarının hazırlanması, reformlar için bir yol haritası belirleyen Eylem Planları (EP) konusunda anlaşmaya varılması ve son olarak uygulama ve denetleme olarak sıralamıştır (Avrupa Komisyonu, 2004). Bu aşamaların yanı sıra AKP'nin temel öğeleri EP ve finansal destek, koşulluluk ilkesi, teşvik tedbirleri ve müşterek sahiplik (conditionality, incentives and joint ownership), farklılaştırma prensibi (differentiation) ve genişleme sürecinde kullanılan katılım öncesi tekniklerdir (pre-accession techniques). Bu teknikler bu bölümde detaylı olarak incelenecek ve zaman içerisinde değişimleri ele alınacaktır.

Eylem Planları ve Finansal Destek

Komşuluk politikasının en temel ögesi olan EP AKP'ye taraf olan ülkelerin AB ile ilişkilerini geliştirmek ve AB ile daha fazla bütünleşmek adına izlemesi gereken öncelikleri açıklamakta ve AB ile yapılan ve yürürlükte olan anlaşmaların uygulamasına odaklanmaktadır (Avrupa Komisyonu 2004, 9). Yani yürürlükte olan anlaşmalar korunurken, EP bu anlaşmalara bir katma değer olmuştur. EP'nin en önemli özelliği ortak değerlere ve AB'nin standartlarının adapte edilmesine verdiği önceliklerdir, ki bu değerler arasında demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve azınlık haklarına saygı vardır. AB EP'leri AKP çerçevesinde koşulluluk ilkesinin uygulanması için bir yol haritası olarak kullanmaktadır. Yani ancak AKP ülkeleri EP'lerde belirtilen öncelikleri yerine getirdiği takdirde AB ile daha yakın ilişkiler kurabilecektir. Fakat genişleme sürecindeki koşulluluk ilkesinden farklı olarak EP hukuki anlamda bağlayıcı değildir ve EP'lerin uygulanması AKP çerçevesinde vaat edilen teşviklere bağlıdır.

EP söz konusu olduğunda AKP ve AB'nin katılım öncesi stratejisinin benzerliği göze çarpmaktadır. AKP çerçevesinde geliştirilen EP genişleme sürecinin temel unsuru olan ve orta ve doğu Avrupa ülkeleri ile yapılan ortaklık anlaşmaları, diğer adıyla Avrupa anlaşmaları, model alınarak oluşturulmuştur (Kelley 2006, 32). EP de ortaklık anlaşmaları gibi ilgili ülkelere yerel reformlar için bir yol haritası sunmakta ve kısa ve orta vadede öncelikler belirlemektedir (Avrupa Komisyonu 2016). Fakat EP ortaklık anlaşmalarına göre daha muğlak ve genel bir yapıda kalmıştır.

Önemle belirtmelidir ki AKP ülkeleri için oluşturulan EP ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir ki bu bir sonraki bölümde bahsi geçecek olan farklılaştırma prensibi çerçevesinde uygulanmaktadır. Yani her AKP ülkesi için hazırlanan EP'de belirtilmekte olan öncelikler farklılık göstermektedir. Bu durum AKP'nin temel amaçlarından olan demokrasi, insan hakları gibi Birliğin norm ve değerlerinin

Tunus, Ürdün ve Fas gibi bazı ülkelerin EP'lerinde çok az yer bulmasına, Ukrayna ve Moldova gibi bazılarınıninkinde ise diğerlerine oranla oldukça fazla yer almasına neden olmuştur (Börzel ve van Hüllen 2014, 1038). Mesela Ukrayna ve Moldova'nın EP'lerinde siyasi değerler ve bu değerlere sahip olabilmek için belirtilen önceliklere ayrılan yer uzunca bir bölümde detaylandırılırken, Akdeniz ülkelerinin bir çoğunun EP'lerinde bu değerlere ayrılan yer oldukça kısıtlı kalmıştır. Bu tutarsız durum, AB'nin AKP çerçevesinde değerlerini yayma hedefinin Akdeniz ülkelerinde kısıtlı kalmasında ve AB'ye üyelik perspektifi bulunmayan Akdeniz ülkelerinin AKP'yi AB'den daha fazla fon alabilmek için taraf oldukları bir çerçevede görmelerine neden olmuştur (Bosse 2007, 50-52). Sonuç olarak, EP'lerin bir karşılaştırılması yapıldığında demokrasi teşviği konusunda bir tutarsızlık göze çarpmakta ve aslında AB'nin jeostratejik çıkarlarının bu konuda öne çıktığı görülmektedir (Börzel ve van Hüllen 2014, 1038). Bu duruma AB'nin AKP ülkelerindeki gelişmelere pratikteki yaklaşımı da örnek gösterilebilir ki AB'nin 2011'in başlarında Libya ve Suriye'nin protestolara aşırı ve orantısız güç kullanımıyla cevap vermesi konusunda yaptırımlar uygulamada isteksizliği bu örneklerden sadece biridir (Börzel ve van Hüllen 2014, 1045).

AB'nin AKP çerçevesinde en güçlü teşviklerinden birisi AKP ülkelerine ayırdığı fonlar olmuştur. Tabii koşulluluk ilkesi çerçevesinde bu fonlar ülkelerin kendi EP'lerinde belirtilmiş olan öncelikleri hayata geçirmesine bağlanmıştır. AKP'nin temel finansman aracı olan Avrupa Komşuluk Politikası Enstrümanı (AKPE) AB'nin daha önce uygulamış olduğu finansal enstrümanlar üzerine inşa edilmiş ve 2003 yılında Komisyon tarafından geliştirilmiştir (Avrupa Komisyonu 2003, 14; 2016). AKPE 2007 ve 2013 yılları arasındaki dönem için öngörülen ciddi miktarda artan finansal bütçesi ile AB'nin AKP ülkeleri ve Rusya'yı desteklemek için temel finansal programı olmuştur. AKPE çerçevesinde 2007-2013 dönemi için AKP

ülkelerine sağlanacak finansal destek 11.2 milyar Avro olarak belirlenmiş, 2014-2020 dönemi için AKPE Avrupa Komşuluk Enstrümanı (AKE) ile değiştirilmiş ve 15.4 milyar Avro bütçe ayrılmıştır (Avrupa Komisyonu 2016). 2007 öncesi dönemle karşılaştırıldığında zamanla AB'nin AKP için ayırdığı bütçenin önemli miktarda arttığı göze çarpmaktadır (Emerson vd. 2007, 22). Bütçedeki bu artış Avrupa Komisyonu tarafından da tespit edildiği gibi AKP'nin öngördüğü iddialı reform gündemini göz önünde bulundurarak ihtiyacı karşılamak üzere yapılmıştır (Avrupa Komisyonu 2006, 12).

Sonuç olarak, AB AKP ülkelerine finansal destek sağlamak adına oldukça başarılı bir çerçeve oluşturmuşken, AKP gibi AB'nin kuralları, norm ve değerlerini yaymayı hedefleyen iddialı bir politika için öngörülen EP muğlak kalmış ve farklılaştırma prensibi nedeniyle bahsi geçen bazı sorunlara da neden olmuştur. Bu noktada farklılaştırma prensibi AKP'nin diğer bir önemli özelliği olarak detaylı olarak bir sonraki bölümde incelenecektir.

Koşulluluk İlkesi, Teşvik Tedbirleri ve Müşterek Sahiplik

Partnerlerimiz hukukun üstünlüğü, demokrasi, insan hakları, piyasa odaklı ekonomik ve sektörel reformlar, temel dış politika hedefleri doğrultusunda işbirliği üzerine taahhütlerini yerine getirdiği ölçüde biz AB ile daha derin bir siyasi ve ekonomik bütünleşme sunuyoruz (Landaburu 2006).

Farklılaştırma prensibine bağlı olarak oluşturulmuş EP'ler çerçevesinde, AB AKP ülkelerinin siyasi ve ekonomik reform süreçlerine yön vermek amacıyla bir yol haritası belirlemiş ve bu süreçte bazı öncelikler ortaya koymuştur. Bu önceliklere AKP ülkelerinin taahhütleri doğrultusunda AB ile ilişkilerin şekilleneceği açıkça ortaya konulmuştur. AB koşulluluk ilkesini ifade eden bu durum ne kadar AB kuralları, normları ve değerleri AKP ülkeleri tarafından yerel sistemlerine adapte

edilirse, o kadar derin ve ileri seviyede AB ile bütünleşmenin gerçekleşeceğini ortaya koymaktadır (Avrupa Komisyonu 2004, 8). Aynen genişleme süreçlerinde olduğu gibi AB koşulluluk ilkesi AKP çerçevesinde kullanılmış ve genişleme süreçlerinde alınan olumlu sonuçlar koşulluluk ilkesinin AKP’de kullanılmasına yol açmıştır. Fakat AKP içerisinde işleyen koşulluluk ilkesi genişleme sürecinde kullanılan koşulluluk ilkesinden çok daha zayıf kalmıştır. Bunun nedeni de tabii ki AB’nin çevresindeki ülkeler için en büyük motivasyon olan ve AB’nin mükness etkisinin temel gücü olan üyelik perspektifi veya ihtimalinin AKP çerçevesinde kesin bir dille reddedilmesidir. Sonuç olarak, üyelik ihtimalinin olmadığı bir politika çerçevesinde koşulluluk ilkesinin başarısı tartışmaya açıktır.

AB AKP’de üyelik perspektifini vaat etmese de komşularını reformlara ikna etmek için çeşitli teşvik tedbirlerine başvurmuştur. AKP ortaya çıktığı ilk yıllardan itibaren komşu ülkelere AB ile daha fazla bütünleşme olanağı, AB iç pazarının ve mevzuatının bu ülkeleri içerecek şekilde genişletilmesi, iç pazarda bu ülkelerin çıkarına olacak fırsatlar, finans ve yatırım için yeni kaynaklar ve kişi, mal, hizmet ve sermayenin serbest dolaşımı (dört özgürlük) konusunda liberalleşme önermiştir (Avrupa Komisyonu 2003, 10). Bir başka deyişle AB AKP ülkelerinin yol haritalarında belirlenen öncelikleri yerine getirdiği takdirde, AKP ülkelerine ‘üyelik dışında her şey (everything but institutions)’ olarak Prodi (2002) tarafından ifade edilen teşvik tedbirlerini öne sürmüştür. Fakat yerel uygulama maliyeti oldukça yüksek olan bir çok reform için, üyelik perspektifini dışlayan bu teşviklerin yetersiz olduğu sık sık dile getirilmiştir. Bunun yanı sıra sıralanan bu teşviklerin oldukça muğlak kaldığı da bir gerçektir. Mesela politikanın ilk yıllarında AKP ülkelere AB iç pazarında bir takım fırsatlar sunulması veya ticaret kısıtlamalarının kaldırılması gibi teşvik tedbirleri zaman ve içerik açısından hem açık ve net olarak ifade edilmemiş hem de bu teşviklere ulaşma

ihhtimalinin uzun vadede olması teşvikleri zayıflatmıştır (Casier 2011, 44; Milcher ve Slay 2005, 16). Bu problemlili yaklaşım zamanla AB tarafından tespit edilmiş ve telafi edilmeye çalışılmıştır. Örneğın Avrupa Komisyonu (2006, 3) şu sözlerle bu yaklaşımın sonuç vermeyeceğini ifade etmiştir: “Oldukça talepkâr ve maliyeti yüksek reform gündemlerini hayata geçirecek komşularımızı desteklemek için daha çekici teklif sunabilmemiz gerekmektedir.” Daha önceden AB iç pazarında AKP ülkelerinin çıkarına fırsatlar sunmak şeklinde ifade edilen teşvik tedbiri 2006 yılında Avrupa Komisyonu tarafından yayınlanan belgede AKP ülkelerine vize kolaylığı sağlanması, dört özgürlüğün AKP ülkelerini içerecek şekilde genişletilmesi ve yasal standart ve politikaların uyumunu öngören derin ve etraflı bir ticaret anlaşması olarak detaylandırılmış ve daha cazibeli bir teşvik olarak sunulmuştur (Avrupa Komisyonu 2006, 3). Bahsi geçen ticaret anlaşması ‘derin ve kapsamlı bir serbest ticaret anlaşması’ olarak adlandırılan ve hali hazırda Ukrayna ve AB arasında 2014’ün Haziran ayında imzalanan anlaşma olup, ön koşulları sağladıkları takdirde Gürcistan ve Moldova’ya da ileride sunulacağı ifade edilmiştir (Avrupa Komisyonu 2016; Emerson 2011, 50). Sonuçta görülüyor ki AKP’nin etkisini arttırabilmek için AB teşvikleri daha somut hale getirmeye çalışmaktadır.

2011 yılında yaşanan Arap Baharı AB’nin komşuluk politikasını tekrar gözden geçirmesine neden olmuştur (Emerson 2011, 51). Sağlam bir demokrasi vurgusu arttırılmış ve AB 2011 yılında AKP’de yeniliğe giderek komşuluk politikasında ‘daha fazlaya daha fazla (more-for-more)’ yaklaşımını benimsediğini açıklamıştır (Avrupa Komisyonu 2016). Bu yaklaşımda demokrasi, koşulluluk ilkesi ve AB ve Avrupa Yatırım Bankası gibi kurumlar tarafından sağlanan finansal desteklere yeni ve güçlü bir vurgu yapılmıştır (Emerson 2011, 52). Yeni yaklaşımın en önemli özelliği siyasi reformlara ağırlık vermesi ve AKP ülkelerinin gerçekleştirdiği

reformlar bazında AB'nin AKP ülkelerine daha fazla finansal yardım vaat etmesidir (Silander ve Nilsson 2013, 448). Bunun yanı sıra AKP'nin teşviklerinin muğlak kaldığı eleştirilerine yanıt olarak AB yeni yaklaşımında önerdiği teşvikleri daha fazla öne çıkarmış ve somutlaştırmıştır. AKP ülkeleri kararlı bir şekilde siyasi reformlara imza attığı takdirde AB daha önce belirtilen teşviklere ek olarak bu ülkelere 'derin ve kapsamlı bir serbest ticaret anlaşması' yoluyla ekonomik bütünleşme ve gelişim, kişilerin hareketliliğini baz alan hareketlilik anlaşmaları ve AB'den AKP ülkelerine daha fazla finansal destek vaat etmektedir (Avrupa Komisyonu 2016). AB aynen genişleme sürecinde olduğu gibi ilerleme raporları vasıtasıyla AKP ülkelerindeki reform sürecinin takip edileceğini ve önerilerin yine raporlarda detaylandırılacağını açıklamıştır (Avrupa Komisyonu 2016). Sonuçta AB AKP'ye yönelik başarısızlık eleştirilerine ek olarak Arap Baharı sürecinde gördüğü reform destek ihtiyacına bu yeni yaklaşımla cevap vermiş ve AKP'de hem teşvikleri güçlendirmiş hem de koşulluluk ilkesini daha fazla öne çıkarmıştır. AB tarafından sunulan teşviklerin, diğer bir deyişle ödüllerin, koşulluluk ilkesinin uygulanması için oldukça önem arz etmekte olduğu ve AKP çerçevesinde uygulanan pozitif koşulluluk ilkesinin çekici ve göz dolduran teşviklere ihtiyacı olduğu ortadadır. AKP'de cezalara odaklanan negatif koşulluluktan sakınan AB'nin ödüllere odaklanan pozitif koşulluluk ilkesini AKP'de uyguladığını Komisyon üyesi Ferrero-Waldner (2006) netlikle ortaya koymuştur: "Bir derecede koşulluluk olduğu doğrudur. Fakat bu ilerleme kaydedildiği takdirde bizim daha fazla (finansal, yardım, teknik diyalog veya en iyi uygulamanın transferi) önereceğimiz pozitif bir koşulluluk ilkesidir."

Pozitif koşulluluk ilkesinin uygulandığı AKP AB tarafından aynı zamanda tarafların birlikte sahip olduğu bir politika olarak tanıtılmıştır. Bir çok AKP belgesinde AKP'nin müşterek sahiplik ilkesine dayandığını belirtmiştir (Örneğin

Avrupa Komisyonu 2004). Mesela AKP Strateji Belgesi (2006) AB AKP'den ortaklarına önerdiği bir teklif olarak bahsederken, müşterek sahiplik ilkesinin AKP için önemle gerekli olduğundan ve aslında AB'nin kendi öncelikleri veya şartlarını ortaklarına zorla yaptırmak gibi bir niyetinin olmadığından bahsetmektedir. Bu sözlerle AB AKP'nin ortak çıkarlar ve ortak muvafakat çerçevesinde işlediğini, dolayısıyla eşit bir ortaklık çerçevesini ön gördüğünü vurgulamaktadır. Müşterek ortaklığı öne süren AB bu yolla koşulluluk ilkesinin şart koştuğu önceliklerin hayata geçirilmesinin iki tarafından da çıkarına olduğunu dillendirerek, koşulluluğun AKP ülkeleri üzerinde bir dayatma olarak görülmesini engellemek amacını gütmüştür. Sonuçta 2010 yılında Genişleme ve AKP'den sorumlu Komisyon üyesi Füle'nin yapmış olduğu konuşmadaki sözler "AKP bir kazan-kazan oyunudur ..." ve AB Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Ashton tarafından 2011 yılında kullanılan ifadeler "... Bizim desteğimiz dayatmaya değil ortaklığımıza dayanmaktadır ..." AB'nin müşterek ortaklık kavramına verdiği önemi göstermektedir (Avrupa Komisyonu 2016).

AKP ile AB bir yandan koşulluluk ilkesini uygularken bir yandan da politikanın müşterek bir ortaklık olduğunu öne sürmektedir. Fakat AKP'nin bu iki özelliği arasındaki oluşan gerilim akıllara müşterek ortaklık kavramının AKP'ye retorik düzeyde eklemlediğini akla getirmektedir. Özellikle AKP'nin en temel öğesi olan EP'lerin hemen hemen hepsinde AB'nin çıkarları AKP ülkeleri tarafından yürütülmesi gereken önceliklere yansıtılmıştır ki bu da müşterek ortaklık argümanını zayıflatmaktadır (Casier 2011, 39; Smith 2005, 765). Sonuçta bu da AKP'nin ortak bir politikadan ziyade AB'nin tek taraflı bir politikası olduğu ve asimetrik bir ilişki öngördüğünü ortaya koymaktadır. Yani "AKP ne bir 'alan

² Rusya AKP'ye katılması konusunda AB'den davet almasına rağmen bu çerçevede AB ile ilişkilerini yürütmek istememiş ve teklifi reddetmiştir. Rusya AB ile ilişkilerini iki eşit ortak olarak sürdürmek istediğinden asimetrik bir yapısı olan AKP çerçevesine dahil olmayı tercih etmemiştir.

(space)' (Rusya² ile geliştirilen dört alan gibi), ne 'alan/bölge (area)' (Avrupa Ekonomik Alanı gibi), ..., ne de 'ortaklık (partnership)' tır (Cremona ve Hillion 2006, 39). Adı üstünde AKP AB tarafından komşularıyla ilişkileri için geliştirilen bir politikadır ve sonuçta asimetrik bir politikadır. Aslında AB'nin özellikle komşularında adapte edilmesini istediği değerler komşularla paylaşılmaktan ziyade AB üye ülkelerinin kendi aralarında paylaştıkları ortak değerleridir (Zaiotti 2007, 150).

Sonuç olarak AKP'nin en temel özelliklerinden koşulluluk ilkesi ve müşterek ortaklık arasındaki gerilim müşterek ortaklık konusunun AB'nin bir söylemi olarak kaldığına işaret etmektedir. Ayrıca AB'nin AKP'de koşulluluk ilkesini uygularken komşularına vaat ettiği ödüller veya teşvikler üyelik olanağının dışlanması sonucunda genişleme sürecine göre oldukça zayıf kalmıştır ve bu zayıflığı bir öz eleştiriyiyle AB zaman içerisinde elimine etmeye çalışmış ve teşviklerini detaylandırmıştır. Yine de AB'nin büyük bir hedefle ortaya koyduğu AKP teşvikler ve dolayısıyla koşulluluk ilkesinin uygulanabilmesi açısından bir çok AKP ülkesinde (Ukrayna ve Moldova gibi) hayal kırıklığına yol açmıştır. Bu durum en çok da üyelik isteği olan ülkelerde yaşanmış ve AB bir nebze de olsa bu ülkeleri diğer AKP ülkelerinden ayırmak amacıyla farklılaştırma prensibini AKP içerisinde uygulamış ve zamanla daha da öne çıkarmıştır. Bu durum bir sonraki bölümde ele alınacaktır.

Farklılaştırma Prensibi

Daha Geniş Avrupa – Yeni Komşuluk politikamız her bir komşumuzla olan ilişkilerdeki farklılıkları göz önüne alacaktır ... Çok açıktır ki her bir komşumuz ciddi anlamda farklılık göstermektedir ve tabii ki bizimle olan ilişkileri de. Ukrayna Mısır değildir ve İsrail de Moldova ... Bu nedendir ki farklılaştırma prensibi komşuluk politikamızın temel bir kavramıdır (Verheugen 2003).

Verheugen'in sözlere komşuluk politikasında farklılaştırma prensibinin önemini ortaya koymaktadır. AKP büyük çeşitlilik gösteren AB'ye komşu ülkeleri bir araya getiren ve AB'nin bu ülkeler ile ilişkilerinde ülkelerin farklı özelliklerine göre şekillendiren, ki bu farklılaştırma prensibinin özünü teşkil etmektedir, bir çerçeve politika olarak tasarlanmıştır (Wissels 2006, 10). AB'nin AKP içerisinde bu farklılaşma ve farklılaştırma üzerine kurulu olan yaklaşımı genişleme politikasını baz alan ile kurumsal öğrenme sürecinden ileri gelmektedir (Kelley 2006, 34). AB'nin farklı genişleme süreçlerinden elde etmiş olduğu deneyim AKP içerisinde farklılaştırma prensibinin yer bulmasına neden olmuştur. Bu prensibin AKP içerisinde yer almasının temel nedeni, Dannreuther (2006, 191) tarafından da belirtildiği üzere, 'herkese uyacak bir kalıp (one-size-fits-all)' politikasının amaca zarar veren bir yaklaşım olması, böyle kalıp bir yaklaşımın AB ile yakın işbirliğini azimle hedefleyen ülkeleri yıldırma ihtimalinin oldukça yüksek olması ve bu nedenle bu ülkelerle ilişkilerinin aynı hedefe sahip olmayan ülkelerden farklı bir yaklaşımla sürdürülmesi gerekliliğidir. Mesela AKP'nin ilk yıllarında AB ile ilişkilerinde oldukça hırslı olan ve hatta AB'ye üyelik perspektifini sıklıkla dillendiren ülkelerden Ukrayna'nın Mısır'la aynı çerçeve politika içerisinde yer almasının getirdiği rahatsızlık kaçınılmaz olarak Ukrayna'da görülmüştür. Bu örnekte olduğu gibi AB ile entegrasyonunu hızla ilerletmek hedefinde olan ülkelerin motivasyonunu bozmamak için farklılaştırma prensibi oldukça yararlı olagelmıştır. AKP çerçevesinde farklılaştırma prensibinin yetersiz olduğu eleştirileri sonucunda 2008 yılında başlatılan Karadeniz Sinerjisi ve 2009 yılında ortaya çıkan Doğu Ortaklığı gibi daha bölgesel ve çok taraflı girişimlerle farklılaştırma prensibi güçlendirilmiş ve sonuçta, örnek olarak, AB doğu Avrupa'daki AB ile ilişkilerinde hırslı AKP ülkelerini görece daha düşük çaplı hedefleri olan Akdeniz ülkelerinden ayırmıştır (Avrupa Komisyonu 2016). Farklılaştırma prensibi bu kadar geniş kapsamı olan bir politika için oldukça

yararlı bir yaklaşım olsa da bir takım soru işaretlerini de beraberinde getirmiştir. Mesela AKP ülkeleri hangi koşulda farklılaştırma prensibine tabiidir? Bu prensip AB üye ülkelerine benzeyen ülkeleri mi gözetmektedir? Meloni (2007, 27) tarafından yöneltilen soru da bu konuyu gündeme getirmektedir: “Eğer AKP farklılaştırma prensibini benimsiyorsa, bu sonuçta AB’nin kendisine olan benzerliklerini ölçüt olarak bazı komşuları diğerlerine nazaran üstün tutması anlamında gelmiyor mudur?” Bu sorulardan hareketle aslında AB’nin AKP’nin daha başlangıç sürecinde AB üye ülkelerine benzedikleri ölçüde ödüllendirdiği görülmektedir. Yani AB üye ülkelere benzemek farklılaştırma prensibinde bir nevi ölçüt olmuştur. Farklılaştırma prensibinde önemli bir diğer soru işareti de AB’nin Ukrayna gibi bazı AKP ülkelerini diğerlerine nazaran daha fazla zorlaması, yani daha detaylı ve uzun bir yol haritası sunması, ve Azerbaycan gibi ülkeleri konusunda, EP’lerinden de anlaşılabilceği gibi, daha yüzeysel bir yaklaşım adapte etmesidir.³ Bu durum bir yandan farklılaştırma prensibiyle hırslı ülkeleri teşvik etmekten, diğer ülkelere çok da çaba göstermelerine gerek olmadığı izlenimi vermektedir. Bunun yanı sıra bu kadar detaylı önceliklerin sunulduğu EP’leri olan ülkeler farklılaştırma prensibi doğrultusunda ödüllendiriliyorlar mıdır yoksa diğerlerine nazaran daha fazla görev düşen bu ülkeler aynı çerçeve programda yer alarak cezalandırılıyorlar mıdır? Sonuçta hırslı AKP ülkeleri farklılaştırma prensibi doğrultusunda AB tarafından diğer AKP ülkelere göre ayrı bir yere konulduklarının farkında olsalar da AKP bu ülkelere diğer ülkelere vaat ettiği kadar daha fazlasını vaat etmemektedir. Bu durumun AKP ülkelere olan negatif etkinin özellikle Arap Baharı sonrası daha da fazla öne çıkması sonucunda AB, bir önceki bölümde de değinildiği gibi, ‘daha fazlaya daha fazla’ yaklaşımını AKP çerçevesine eklemeyerek farklılaştırma prensibini daha da öne çıkarmış ve AB ile ilişkilerinde iddialı olan ülkelere daha fazlasını vaat ederek

³ AB-Azerbaycan Eylem Planı (2006); AB/Ukrayna Eylem Planı (2005).

**Genişleme
Politikasının
Mirası: Katılım
Öncesi Teknikleri**

motivasyonlarını arttırmayı hedeflemiştir.

Sonuçta AB dönüştürücü gücünü AKP çerçevesinde farklılaştırma prensibini kullanarak uygulamaktadır. Fakat Meloni (2007, 27) tarafından ifade edildiği gibi, “AB komşusunu sevmeye hazır bir nevi merhametli kimse (good Samaritan) gibi hareket etme niyetinde değildir. Tersine AB’nin kuralları, normları ve değerlerini benimsemeye istekli komşularına özveri göstermektedir. Yani AB aslında komşularını olduğu gibi kabul ederek sevmemekte, fakat kendisini komşularında gördüğü derecede komşularını sevmektedir.” Bunun sonucunda AB bu koşullarda komşularını desteklemekte ve bu koşulu görece daha fazla sağlayan komşularıyla ilişkilerini daha da derinleştirme niyetinde olduğunu göstermektedir.

AKP’nin genişleme sürecinden hemen hemen tek farkı AB’ye üyelik ihtimalinin olmamasıdır. Bunun en önemli nedeni de AKP’nin araçlarının katılım öncesi tekniklerine ciddi benzerliğidir. Tabii bu durum özellikle politikanın ilk yıllarında AKP üyeleri arasında kafa karışıklığı yaratmıştır. AKP’nin detaylandırıldığı ilk belgelerde sonrakilere nazaran AB’nin komşularına yönelik açık kapı politikası uygulaması durumu daha da karmaşık hale getirmiştir. Bunun yanı sıra bazı yetkililerin demeçleri bu duruma katkıda bulunmuştur. Mesela genişlemeden sorumlu Komisyon üyesi Verheugen (2003) “AB’nin komşuluk politikası ilerideki olası genişleme meselelerinden farklıdır.. Komşuluk politikamız herhangi bir ülkenin Avrupa emellerine kapıyı kapatmamaktadır” diyerek AB’nin AKP ülkelerine üyelik olasılığının her zaman olabileceğini ifade etmiştir. Bu yaklaşım AB’nin AKP’den üyelik perspektifini dışlamasına rağmen AB üyeliği konusunda emelleri olan AKP ülkelerine kapıyı tamamen kapatmadığını göstermiş ve bu ülkelerde umutların sürmesine neden olmuştur. Bunun yanı sıra bu durum bazı AKP ülkelerinin (Ukrayna gibi) AKP’yi genişlemeye giden yolda bir sıçrama tahtası olarak görmelerine neden olmuştur. Fakat AB’nin AKP konusunda iyice

karmaşıklılaşan bu durumdan rahatsız olduğu ilerleyen yıllarda AKP'nin genişleme sürecinden tamamen farklı bir politika alanı olduğundan bir çok belgede sıklıkla bahsetmesinden anlaşılmaktadır (Örneğin Avrupa Komisyonu 2006, 2).

AKP katılım perspektifini dışlamakla beraber genişleme sürecinden fazlaca etkilenmiştir. Bunda AB'nin genişleme politikasının başarısını AKP'ye taşıma amacının olduğu aşıkardır. Sonuçta AKP için büyük ölçüde katılım öncesi tekniklerden yararlanılmıştır ve AKP'nin temel öğeleri ve katılım öncesi politikasının bir çok noktada (farklılaştırma prensibi, koşulluluk ilkesi, ölçüt verme ve denetleme, genişleme sürecine konu olan ortaklık anlaşmaları ve bu anlaşmaların iz düşümü olan AKP'de Eylem Planları, ülkelerdeki ilerlemenin ortaya koyulabilmesi ve koşulluluk ilkesinin uygulanabilmesi için her sene ilan edilen ilerleme raporları gibi) büyük ölçüde benzeştiği görülmektedir (Börzel ve van Hüllen 2014, 1035; Cremona ve Hillion 2007, 29; Kelley 2006, 32).

AB üyelik perspektifinin AKP'de bulunmadığı konusunda ısrar etse de katılım öncesi tekniklerin AKP'de kullanılması özellikle politikanın ilk yıllarında soru işaretlerine yol açmıştır. Bu durum aynen AB belgeleri ve yetkililerin söylemlerinde olduğu gibi AKP ülkelerine tutarsız sinyaller göndermiştir (Cremona ve Hillion 2007, 17). Bunun yanı sıra eğer bir gün AKP ülkeleri AB'nin öncelikleri ve şartlarını yerine getirirse üyeliğe münasip ülkeler haline geleceklerdir ve bu durumda ne olacağı daha büyük bir soru işaretidir. Yani "AKP yeni adaylar yaratacaktır." (Cremona ve Hillion 2007, 17). Avrupa Komisyonu bu durumda bu ülkelerin üye olmadan AB ile olabilecek en yakın ilişkiler içerisinde olacaklarını söylemiştir, fakat bu muallak öngörü bu ülkelerin koşulları sağlamaları durumunda ve AB'ye adaylık başvurusu yaptıkları takdirde ne olacağı muammasına yanıt vermemektedir (Avrupa Komisyonu 2003, 10). Sonuç olarak katılım öncesi tekniklerinin AKP'de kullanılması hem AKP ülkelerinin kafasını karıştırmış, hem

de AB'nin üyelik perspektifi sunmamasına rağmen bu tekniklerle yeni adaylar hazırlaması gelecekte özellikle iddialı AKP ülkeleri konusunda AB'nin çıkmaza gireceğini göstermiştir.

Sonuç

AKP AB'nin komşularına yönelik daha tutarlı ve bütün bir politika çerçevesi yaratmak amacıyla ortaya çıkmış ve politikanın ilk yıllarından itibaren bir çok eleştiriye maruz kalmıştır. Genişleme politikasında yakaladığı başarıyı sürdürmek ve dönüştürücü gücünü AKP çerçevesinde de uygulamak isteyen AB genişleme politikasından bir çok temel özelliği AKP'ye taşımıştır. Fakat oldukça iddialı bir perspektife sahip olan AKP'nin sistemik problemlerden arınmış bir politika olmadığı daha politikanın ilk yıllarından belli olmuştur. Mesela AB koşulluluk ilkesini AKP çerçevesinde uygulamış, fakat üyelik perspektifini dışlayan bu politikada önerilen teşvikler hem zayıf hem de belirsiz kalmıştır. Bu durumu özeleştirel bir perspektifle ele alan AB zamanla teşviklerini güçlendirmiş ve bir çok belgede detaylandırmıştır. Bunun yanı sıra AKP'nin bir çok temel özelliği - Doğu Ortaklığı gibi bölgesel programlarla farklılaştırma prensibinin geliştirilmesi ve güçlendirilmesi gibi - politikanın ilk yıllarına kıyasla geliştirilmiştir.

AB'nin AKP çerçevesinde komşularına yönelik uyguladığı dönüştürücü gücünü daha etkili bir biçimde kullanması için yaptığı revizyonların ne derece etkili olduğu tartışmaya açıktır. Dönüştürücü gücünün temelini oluşturan üyelik vaadi olmadan AB AKP ülkelerine yönelik hedeflerini küçültmek zorunda kalmıştır. AB ile bütünleşmesini geliştirmeyi hırsla hedefleyen Ukrayna gibi ülkeler için teşvikler yetersiz gelirken, Azerbaycan gibi ülkelerde demokrasiyi geliştirme adına belirlenen öncelikler politikanın başından beri yetersiz kalmıştır. Sonuç olarak AB'nin AKP ülkelerine genişlemeden farklı bir perspektif sunması ve

AKP'nin temel özelliklerinin bu doğrultuda yeniden gözden geçirilmesi şart olmuştur. Politika tam bir revizyondan geçmediği takdirde Arap Baharı'nda olduğu gibi AB dönüştürücü gücünün AKP ülkelerinde etkisizliğini bir kez daha deneyimlemek durumunda kalacaktır.

Kaynakça

- Azerbaycan Eylem Planı. 2006. *European Neighbourhood Policy EU-Azerbaijan Action Plan*. <http://www.enpi-info.eu/library/content/eu-azerbaijan-action-plan>.
- AB/Ukrayna Eylem Planı. 2005. *European Neighbourhood Policy EU-Ukraine Action Plan*. <http://www.enpi-info.eu/library/content/eu-ukraine-action-plan-0>.
- Avrupa Komisyonu. 2003. *Communication from the Commission on the 'Wider Europe — Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours'*. 11 Mart. http://eeas.europa.eu/enp/pdf/pdf/com03_104_en.pdf.
- AKP Komisyonu. 2004. *Communication from the Commission 'European Neighbourhood Policy Strategy Paper'*. 12 Mayıs. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52004DC0373&from=EN>.
- Avrupa Komisyonu. 2006. *Communication from the Commission on 'Strengthening the European Neighbourhood Policy'*. 4 Aralık. http://eeas.europa.eu/enp/pdf/pdf/com06_726_en.pdf
- Avrupa Komisyonu. 2016. *The policy – what is the European Neighbourhood Policy*. http://eeas.europa.eu/enp/index_en.htm
- Avrupa Konseyi Sonuç Bildirisi. 2002a. *European Council Conclusions, General Affairs, 7705/02 (Presse 91)*. http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/gena/70160.pdf
- Avrupa Konseyi Sonuç Bildirisi. 2002b. *European Council Conclusions, General Affairs and External Relations, 12134/02 (Presse 279)*. http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/gena/72321.pdf
- Avrupa Konseyi. 2003. *A Secure Europe in a Better World: European Security Strategy*. <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/78367.pdf>

- Bosse, G. 2007. Values in the EU's Neighbourhood Policy: Political Rhetoric or Reflection of a Coherent Policy? *European Political Economy Review* 7: 38-62.
- Bicchi, F. 2014 The politics of foreign aid and the European Neighbourhood Policy Post-Arab spring: 'More for more' or less of the same?, *Mediterranean Politics* 19(3): 318-322.
- Börzel, T.A. ve Van Hüllen, V. 2014 One voice, one message, but conflicting goals: Cohesiveness and consistency in the European Neighbourhood Policy, *Journal of European Public Policy* 21(7): 1033-1049.
- Casier, T. 2011. To adopt or not to adopt: Explaining selective rule transfer under the European Neighbourhood Policy, *European Integration* 33(1): 37-53.
- Cremona, M., Hillion, C. 2006. *L'Union fait la force?* Potential and Limitations of the European Neighbourhood Policy as an integrated EU foreign and security policy. *European University Institute (EUI) Working Papers*, 2006/39.
- Dannreuther, R. 2006. Developing the Alternative to Enlargement: The European Neighbourhood Policy. *European Foreign Affairs Review* 11: 183–201.
- Emerson, M. 2011. Just Good Friends? The European Union's Multiple Neighbourhood Policies. *The International Spectator: Italian Journal of International Affairs*, 46(4): 45-62.
- Emerson, M., Noutcheva, G., Popescu, N. 2007. European Neighbourhood Policy Two Years on: Time Indeed for an 'ENP Plus'. *Centre for European Policy Studies (CEPS) Policy Brief*, 126.
- Ferrero-Waldner, B. 2006. Giving the Neighbours a stake in the EU internal market. 10th Euro- Mediterranean Economic Transition Conference, 6 Haziran. <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=SPEECH/06/346&format=HTML&aged=1&language=EN&guiLanguage=en>.
- Haukkala, H. 2003. A Hole in the Wall? Dimensionalism and the EU's 'New Neighbourhood Policy'. *UPI Working Papers*, 41.
- Kelley, J. 2006. New Wine in Old Wineskins: Promoting Political Reforms through the New European Neighbourhood Policy. *Journal of Common Market Studies*, 44(1): 29-55.
- Landaburu, E. 2006. From Neighbourhood to Integration Policy: are there concrete alternatives to enlargement? *CEPS Conference 'Revitalising Europe'*, 23 Ocak. <http://>

- ec.europa.eu/world/enp/pdf/060223_el_ceps_en.pdf.
- Lavrelashvili, T. 2016 Brexit: five ways it might affect the Eastern Partnership Countries. Wilfred Martens Centre for European Studies Blog. <http://www.martenscentre.eu/blog/brexit-five-ways-it-might-affect-eastern-partnership-countries>.
- Meloni, G. 2007. Who's My Neighbour? *European Political Economy Review* 7: 24-37.
- Milcher, S., Slay B. 2005. The Economics of the 'European Neighbourhood Policy': an Initial Assessment. *CASE Studies and Analyses*, 291. http://www.case.com.pl/upload/publikacja_plik/4932826_SA%20291accepted.pdf.
- Noutcheva, G. 2015. Institutional governance of European Neighbourhood Policy in the wake of the Arab spring', *Journal of European Integration* 37 (1): 19-36.
- Prodi, R. 2002. A Wider Europe - A Proximity Policy as the key to stability. *Sixth ECSA-World Conference*. http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-02-619_en.htm
- Sasse G. 2008. The politics of EU conditionality: The norm of minority protection during and beyond EU accession, *Journal of European Public Policy* 15(6): 842-860.
- Schimmelfennig, F., Scholtz, H. 2008. EU democracy promotion in the neighbourhood. Political conditionality, economic development and transnational exchange. *European Union Politics* 9 (2): 187-215.
- Silander, D., Nilsson, M. 2013. Democratization without Enlargement? The European Neighbourhood Policy of Post-Communist Transitions. *Contemporary Politics*, 19(4): 441-458.
- Smith, K. E. 2005. The Outsiders: the European Neighbourhood Policy. *International Affairs*, 81 (4): 757-773.
- Verheugen, G. 2003. Enlargement of the EU and the European Neighbourhood Policy. 27 Ekim. http://www.cvce.eu/content/publication/2005/2/4/be19f178-524b-4b69-902c-eb902079f45c/publishable_en.pdf (10.08.2014).
- Waever, O. 2000. The EU as a Security Actor Reflections from a Pessimistic Constructivist on Post-Sovereign Security Orders. M. Kelstrup ve M. C. Williams (Ed.), *International Relations Theory and the Politics of European Integration Power, Security and Community* içinde (s. 250-294) London: Routledge.
- Whitman, R.G., Juncos, A.E. 2012. The Arab Spring, the Eurozone Crisis and the

Neighbourhood: A region in Flux, *Journal of Common Market Studies Annual Review* 50. 147-161.

Wissels, R. 2006. The Development of the European Neighbourhood Policy. *Foreign Policy in Dialogue*, 7 (19), 7-16.

Wolczuk, K. 2007. Adjectival Europeanisation? The Impact of EU Conditionality on Ukraine under the European Neighbourhood Policy. *European Research Working Paper Series*, 18.

Zaiotti, R. 2007. Of Friends and Fences: Europe's Neighbourhood Policy and the 'Gated Community Syndrome'. *European Integration*, 29 (2): 143-162.

The Transformative Power of the European Union From the Enlargement Policy to the European Neighbourhood Policy

Abstract

The European Union (EU) has been trying to pursue its success in the enlargement policy with the neighbourhood policy, which was launched just before the 2004 enlargement. The 2004 'big bang' enlargement brought the EU new neighbours and due to both security considerations within its borders and the long queue of candidates and potential candidates for membership, the EU chose to direct its relations with all its neighbours under the framework of the European Neighbourhood Policy (ENP), which excludes the membership perspective clearly. This article examines the neighbourhood policy of the EU and the transformative power of the Union within this policy framework. The article explores the main characteristics of the policy framework and change in these across time, while critically discussing the potential of the policy to transfer EU's norms and rules to the neighbours.

Keywords

EU Enlargement, European Neighborhood Policy, European Union, Reform, Transformative Power.

T

ürkiye'nin Medya Sistemi ve Otoriterleşme Eğiliminin Yapısal Temelleri

Özge Ercebe Ercebe

Atılım Üniversitesi, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü

Öz

Türkiye'nin medya sisteminde son on yılda belirginleşen otoriter yapı siyasal ve toplumsal sistemin genel yapısı içerisinde, bu sistemin bir parçası olarak değerlendirilmelidir. Bu değerlendirme için, medya sistemi çalışmalarına kaynaklık eden Dört Teori geleneğinin dışına çıkılarak, basın gelişimini tarihsel olarak incelemek bu incelemeyle birlikte basın sisteminin biçimlenmesinde etkili olan siyasal, toplumsal ve iktisadi gelişmelere de odaklanmak gerekmektedir. Siyasal sistemin anlaşılmasını ve kavranmasını gerekli kılan bu tarz bir çözümlenme için Hallin ve Mancini'nin medya sistemleri ayırma çalışmasında kullandıkları yaklaşım uygun çerçeveyi sunmaktadır. Hallin ve Mancini'nin medya sistemi modellerinden kutuplaşmış çoğulcu model Türkiye'nin 1980-2002 arası dönemin medya sistemi ile önemli ölçüde uyumlu olmakla birlikte, son on yıldaki otoriterleşme eğilimini açıklamakta yetersiz kalabilmektedir. Bu makalede Türkiye'nin medya sisteminin genel özelliklerini açıklayabilecek diğer normatif yaklaşımlar olan gelişmekte olan ülke sistemleri, çağdaş otoriter sistemler de incelenecektir. Bu sayede medya sisteminin otoriter modele doğru yöneliminin yapısal özelliklerine anlaşılmasına çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler

Medya sistemi, otoriterleşme, klientelizm, araçsallaşma.

Giriş

Kitle iletişim sistemi ve bu sistemin düzenleniş biçimi iletişim kurumunun toplumsal işlevlerinin ne ölçüde yerine getirildiğinin anlaşılması, iletişim sisteminin siyasal sistemle ilişkilerinin çözümlenmesinin yapılmasıyla mümkün olabilir. Bu tarz bir çözümlenme ise siyasal sistemin anlaşılmasını ve kavranmasını gerekli kılmaktadır (Kaya 1985, 65). Medyanın, diğer siyasal kurumlar üzerinde etkili, önemli bir dışsal değişken olması, karşılaştırmalı siyaset uzmanlarını bu alan üzerinde düşünmeye yöneltmiştir. Siyasal partileri ve siyasetçileri klasik çalışmalarda iletişimsel kurumlar olarak tanımlayan teorik bakış açısı (Deutsch 1966; Sartori 1976), diğer kurumlarla olan ilişkilerde kitle iletişiminin önemli bir bileşen olduğunun göstergesidir.

Siebert vd. (1963) kaleme aldığı *Basının Dört Teorisi*'nin önemli bir etkisinin söz konusu olduğu medya sistemlerine temel yaklaşımlar arasında Hallin ve Mancini'nin çalışması ampirik verileri de dikkate alan yaklaşımları ve somut ayırıştırma kategorileriyle farklılaşmaktadır. Hallin ve Mancini'nin medya sistemleri ayırıştırmasında kullandıkları yöntem ile tarihsel olarak Türkiye'nin medya sistemi incelendiğinde, farklı dönemlerde farklı sistemsel özellikleri taşıdığı görülmektedir. 1980 sonrasında Türkiye'nin medya sistemi Hallin ve Mancini'nin ayırıştırması doğrultusunda, kutuplaşmış çoğulcu model ile önemli ölçüde uyumlu olmakla birlikte (Kaya ve Çakmur, 2010), son on yıllık dönemde otoriter eğilimin giderek arttığı görülmektedir. Bu çerçevede, otoriteryen ve gelişmekte olan ülke sistemlerinin belirgin özelliklerinin incelenmesi Türkiye'nin medya sisteminin analizi ve otoriteryen eğilimlerin temel bileşenlerinin anlaşılması için önemlidir.

Medya Sistemlerine Temel Yaklaşımlar

Kitle iletişimi genel toplumsal ve siyasal bağlam çerçevesinde ele alan ilk yaklaşım Fred Siebert, Theodore Peterson ve Wilbur Schramm'ın kaleme aldığı "*Basının Dört Teorisi*" (1956/1963) adlı çalışmadır. Bu çalışma, normatif medya

kuramları ve medya sistemleri literatüründe önemli bir yere sahip olan Hutchins Komisyonu raporu ile birlikte sosyal sorumluluk nosyonunun medyanın temel işlevlerinin arasına yerleştirilmesindeki ilk aşamadır (Gleason 1998. 412; Day 1997, 37; Pickard 2010, 391–392). *Dört Teori*'nin yazarlarına göre 'basın içinde yer aldığı sistemin toplumsal ve politik yapısının renk ve biçimlerini alır'. Basının, bireyler ve kurumlar arası ilişkilerle uyumlulaştırılan sosyal kontrol sistemini yansıttığını vurgulayan bu tez (Siebert, vd. 1966, 17) iletişim tarihi, profesyonelleşme, etik ve siyasi değerler açısından basın ve toplum arasında yeni bir ilişki biçiminin kurulması anlamını taşımaktadır. *Dört Teori*'de (1963) medya sistemlerinin "otoriter", "özgürlükçü-liberal", "Sovyet-totaliter" ve "toplumsal-sosyal sorumluluk" kuramları olarak yapılan gruplandırılması iletişim sistemlerinin normatif temellerini oluşturmuştur (Kaya 1985, 38). Sonraki dönemlerde medyanın rolüne ilişkin farklı normatif yaklaşımlar geliştirilse de bunlar *Dört Teori* kadar kabul görmemiştir. Bunlar arasında John Merill'in *Imperative of Freedom* (1974), Raymond Williams'ın *Communications* (1962), Ralph Lowenstein'in "*Media, Messages, and Men: New Perspectives in Communication*" (1971/1979), William A. Hachten'in "*The World News Prism*" (1980), Robert Picart'ın "*The Press and the Decline of Democracy: The Democratic Socialist Response in Public Policy*" (1985), Albert Altshull'un "*Agents of Power: The Media and Public Policy*" (1995) gibi çalışmaları sayılabilir.

Medya sistemleri analizleri arasında son dönem çalışmalar arasında Hallin ve Mancini'nin *Comparing Media Systems* (2004) başlıklı çalışması yer almaktadır. Hallin ve Mancini (2004) *Dört Teori*'nin "basın her zaman içinde bulunduğu sosyal ve politik yapı tarafından şekillenir" tezini çalışmalarında temel alırlar. Yazarlara göre bu tez özellikle, bireyler ve kurumlar arasındaki ilişkinin eşitlenmesi halinde sosyal kontrol sistemini yansıtır ve bu yaklaşımın anlaşılması basının sistematik

olarak değerlendirilmesi açısından temel teşkil eder. Ancak, Hallin ve Mancini (2004) devletin doğası, siyasal parti sistemleri, ekonomi ve politika arasındaki çıkar ilişkileri ve sivil toplumun gelişimi ile haber medyası arasındaki ilişki biçimlerini de yaptıkları medya sistemleri analizinde dikkate almışlardır.

Yazarlar medya ile toplumsal sistem arasındaki ilişkinin medya sisteminin analizinde önemli bir bileşen olduğunu belirtirler. Daha önceki dönemlerde yapılan çalışmaların devlet ve medya kurumları arasındaki karşılıklı ilişkiye odaklandıklarını oysa toplumsal yapının devlet-basın ve medya-demokrasi ilişkisini etkilediğini vurgularlar. Bu çerçevede, rasyonel yasal otoritenin gelişim düzeyi¹, Kuzey ve Batı Avrupa'daki medya sisteminin anlaşılmasında önemli bir değerlendirme noktasıdır ve *demokratik korporatist sistemin* işleyişinin anlaşılmasına ışık tutar (Hallin ve Mancini 2004, 55-56).

Rasyonel yasal otoritenin gelişmediği ülkelerde ise, bir toplumsal yapı olarak klientelizm² etkilidir (Hallin ve Mancini 2004, 57; Hallin ve Papathanassopoulos 2002, 184-5). Klientelizm, kamu kaynaklarının kullanımının “güçlü” patronlar tarafından kontrol edildiği ve “güçsüz” olan müşterilere dağıtımında itaatin ve buna benzer farklı formların geçerli olduğu toplumsal yapıdır (Hallin ve

¹ Max Weber'in “kural temelli, kalıcı, formel ve evrensel kurallar prosedürü” olarak tanımladığı rasyonel yasal otoritenin temel özelliği siyasi partilerin, bireylerin ve toplumsal grupların yönetim aygıtı olarak belirli kurallara göre işlemesi ve toplumun bütününe hizmet üzere tasarlanmasıdır. Weber'e göre yönetim, bu temel özellikleri çerçevesinde, sivil kamu hizmetlerinde liyakate dayalı kadroların oluşması, resmi kurallara ve prosedürlere uyumun sağlanması ve sivil hizmetlerde kurumsal bütünleşmenin yaratılması ile idari sürecin kendisi ile uyumlu olmayan müdahalelere ve dışsal etkilere karşı korunaklı olacaktır.

² Klientelizm, siyaset biliminde erken dönem çalışmalarda, siyasal örgütlenmenin, kaynakları ve kaynakların dağıtımını kontrol eden “patronların” ve bu kaynaklara ve dağıtım olanaklarına sahip olmayan “müşterilerin” arasındaki “eşitsiz”, “tekil” ve “gayrresmi” değişim ilişkisidir (Güneş-Ayata1994; Piattoni 2001, 9). Daha sonraki çalışmalarda ise siyasetçiler ile seçmenler arasındaki ilişkiyi tanımlayan bir kavram olarak kullanılan klientelizmi, Kitschelt ve Wilkinson (2007, 2) doğrudan satın alma, iş olanağı sağlama veya farklı olanaklardan yararlandırma biçimlerinde yurttaşların oyunun politik çıkarlarla mübadelesi olarak tanımlarlar. Kamusal çıkar ve tekil çıkar, arasında bir ayrımın yapılamadığı klientelistik toplumsal yapı aynı zamanda bireyler arasındaki bağın kurulmasında resmi ve evrensel kuralların daha az önemli olduğu kültürel bir özellik olarak da görülmektedir.

Mancini 2004, 58).

Hallin ve Mancini, klientelistik toplumsal yapının medya sistemleri analizinde üzerinde çok az durulan başlıklardan biri olmasını yadırgarlar, çünkü klientelizm hem kamusal hem de özel sahiplik yapısındaki medyanın araçsallaştırılmasında etkisi en büyük toplumsal özelliktir. Kamusal medyada araçsallaştırma, bu kurumlara yapılan atamalarda ve yayın içeriğinde profesyonel ölçütler yerine siyasi bağlılığın öne geçmesi olarak yansırken, özel sahiplik yapısında, özellikle yayın lisanslarının alınması ve sözleşmelerin yapılmasında imtiyaz sağlanması başta olmak üzere şirketin başarısında politik bağlantılar etkili olmaktadır. Bu sistemlerde şirket sahiplerinin, medyayı diğer elitlerle müzakerede ve siyasal alana müdahalede bir araç olarak kullandıkları, hatta sırf bu amaç için medya sahibi oldukları görülmektedir. Bu nedenle politik koşutluk, klientelizmin güçlü olduğu toplumsal yapılarda daha yüksektir. Hukuki normlar klientelistik ilişkilerin güçlü olduğu toplumlarda genellikle zayıftır, bu nedenle “vahşi deregulasyon” görülmektedir (Hallin ve Macini 2008, 58; Hallin ve Papathanassopoulos 2002, 184).

Siyasetçilerin medya sahipleri üzerinde belirli yayınları yapma konusunda vergi ve diğer yaptırım araçlarını kullanarak baskı uygulamaları; medya sahiplerinin ve yönetici olan gazetecilerin ise kendi çıkarlarını korumak için kamu görevlilerini tehdit etmeleri klientelistik toplumsal yapıda medyanın araçsallaştırılmasının örnekleri olarak sıralanabilir. Medya patronları ve üst düzey medya çalışanları ile politik gücü elinde bulunduranlar arasındaki bu tarz ilişki biçiminin temelinde ise rasyonel yasal otoritenin gelişmemiş olması yatmaktadır (Hallin ve Mancini 2004, 59).

Klientelizm ayrıca, gazeteciliğin profesyonelleşme düzeyinin düşük olmasında etkilidir. Gazeteciler, siyasi partiler, politikacılar, medya sahipleri ve diğer

patronlar arasında kurulmuş olan klientelistik ağa dâhil olma eğilimindedirler. Bu eğilim, mesleki dayanışmayı olumsuz etkilemekte ve gazetecilik alanında yatay ilişki biçiminin yerini dikey ilişkilerin almasına neden olmaktadır (Hallin ve Mancini 2004, 59). Natalia Roudakova'ya göre (2008), bu tarz ilişki biçimlerin sonucunda “kamuoyu”, politikacılar, yöneticiler, oligarklar ve finans sektörünün başında bulunanlardan oluşan “patronların” etkilerini sürdürmek ve arttırmak için mücadele ettikleri bir kaynak haline gelir. “Patronlar”, oluşmuş olan klientelistik ağ dâhilinde medya kurumlarının editöryel politikaları üzerinde kendi beklentileri ve kendi çıkarları doğrultusunda kontrol sağlarlar. Patronların ve ağın diğer üyelerinin beklentileri yayıncılığın temel prensipleri haline gelir. Gazeteciler, araçsallaşmış medya kurumlarında klientelistik yürüngenin içine girmek üzere tarafsız yayıncılık yerine patronlar lehine taraflı haberciliği tercih ederler. Politikacıardan başlayarak ağın diğer üyelerine uzanan bir seyirle muhalif gazeteciler ise dışlanır (Roudakova 2008, 43).

Hallin ve Mancini medya sistemlerini sınıflandırmasındaki diğer ayrım “ılımlı” ve “kutuplaşmış” çoğulcu politik sistemlerdir. Yazarlar, parti sistemleri konusunda Sartori'nin öncü niteliğindeki 1976 tarihli “*Parties and Party Systems: A Framework of Analysis*” isimli çalışmasında benimsenen metodoloji olan partilerin sayısının tespitine yönelik çalışmadan hareket ederler³.

Kutuplaşmış çok parti sistemin özelliği sistem karşıtı partilerin varlığıdır. İtalya'da hem faşist hem de komünist partilerin aynı dönemlerde bulunması bunun örneği olarak gösterilebilir. Kutuplaşmış çok partili sistemlerde siyasi yelpaze geniştir ve birbirine zıt ideolojiler sistem içerisinde yer alırlar. İlimli parti sistemlerinde

³ Sartori'ye göre çok parti sistemleri, üç ila beş partinin varlık gösterdiği ilimli (moderate) çok parti sistemi ve beşten fazla partinin etkin bir biçimde sistemde yer aldığı aşırı (polarized) çok parti sistemi olarak ayrılabilir. Bunlardan ilimli çok parti sistemi, partilerin birbirleriyle çeşitli ittifaklar içine girmelerinin mümkün olduğu iki kutuplu bir sistemi ifade eder. Bu bakımdan iki blok etrafında toplanan partilerin söz konusu ikilik içerisinde iktidarı birbirlerine devretmeleri söz konusudur. Bu yönüyle sistem merkezci niteliktedir. Kutuplaşmış çok parti sisteminde ise sistem, birbirinden zıt karakterlerdeki beşten fazla partiden oluşmaktadır (aktaran, Özbudun 1964, 43).

merkez daha güçlüdür, siyasal sisteme şekil veren bu partiler geniş oranda kabul görmektedir ve partiler arasındaki ideolojik farklılıklar az çok birbirine yakındır. Kutuplaşmış çok partili sistemde politik paralelizm düzeyi yüksektir. Gazeteler ideolojik eğilimleri temsil ederler, taraflı yayıncılık ve yorum odaklı gazetecilik eğilimi ağırlık kazanmaktadır. Kutuplaşmış çok partili sistemlerde klientelistik ilişkiler tarihsel olarak kökleşmiştir ve tekil ideolojik bağlılık “genel iyi” nosyonunun önüne geçmiştir. Genellikle rejim değişikliği ile sonuçlanan sert siyasi çatışmaların yaşandığı kutuplaşmış çoğulcu sistemlerde medya tipik olarak bu çatışmaların bir aracı olarak kullanılır. (Hallin ve Mancini 2004, 61).

Dört Teori'nin açtığı yoldan ilerleyen fakat barındırdığı eksiklikleri de dikkate alarak ampirik olarak daha sağlam temellere oturtulmuş yeni bir model üzerinde yoğunlaşan ve yukarıda özetlenen hatlar üzerinden Hallin ve Mancini üç farklı medya sistemi modeli ortaya koymaktadırlar. Bunlar, İngiltere, İrlanda ve Kuzey Amerika'yı kapsayan *Liberal Model*; Kuzey Avrupa'yı kapsayan *Demokratik Korporatist Model*; Akdeniz ülkeleri ve Güney Avrupa'yı kapsayan *Kutuplaşmış Çoğulcu Model*'dir. *Liberal Model* pazar mekanizmasının ve ticari medyanın görece baskın olduğu modeli; *Demokratik Korporatist Model* tarihsel olarak ticari medyayla birlikte varolmuş ve örgütlü politik ve toplumsal gruplarla bağlantılı, görece olarak aktif fakat yasal olarak sınırlı rolü olan medya modeli; *Kutuplaşmış Çoğulcu Model* ise medyanın parti politikalarıyla içiçe olduğu, ticari medyanın gelişiminin tarihsel olarak daha geç dönemde başladığı ve devletin güçlü rolünün etkili olduğu medya modelidir.

Hallin ve Mancini (2004. 21) medya sistemlerini ayrıştırırken dört temel bileşene dayanır: (1) Tarihsel olarak medya pazarının gelişimi. (2) Medya ve siyasal partiler arasındaki ilişkinin düzeyi ve niteliğinin göstergesi olarak ya da daha geniş ölçekte toplumdaki temel siyasi bölünmelerin medya sistemindeki yansımalarını belirleyen

politik koşutluk. (3) Profesyonel gazeteciliğin gelişimi. (4) Medya sistemine devlet müdahalesinin düzeyi ve niteliği. Hallin ve Mancini (2004) her biri tek başına niteliksel birer gösterge olarak ele alınabilecek bu bileşenlerin her birinin incelenmesi ve birbirleriyle olan bağlantılarının kurulmasıyla ortaya çıkarılacak göstergelerin medya sistemlerinin somutlaşmış bir analizinin sağlanabileceğini savunurlar.

Hallin ve Mancini'nin yaptıkları bu ayrımlaştırma doğrultusunda Türkiye'deki medya sisteminin kutuplaşmış çoğulcu modelle benzerlikler taşıdığı söylenebilir. *Kutuplaşmış Çoğulcu Modelin* temel bileşenlerinin -medyanın parti politikalarına entegre olduğu, medyada ticarileşmenin tarihsel olarak daha geç ortaya çıktığı, devletin medya alanına yönelik düzenlemelerde önemli rol üstlendiği, gazete tirajlarının düşüklüğü, gazeteciliğin profesyonelleşmesinin alt düzeyde gerçekleşmesi ve yüksek düzeydeki politik paralelizm- Türkiye'de medya sistemini de açıklayan bileşenlerdir. Ancak bununla birlikte Türkiye gelişmekte olan ülke sistemlerinin özelliklerini de taşımakta ve bu özellikler medya sistemindeki otoriter yapılanmanın ortaya çıkışında önemli bileşenleri içinde barındırmaktadır.

Gelişmekte Olan Ülke Sistemleri

Gelişmekte olan ülke sistemleri, medya sistemleri ayrıştırmasının ilk girişimi olan *Dört Teori*'de yer almamaktadır. Bu model, McQuaill (1983) tarafından normatif medya kuramlarına eklenmiştir. McQuaill, *Dört Teori*'nin üçüncü dünya ülkelerindeki kitle iletişim sistemini açıklayamadığını vurgulayarak birbirinden farklı ekonomik ve siyasi yapılara sahip olsalar da gelişmekte olan ülke sistemlerine odaklanan bir normatif yaklaşım geliştirilmesi gerektiğini belirtmektedir⁴. McQuaill, üçüncü dünya ülkelerinin kitle iletişim sistemlerini anlayabilmek için kapitalist ve komünist sistemlerden ayrışan yönlerine dikkat çeker. Gelişmekte olan ülkeler iletişim altyapısı, profesyonel vasıflar, üretim ve

kültürel kaynaklar ve izleyici kitlesi açısından gelişmiş ülkelerden farklıdırlar. İkinci olarak gelişmiş ülkelerin teknolojilerine, profesyonel vasıflarına ve kültürel üretimine bağımlıdırlar. Üçüncüsü, bu toplumlarda ekonomik, kültürel ve toplumsal gelişme öncelikli ulusal hedeftir. Dördüncüsü, gelişmekte olan ülkelerin uluslararası politika alanındaki çıkarlarının ve benzer kimliklere sahip olduklarına ilişkin farkındalığın giderek artmasıdır. Her ne kadar gelişme teorisi çerçevesinde değerlendirilecek ülkelerdeki sistemler daha önceki dönemde otoriteryen ya da daha az rastlanmakla birlikte liberteryen ya da sosyal sorumluluk sistemlerine sahip olsalar da mevcut durumları bu sistemlerle açıklanamaz. Bu ülkelerde medya, ulusal kalkınmanın sağlanması yönünde bağımsızlığın ve kültürel kimliğin inşası için pozitif bir araç olarak kullanılmaktadır. Belli oranda demokratik ve katılımcı medya modellerinin benimsendiği ülkelerde, bu oran bağımsızlık ilkesi çerçevesinde otoriteryanizmle olan mesafeyi belirleyen gelişme amacıdır. Medya alanındaki özgürlüklerin sınırları ve gazetecilerin sorumlulukları gelişme hedefiyle bağlantılıdır (McQuaill 1983, 94-95).

Gelişmekte olan ülke sistemlerine yer veren bir diğer kuramcılar Hatchen (1983) ve Altschull (1995) olmuştur. McQuaill'in gelişmeci yaklaşımıyla benzerlikler taşıyan bu yaklaşımlarda da kitle iletişimi toplumsal değişimin ve gelişmenin sağlanmasında önemli bir araçtır ve siyasi iktidarla işbirliği içindedir.

Modernleşmeyi kapitalist kalkınmayla eş tutan ve kalkınmayı kapitalizme geçişin ön aşaması olarak ele alan yaklaşımlar da gelişmekte olan ülkelerin kitle iletişim sistemlerini etkileyen çalışmalardır. Bu alanda Daniel Lerner'in çalışmasını McLelland (1961), Pye (1963) ve Lerner ve Schramm'ın *Kitle İletişimi ve Ulusal*

⁴ "Gelişme" kavramı modern anlamda ilk kez Truman tarafından 1949'da "azgelişmişlik" kavramının zıddı olarak kullanılmıştır. Bu tarihten itibaren Amerikan dış politikasının temelinde Sovyet Rusya'ya durdurma ve yayılması engelleme arayışı doğrultusunda "kalkınmaya teşvik" ve gelişmişliğin karşısında "az gelişmişlik" anahtar kavramlar olurken iletişim ve iletişim teknolojisi kalkınmanın temel araçları arasında yer almıştır (Erdoğan 2000, 58).

1980 Sonrası Medya Sistemlerine Yaklaşımlar

Kalkınma (1964) çalışmalarıyla W.Moore'un Unesco tarafından da desteklenen "Endüstrileşme ve Toplum" gibi medyanın kalkınmadaki rolü ve medyanın modernleşmenin ajanı olduğu vurgusu yapılmıştır.

1980'li yıllarla birlikte medya stratejik sektörler arasında güçlü bir biçimde yer almaya başlamış, reel sosyalizmin 1989'da çöküşüyle birlikte ABD ekonomik ve politik açıdan önemli bir güç haline gelmiştir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde medya sektörüne yapılan yatırımların arttığı bu dönemde geleneksel medya organları dev holdinglerin birer parçası haline gelirken diğer yandan da "yeni medya" olarak adlandırılan iletişim mecraları yine bu şirketlerin birer parçası olarak gelişmiştir.

1980'li yıllarda kitle iletişim sistemleri teknolojik gelişmelerin önemli rol oynadığı ancak teknolojik gelişmelerle meydana gelen nicel boyuttaki değişimlerin yanı sıra nitel değişimlerin de gerçekleştiği bir dönemdir. Nitel değişimlerin başında ise basın döneminin kapanarak medya olarak adlandırılan dönemin başlaması gelmektedir (Kaya 2001; Kaya 2009; Adaklı 2006). Medya döneminin en belirgin özelliği yeni sağ ideoloji ve ekonomi politikaları bağlamında mülkiyet ilişkilerinin ve sermayenin konfigürasyonundaki değişimlerin yanı sıra medya-devlet bağlantısını kuran hukuksal zeminin de değişerek medya-sermaye-devlet ilişkileri temeline oturtulmuş olmasıdır (Kaya 2009, 111).

1980'lerden sonra ise medya sistemlerinde ekonomik, teknolojik, toplumsal ve kültürel boyutta önemli değişimler yaşanmamıştır. Ulusal medya sistemlerini tanımlamaya dönük yaklaşımlara derin bir meydan okuma olarak değerlendirilebilecek olan değişim uluslararası sistemin, ulusötesi şirketlerin ve bu şirketlerin örgütlenmesinin etkilerinin de dikkate alınmasını gerektirmektedir. 1980 sonrası yaşanan gelişmeler, medyanın toplumdaki rolünü açıklamayı temel alan normatif yaklaşımlar üzerinde bir konsensüs oluşmasına ilişkin beklentileri

neredeysse yok etmiştir.

Örneğin Polonya'daki yayıncılık alanındaki değişimi inceleyen Jacobowicz ve Jedrzejewski (1988) Batı'daki medya modellerinin toplumsal gelişme ile ne derecede örtüştüğünü sorgulamışlardır. Jacobowicz ve Jedrzejewski'ye göre (1988, 95-96) medya sistemleri ve toplumsal koşullar arasında "uygunluk yokluğu" vardır. Gelişmekte olan ülkelere uygun medya modelleriyle ilgili süren tartışmalar devam etmektedir. 1989-1991 arası komünizmin çöküşünün ardından post-komünist ülkelerde medya sistemlerindeki değişimin çok yönlü olarak ele alınması gerektiğini söyleyen Jacobowicz'e göre bir yandan liberalleşme ve demokratikleşme süreci yaşanırken diğer yandan medya alanındaki ticarileşmenin etkileri dikkate alınmalıdır.

Bu etkiler arasında, gelişmekte olan ülkelerde neo-liberal politikalar doğrultusunda medya alanına devlet müdahalesinin azaltılması ile hedeflenen liberalleşme eğiliminin artacağına yönelik beklentilerin tam aksi yönde gelişmelerin yaşanıyor olması gelmektedir. Gelişmekte olan ülke sistemlerinde iletişim altyapısının özelleştirilmesi ve deregülasyon yayın içeriğinde çeşitliliğin artmasına, toplumsal çoğulculuğu sağlamaya, ifade ve basın özgürlüğünü geliştirmeye yönelik bir işlev görmemiş, aksine medyanın araçsallaştırılmasına hizmet etmiştir.

Çağdaş Otoriteryen Sistemler ve Medya

Otoriteryen medya sistemleri Siebert, Williams ve Schrahamm'ın medya sistemleri ayrıştırmasının öncü çalışması olan *Dört Teori*'de ilk kez ele alınmıştır. Siebert (1956) tarafından kaleme alınan otoriteryen medya sistemleri, Platon'dan Machiavelli'ye uzanan ve toplumsal kontrolün siyasi iktidar tarafından sağladığı bir kurum olarak basının da işlev ve işleyişinin iktidarın kontrolü altında olduğu sistemler olarak değerlendirilmiştir (Siebert 1956, 10).

Siebert otoriter basın teorisi olarak tanımladığı yapıyı on altı ve on yedinci

yüzyıldaki evrensel gerçeklik olarak değerlendirir. Ancak sonraki dönemlerde, komünist ülkelerin dışında, siyasal demokrasinin ve din özgürlüğünün gelişmesi, seyahat ve ticaretin yaygınlaşması, laissez faire ekonomin kabul edilmesi ve Aydınlanmanın yarattığı iklim ile otoriteriyenizm yerini liberteriyenizme bırakmıştır (Siebert vd. 1956, 3).

Siebert'e göre otoriter sistemler mutlak monarşilerde görülmektedir. Hitler'in rejimi ise otoriteriyen felsefeye dayalı faşist bir rejimi iken Sovyetler Birliği totaliteriyen medya sistemine karşılık gelmektedir. Ancak, otoriteriyen sistemin artık ortadan kalkmış tarihsel bir kategori olarak değerlendirmek doğru değildir (Kaya 1985, 40).

Dört Teori'den sonra medya sistemleri ayrıştırmasına dönük diğer çalışmalarda da otoriteriyen medya sistemleri ele alınmıştır. Williams (1963), Merill ve Lowenstein (1979), Hachen (1983) ve Saxer (1987), Altschull (1992) otoriteriyen medya tipolojilerine kuramlarında yer vermişlerdir. Bu çalışmalarda otoriter medya yaklaşımlarının ortak özelliği, siyasi iktidarın medya üzerindeki mutlak belirleyiciliğidir.

1980'lerden sonra gelişmekte olan ülkelerin siyasal sistemleri liberal demokrasiler ile totaliter düzenler arasında kalan "gri bölgede" yer alan rejimler olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Otoriter rejimleri totaliter ve liberal demokratik rejimlerden ayıran özellikleri ile kavramsallaştıran Juan J.Linz'e göre otoriteriyen sistemler:

"Sınırlı fakat sorunlu olmayan bir pluralizme yer veren; işlenmiş ve yol gösterici bir ideolojiye değil, kendine özgü zihniyetlere sahip olan; gelişimlerinin bazı aşamaları dışında, yaygın ve yoğun bir siyasal mobilizasyon yaratmayan; bir liderin veya bazen

küçük bir grubun, biçimsel yönden iyi belirlenmemiş, fakat fiiliyatta oldukça tahmin edilebilir sınırlar içinde iktidarı kullandıkları siyasal sistemlerdir” (Linz 2012, 161).

Linz’in bu tanımında sınırlı çoğulculuk, ideolojiden ziyade zihniyet ve düşük düzeyli siyasal mobilizasyon olmak üzere üç temel unsur bulunmaktadır. Sınırlı çoğulculuk, otoriter rejimleri bir yandan çoğulcu liberal demokrasilerden diğer yandan da çoğulculuğun bulunmadığı totaliter rejimlerden ayırıcı unsurdur. İkinci unsur olan zihniyet ise, totaliter rejimlerin belirleyici unsuru olan ve bir düşünce sistemine karşılık gelen ideolojinin yokluğunu işaret eder. Linz’e göre *zihniyet*⁵ “değişik durumlara karşı kodlandırılmamış tepkiler sağlayan, rasyonel olmaktan çok duygusal nitelik taşıyan düşünce ve duygu tarzlarıdır”. Zihniyetleri yoğun bir siyasal eğitim ve mobilizasyon aracı olarak kullanmanın ideolojilere göre zor olduğunu belirten Linz böylece otoriter rejimlerde görülen düşük düzeydeki mobilizasyonu da açıklamış olur (Linz 2012, 164-166).

Linz (2012), ideoloji ile zihniyet arasındaki ayrımı otoriter rejimlerin içinde bulunduğu gri alanı tanımlamakta yeterli olmadığından yola çıkarak, sınırlı çoğulculuk ve sınırlı katılma unsuru çerçevesinde otoriter rejimlerin yedi alt alana ayırır: (a) bürokratik-askeri otoriter rejimler, (b) organik devletçilik, (c) demokrasi sonrası toplumlarda mobilize edici otoriter rejimler (d) bağımsızlık sonrası mobilize edici otoriter rejimler (e) ırksal ve etnik demokrasiler (f) eksik ve totalitarizm öncesi otoriter rejimler (g) totalitarizm sonrası otoriter rejimler. Linz’in 1975’te yayınladığı çalışmasında bu rejim tiplerinden bir kısmı

⁵ Zihniyet tanımını yaparken Theodor Geiger’in ayrımından esinlenmiştir. Zihniyet (mentality), *subjectiviter geist*, ideoloji ise *objectiviter geist*’tir. Zihniyet düşünsel bir durum alma iken ideoloji düşünsel bir içeriktir. İdeolojiler güçlü ütopyacı unsurları barındırırken zihniyetler bugüne veya geçmişe daha yakındır. İdeoloji ve zihniyet arasındaki ayrım Türkiye’de AKP dönemini değerlendirirken önemli bir referans noktası olarak ele alınacaktır.

güncelliğini kaybederken “*seçimsel otoriter rejimler*” gibi yeni kategoriler görülmeye başlanmıştır.

Demokrasinin küresel bir değer olarak yükselmesiyle birlikte dünya nüfusunun önemli bir bölümünü demokratik olmayan rejimler altında değerlendirmek mümkündür. Günümüzdeki otoriter rejimlerin daha önceki dönemlerde karşılaşılan rejim tiplerinden ayıran en önemli özellikleri, bu rejimlerin demokratik sembol ve kurumları içlerinde barındırmalarına rağmen bunlara olan sahte bağlılıklarıdır. *Seçimsel otoriter rejimler* ya da *sahte demokrasiler* olarak adlandırılan bu rejimler günümüzün en yaygın otoriter rejimleridir.

Bu rejimlerin yaygınlığı son dönemde otoriter rejimleri açıklayabilmek için yapılan tanımların çokluğundan da anlaşılabilir. Demokratik rejimin temel unsurlarından olan genel oy ilkesinin bulunmadığı rejimler *sınırlı demokrasiler* (Epstein ve O’Halloran 2006), *erksel (male) demokrasiler* (Sorensen 1993) ya da *oligarşik demokrasiler* (Hartlyn ve Valenzuela 1994) olarak; eşit siyasal yarışmanın eksik olduğu rejimler *kontrollü demokrasiler* (Bagley 1984), ve *kısıtlayıcı (restrictive) demokrasiler* (Wasisman 1989) olarak adlandırılmaktadır. Vatandaşların temel hak ve hürriyetlerinden tam olarak yararlanamadıkları rejimler ise *seçimsel demokrasiler* (Diamond 2002), *liberal olmayan (illeberal) demokrasiler* (Zakaria 1997), *eksik/defolu (defective) demokrasiler* (Croissant ve Merkel 2004) olarak sınıflandırılmaktadır. Schedler (2002, 47) gelişmekte olan 151 ülkeden 36’sının liberal demokrasiler, 32’sinin seçimsel demokrasiler, 58’inin otoriter rejimler 25’inin de kapalı otoriter rejimler olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla, seçimsel otoriter rejimler dünyadaki otokratik rejimlerin üçte ikisinden fazlasına karşılık gelmektedir.

Türkiye’de de siyasal ve toplumsal kurumlar ile kitle iletişim sistemi yapısal özellikleri bağlamında değerlendirildiğinde, ulus devlet sınırları içerisinde ulusun

ortak değerleri, kültürü ve kimliğinin yaratılmasında kitle iletişiminin merkezi bir öneme sahip olduğu görülmektedir. Dönemsel olarak yapılan değerlendirmede farklı tarihsel dönemlerde sistemin öne çıkan özellikleri farklılaşmaktadır. Her dönemde öne çıkan özellikler sistemin daha sonraki dönemlerinin yapısının belirlenmesinde etkili olmaktadır.

1920-1930 arası dönem hem siyasal sistem hem de medya sistemi açısından kuruluş dönemidir. Bir tarafta basını denetim altında tutacak uygulamalar ve düzenlemeler yapılırken diğer yandan da temel kurumların kuruluşu gerçekleştirilmiş, çok seslilik ise devrim koşulları çerçevesinde sınırlandırılmıştır. 1929 ekonomik buhranının da etkisiyle, ekonomik kalkınma modeli olarak devletçiliğin benimsenmesi, çok partili sisteme geçişte yaşanan ve başarısızlıkla sonuçlanan deneme 1931-1944 yılları arasında basının giderek artan bir şekilde siyasal iktidarın denetimine girmesine neden olmuştur (Alemdar 2009, 12-13).

1931'den itibaren SCF denemesinin başarısızlığı ile birlikte liberal ekonomik kalkınma modelinin 1929 buhranı ile birlikte başarısız olması ile birlikte ekonomide devletçilik politikası uygulanmaya başlanmıştır. Bu iki durumun basına yansımaları ise 1931 Basın Kanunu ile kendisini göstermiştir. Bir yandan rejimi savunacak ve destekleyecek bir basın yaratmak diğer yandan gazetecilik mesleğini geliştirecek önlemler almaya yönelik iki özelliği bulunan Cumhuriyet'in ilk Basın kanunu birbiriyle çelişkili iki özelliği barındırmaktadır. Matbuat Umum Müdürlüğü'nün yeniden kurulması ve ardından düzenlenen 1. Basın Kurultayı ve bu kurultayda alınan kararlar oluşturulan Basın Birliği bir yandan gazeteciliğin kurumsallaşmasını hedeflerken diğer yandan da hükümetin basını denetleme araçları olarak işlev görmüştür. (Alemdar 2009, 14).

Çok partili yaşama geçişle birlikte, basın-siyasal iktidar ilişkileri Adnan Menderes'in muhalefetleyen basınla kurduğu ilişkilerin yanı sıra 1950 Basın

Kanunu'nun özgürlükçü maddelerinin de etkisiyle 1952'ye kadar gazetecilik açısından olumlu bir dönem olarak değerlendirilebilir. Ancak, 1954'ten itibaren gerek ekonomik alanda yaşanan çalkantılar gerekse Demokrat Parti politikalarına dönük toplumsal muhalefetin yükselişi ile basına yönelik baskılar giderek artmıştır. 1950 seçimlerinden sonra, Türk siyasi sistemini Linz'in otoriter rejimlerin çağdaş görüntüsü olarak "seçimsel demokrasi" olarak adlandırdığı rejim tipine uygun olduğu söylenebilir. DP'nin gerek muhalefet Partisi olan CHP'ye gerekse diğer muhaliflere yönelik baskıcı tutumu giderek yükselen bir hal almıştır. DP dönemi politik koşutluğun düzeyinin göstergelerinden ilki olan yasal düzenlemeler alanında çıkarılan kanunların basın özgürlüğünü kısıtlama, muhalif basını susturma, kendisi yansız olarak tanımlayan basını ise yanına çekme yönünde işlev görmüştür. Siyasi partiler ile basın - yayın organları arasındaki örgütsel bağların ise yoğun olduğu açıktır. Gerek kamu yayıncılığı alanında radyonun muhalefete kapatılan mikrofonları gerekse DP isteği ve desteği ile yayınlanmaya başlanan gazetelerin sayısının artması bunun göstergeleri arasında sayılabilir. Gazetelerin yanı sıra 1954-1961 yılları Türkiye'nin yayıncılık tarihinde DP'nin radyoyu fütursuzca kullandığı "partizan radyo" ya da "vatan cephesi" dönemi olarak anılmaktadır (Aksoy 1960; Kocabaşoğlu 1980, 345-353; Topuz 2003).

1960'ların ve 1970'lerin kitle iletişimi açısından önemi ise TRT'nin kurulması ve televizyon yayıncılığının başlaması ile personel, yönetim ve program yönünden yaşanan gelişmelerdir. Bu dönemde reklam sektörünün de gelişmeye başladığı görülmektedir (Kejanlıoğlu 2004, 182). Bununla birlikte 1961 Anayasası ile toplumsal örgütlenme ve ifade özgürlüğünün önünü açan maddeler ile basın çalışanlarının sendikalaşması ve editöryel bağımsızlığın artmıştır.

Kitle iletişimi, özellikle televizyon ve radyo Anayasanın 121. Maddesiyle hükme bağlanan ve 359 sayılı yasada yer alan "radyo ve televizyon idaresinin kültür ve

eğitime yardımcılık görevi” çerçevesinde bir eğitim aracı olarak kullanılmasına ilişkin yapılan çalışmalar, kitle iletişiminin gelişmekte olan ülke modeliyle uyumunu gösteren bir gelişme olarak değerlendirilebilir. 1972’de Anayasa’nın ilgili 121. Maddesi ile TRT’ye sağlanan özerklik kaldırılmış ve kùltür ve eğitime yardımcılık görevinin yerine getirilmesinde, haber programlarının sečilmesi ve sunulmasında uyulacak genel yayın esasları değiştirilmiştir. Bu değerliklik kamu yayıncılığı üzerinde hükümetin kontrolünün artmasının önünü açmıştır.

1961 Anayasası’nın getirdiği özgürlükçü ortamda Türkiye’de basının altın çağını yaşadığını söylemek mümkündür. Basın ve ifade özgürlüğü ile bu dönemde oluşan demokratik ortamda gazete ve dergilerin sayısı artmış, mesleki örgütlenme ve sendikal haklar ile basın çalışanları siyasi iktidardan bağımsız mesleklerini yapma olanağına kavuşmuşlardır. Ancak, bu hak ve özgürlükler 1971 Askeri Muhtırası ile budanmış, 12 Eylül Darbesiyle yok olma noktasına gelmiştir.

1980 öncesi dönemde Türkiye’nin kitle iletişim sisteminin gelişmekte olan ülke modeliyle uyumlu olduğu söylenebilir. Gerek kamu yayıncılığı alanındaki düzenlemelerin gerekse diğer yasal düzenlemelerin ve basın özgürlüğüne yapılan müdahalelerin, ortak ulusal kimlik oluşturma, birlik ve bütünlüğü sağlama yönünde meşrulaştırılması gelişmekte olan ülke sistemlerinin ortak özellikleri arasında yer almaktadır. Bununla birlikte, kitle iletişimi diğer gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi modernleşmenin bir aracı olarak görülmüştür.

1980 Sonrası Türkiye’nin Medya Sistemi

Gelişmekte olan ülkelerin medya sistemlerinin siyasal ve toplumsal alanla olan bağlantıları çerçevesinde ele alan teorik yaklaşımlar 1980’lerden sonra teknolojik yenilikler ve neo-liberal ekonomi politikalarının etkisiyle eleştirilmeye başlanmış ve gelişmekte olan ülkelerdeki medya sistemlerinin açıklanmasında yeni yorumlar ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla gelişmekte olan ülke sistemleri modelinin 1980’lerin ilk yarısına kadar Türkiye’nin kitle iletişim sistemini açıklayabilecek bir teorik

çerçeve sunduğunu söylemek mümkündür.

1980’li yıllarda ekonomik ve politik alandaki değişim medya alanını da önemli ölçüde etkilenmiştir. Bu dönem itibarıyla medya, ekonomik bir sektör olarak yeniden yapılanmıştır ve bu yapılanma süreciyle birlikte dönemin toplumsal yapısının yeniden örgütlenmesinde etkili rol oynayan yeni aktörler medya alanının oyuncuları olmuştur. 1980 öncesi dönemde siyasal ve toplumsal alanda meydana gelen gelişmeler basın sisteminde belirleyici olurken, 1980 sonrası dönemde önceliği ekonomik öğeler almış ve basının içeriği ve toplumsal rolü üzerinde ekonomik bağımlılıklar asıl belirleyici haline gelmiştir (Koloğlu 1994, 86)

24 Ocak Kararları ile başlayan neo-liberal ekonomik yapılanma ve ekonominin dışa açılması sürecinde gazete kâğıdına yapılan sübvansiyonun kaldırılması ve bu dönemde gazete kâğıdı fiyatlarının yüzde 300’lere varan fiyat artışı basını sıkıntı içine düşürmüştür. Bu durum, basının hükümetin mali denetim çabalarını bir parçası olurken diğer yandan teknolojinin hızla gelişmesi gazete yayımcılığını büyük sermaye gereksinimlerine bağımlı kılmıştır. Bu süreçte, Dinç Bilgin gibi geleneksel medya sahipleri basın dışı alandaki yatırımlarını geliştirerek sektörde kalabilirlerken, medya dışındaki sermaye sahipleri de medya yatırımlarını geliştirmişlerdir. Bu dönemde medya alanında ihtiyaç duyulan kredi ve desteklerin siyasi iktidarlara kurulan yüz yüze ilişkiler yoluyla sağlandığı görülmektedir.

Hallin ve Mancini’nin medya sistemleri ayrıştırması çerçevesinde Türkiye’nin 1980-2000 arası döneminin *kutuplaşmış çoğulcu modelin* temel bileşenlerinin özelliklerini taşıdığı söylenebilir. Kutuplaşmış Çoğulcu Sistemde, klientelistik ilişkilerin belirleyiciliği Türkiye’nin medya sistemi açısından da geçerlidir. 1990’lar boyunca Türkiye’de koalisyon hükümetleriyle yönetilmiştir. Bu dönemde, medya sektöründe yeni düzenin yerleştiği söylenebilir. Birbirlerinden farklı ideolojik söylemleri temsil etmeseler de, medya patronları kendi çıkarları

doğrultusunda siyasi partilere destek vermişlerdir. 1990'lar boyunca koalisyon hükümetlerinin medyanın desteğine olan ihtiyaçları ve bu destek talebinin karşılığında medya sahiplerinin kayırmacılık talepleri ile medyada klientelistik ilişkiler öne çıkmıştır. 1996'da Refah Partisi'nin seçimlerden birinci parti olarak çıkmasının ardından siyasal İslam ve Türk Silahlı kuvvetleri arasında bir kutuplaşma yaşanmıştır. Bu kutuplaşmada medyanın askerin yanında yer aldığı görülmektedir. Bunda medya sahipleri ve yöneticilerinin temel kaygısının Türkiye'de yaşanacak rejim değişikliğinden çok, Refah Partisi'nin "milli görüş" anlayışı çerçevesinde, ekonomik yapılanmayı değiştirme potansiyeline yönelik geliştirdikleri tepkinin etkili olduğu söylenebilir. 1990'larda, gruplar arası rekabetin siyasal alana yansması "Bakanlar kurulunun belirlenmesinde söz sahibi oldukları" (Mutlu 2012), "hükümet kurup hükümet düşürdükleri" iddialarına (2012 Darbeleri Araştırma Komisyonu Raporu) kadar varmıştır.

Dönemsel olarak bakıldığında, gazete tirajlarının düşük izlenme oranlarının yüksek olduğu görülmektedir. Bu da, *Kutuplaşmış Çoğulcu Sistemin* özelliklerinden birisidir. Bu dönemde medyada faaliyet gösteren holdingler siyasi iktidarlar karşısında ellerini güçlendirmek üzere birbiriyle kıyasıya rekabet haline girmişler ve bu nedenle basında promosyon savaşları yaşanmıştır.

Mesleki profesyonelleşme açısından bakıldığında ise, 1990'larda gazeteciliğin işletme ve üretim fonksiyonlarının şirket yönetimi ilkeleri etrafında bir araya geldiği görülmektedir. Profesyonellik, bu dönemde yalnızca bir mesleki ilke olarak değil bir piyasa değeri ve işletmeciliğin esası olarak görülmeye başlanmıştır. 1980'lerden sonra gazetecilik kamuoyunu bilgilendirme, yasama organını halk adına denetleme gibi profesyonel iddialarından uzaklaşarak, medya holdingleri arasındaki rekabeti hizmet ve kalite standartları ekseninde sürdürme amacına hizmet eder hale gelmiştir (Taş 2012, 272). Mesleki örgütlemenin yok olma

noktasına gelmesinde ise 1990'larda başlayan sendikasılaştırma hareketi önemli bir etkiye sahiptir. Gazete sahipleri ve gazetece yöneticileri sendikanın tasfiyesini, gazeteciliğin bireysel bir meslek olduğu, gazetelerin mali yapısının bozukluğu, sendikanın çağdaş bir yapıya sahip olmayışı, Türk sendika sisteminin zaafı gibi gerekçelere dayandırmışlardır (Adaklı 2006. 299). Sendikasılaştırılmalarıyla iş güvencelerini kaybeden gazeteciler özerkliklerini önemli oranda yitirmişler, kendilerini çalıştıkları medya kurumu ile özdeşleştirerek, kurumun çıkarlarını ve sektördeki karlılığından sorumlu hale getirilmişlerdir.

Özellikle neo-liberalizmin dünyada etkili olmaya başladığı yıllardan itibaren medya alanına büyük holdinglerin girişi ve siyasi iktidar ve medya arasındaki klientelistik ilişki biçiminin yaygınlaştığı ve medyanın araçsallaştırıldığı görülmektedir.

Kutuplaşmış Çoğulcu Sistemin bir diğer özelliği ise sınırlı profesyonelleşmedir. Türkiye'de mesleki profesyonelleşmenin, bu sistemin diğer örneklerinde görülenden daha erken dönemde gelişmeye başladığını söylemek mümkündür. Bu dönemde, gazetecilik alanında sendikasılaştırmanın başarılı olması, diğer mesleki örgütlenme ve gazetecilik mesleğinin etik kodlarının geliştirilmesi ve uygulanmasını engellemiştir. Her ne kadar, 1990'larda medya kuruluşları kendi etik ilkelerini yayınlama yarışına girmiş olsalar da bu çaba piyasanın ve ticaretin çıkarlarının egemen olduğu medya dünyasında, kamusal bir meslek olan gazeteciliğin aldığı yarayı örtbas etme girişimi olarak değerlendirilebilir. Gazeteciler bu dönemde, kamunun değil çalıştıkları kurumun çıkarları doğrultusunda hareket etmişlerdir.

2002 Sonrası Otoriterleşme Eğilimi

3 Kasım 2002 seçimleriyle iktidara gelen AKP 2007 yılına kadar olan dönemde, İslamcı kimlikleriyle aralarına koydukları mesafe konusunda kamuoyunu ikna etme çabası içinde olmuştur. AKP, gerek 2002 seçim kampanyası döneminde

gerekse iktidara geldiği ilk dönemde içinden çıktığı Milli Görüş geleneğinden farklı olduğu konusunda ulusal ve uluslararası kamuoyunu ikna etmeye çalışmıştır. AKP, Milli Görüş geleneğinden farklılığını gösterebilmek için muhafazakâr demokrasi kavramına başvurmuştur. Muhafazakârlık, AKP için iki açıdan işlevseldir: Birincisi, muhafazakârlık ile İslami geçmişini sahiplenebilmiş ve İslami tabanını korumaya çalışmıştır İkincisi ise yeni muhafazakârlık ve neo-liberalizmin bir birleşimi olan yeni sağ ideolojinin neo-muhafazakâr ayağı ile bağlantı kurulmaktadır. Demokrasi ise, liberalizmin serbest piyasa, özel mülkiyet, temel hak ve özgürlükler gibi temel argümanlarının sahiplenildiğini ifade etmek için kullanılan anahtar kavram olmuştur. AKP'nin kendisine biçtiği muhafazakâr demokrat kimlik, İslami kökenlere sahip bir siyasal hareketin, kapitalizmin yeni aşaması olan neo-liberalizme uyum sağlama çabasıdır. Bu çaba doğrultusunda ilk dönemde, AB üyeliğine yaklaşımında gösterilen kararlılık ile liberal aydınların ve burjuvazinin desteğini alabilmiştir.

2007 seçimlerinde aldığı yüzde 46,7 oy oranıyla yeniden tek başına iktidar olan AKP, siyasal söyleminde İslamcı unsurlara ağırlık vermeye başlamıştır. Bir önceki dönemde kaçındığı türban sorunu gibi İslamcı siyasetin temel vurgularını öne çıkarmaya başlamıştır. Bununla birlikte, 2000 yılında Kemal Derviş döneminde yapılan ve ranta dayalı ekonominin sınırlandırılması ve kontrol altına alınması hedefiyle oluşturulan özerk kurumlara müdahale edilmeye başlanmış ve Özal döneminin rant ekonomisi yeniden diriltiştir. Bu çerçevede, AKP iktidarına yakın iş adamları ve şirketler kayırlımaya başlanmış, muhalif gruplar ise farklı yöntemlerle cezalandırılmıştır.

2007 yılında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimi sürecinde Genel Kurmay Başkanlığı'nın yayınladığı e-muhtıra, AKP'nin İslami kökenine tepkili kesimlerin düzenlediği cumhuriyet mitingleri ve AKP'nin kapatılmasına yönelik açılan dava

sonrasında, temel gündem maddesi “askeri vesayete karşı mücadele” olmuştur. 2008’de başlayan Ergenekon Davası, ardından gelen Balyoz ve Oda Tv davaları ile AKP iktidarına muhalif olan kesimler saf dışı bırakılmaya çalışılmıştır. 2007 sonrası, AKP’nin muhafazakâr demokrasiden uzaklaşarak otoriterliğe yöneldiği dönemdir.

12 Eylül 1980 Askeri Darbesi’nin yıldönümünde yapılan 2010 Anayasa Referandumu her ne kadar askeri vesayetten kurtulma, 12 Eylül darbecilerini yargılama gibi unsurlarla donatılarak AKP’nin demokratikleşme söylemini beslese de yargı bağımsızlığını da etkileyen maddeleri de içermiştir. Bu açıdan 2010 yılı, AKP’nin muhafazakâr demokrat kimliğini bir tarafa bırakıp otoriter-İslamcı çizgiye geçtiği dönem olarak değerlendirilebilir. 2013 yılı Haziran ayında başlayan Gezi Direnişi ise AKP iktidarına yönelik toplumsal muhalefetin en güçlü ifadesi olmuştur. İkinci döneminden itibaren AKP’nin demokrat kimliğini besleyen Kürt Açılımı politikası da 2014 yılından itibaren rafa kaldırılmış ve otoriter-İslamcı çizgiye milliyetçilik de eklenmiştir. AKP’nin dozunu giderek arttırdığı otoriter siyasete rağmen, uyguladığı politikalara meşruiyet kazandırılmasında ise medya önemli bir rol üstlenmiştir.

2001 ekonomik krizi, medya sistemi açısından ‘iş-finans-medya’ üçgeninin artık işlemediğini göstermiş, medyada yeni bir yapılanma süreci başlamıştır. Krizin etkisiyle iflas eden bankalardan ve bu bankalara sahip bazı şirketlerle birlikte medya şirketlerinin de yönetimleri TMSF’ye devredilmiştir. Bu süreçte TMSF, medya sektörünün önemli oyuncularından biri haline gelmiştir. Bu şirketler hem TMSF yönetimi altındayken hem de satışları sürecinde siyasi iktidar ve siyasi iktidara yakın işadamları sektörün yeni oyuncuları olmuşlardır. Bunun yanı sıra bir taraftan muhalif yayın organları yapılan mali baskılar ile denetim altına alınırken diğer yandan gazeteci, yazar ve yöneticilere baskı uygulanmıştır. Bu

baskının sonucu olarak yönetici ve editöryel kadroda değişikliklere gidilirken, çok sayıda gazeteci işsiz kalmış, çalışanlar ise soru soramaz, haber yazamaz hale getirilmişler, gazetecilik ilkelerinden ödün vermek zorunda bırakılmışlardır.

Medya sisteminin yapısını belirleyen göstergelerden biri olan yasal düzenlemeler de otoriteryen yönelimin ipuçlarını barındırmaktadır. AKP iktidarı döneminde RTÜK Yasası yeniden ele alınmış fakat medya sahipliğini düzenleyici maddeler yerine ifade özgürlüğünü kısıtlayıcı düzenlemeler ağırlıklı olmuştur. İnternet'e erişim için önemli kısıtlamalar getirilmiş, bu durum farklı uluslararası kuruluşlar tarafından eleştirilse de uygulamaya konmuştur.

Tutuklu gazeteciler, yayın yasakları, internete erişim engelleri bir taraftan medya mülkiyetinin yapılanması ve havuz medyasının oluşturulmasına ilişkin iddialar diğer yanda AKP iktidarının yönlendirmesi ve baskısı altındaki medyanın durumu seçim dönemlerinde hazırlanan AGİT raporlarında açıkça görülmektedir. AKP'nin otoriterleşmeye başladığı 2007 Milletvekilliği Genel Seçimleri sonrasında 2011 yılı seçimlerinden itibaren, medyanın seçim dönemlerinde iktidar tarafından baskı altına alınması ve yönlendirilmesi bu raporlara yansımıştır⁶.

2007 yılında yapılan Anayasa Değişikliği Referandumu ile Cumhurbaşkanının doğrudan halka tarafından seçildiği sisteme geçildikten sonraki ilk cumhurbaşkanı seçimlerinin yapıldığı 10 Ağustos 2014 Seçimlerine ilişkin AGİT Raporu'nda seçim kampanyasında Tayyip Erdoğan lehine yapılan ihlallere dikkat çekilmiştir. Örneğin, seçim kampanyasının yürütülmesinde idari kaynakların ve resmi konumların seçim kampanyası amacıyla kötüye kullanımını düzenleyen yasakların Yüksek Seçim Kurulu tarafından üç hafta ertelenmesiyle Başbakan Erdoğan lehine bir düzenleme olmuş ve seçim için yarışmakta olan tüm adaylara eşit olanakları yeterli düzeyde sağlamak konusunda yetersiz kalmıştır. Bunun yanı sıra kampanya dönemi boyunca Erdoğan'ın Başbakan sıfatıyla yürüttüğü

seçim propagandası süresince kamu kaynaklarının yoğun olarak kullanıldığına dikkat çekilmiştir (OSCE 2014).

Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde medyanın tutumu, Türkiye’de klientelistik ilişki ağının işleyişinin örneklerinden birisi olarak değerlendirilebilir. Medya patronlarının büyük ve karlı devlet ihalelilerini alabilmek üzere Tayyip Erdoğan’ı yoğun olarak desteklediği görülmüştür. Bu durumun gazetecilik pratiklerine ve editöryel alana yansması otosansür olmuştur. Başbakanı muhalif yayın kuruluşlarının ise akreditasyonlar ile hükümet etkinliklerini takip etmeleri engellenmiştir.⁷ AGİT/DKİHB medya takibi sonuçları, izlemesi yapılan beş televizyon kanalından –devlet kanalı olan TRT 1 de dâhil olmak üzere- üç tanesinin seçim kampanyalarına yer verme oranında, haber bültenleri, güncel olaylara dair yayınlar ve tartışma programlarında Başbakan lehine, belirgin şekilde taraflı bir tavır sergilediğini ortaya koymuştur (OSCE 2014).⁸

AGİT Seçim Gözlem Heyeti’nin 7 Haziran 2015 Milletvekiliği Genel Seçimleri Raporu çok daha karamsar ifadelerle doludur. Raporda “medya özgürlüğünün ciddi endişe konusu” olduğu ifadesine yer verilmiş, “İktidar partisine eleştirel yaklaşan medya kuruluşları ve gazeteciler kampanya süresince baskı ile karşı karşıya kalmış ve sindirilmeye çalışılmıştır” denmiştir. (OSCE 2015a. 3). Ayrıca, daha önceki raporlarda belirtilmeyen RTÜK’e ilişkin değerlendirme de bir hayli olumsuz ifadelerle yer almıştır: RTÜK’ün görünürdeki parti yanlısı işlevi

⁶ 2011 yılı AGİT Seçim Gözlem Raporu’nda “Medya mülkiyeti, son derece gelişmiş elektronik ve basılı basın piyasasının önemli bir parçasını kontrolü altında tutan dört esas medya şirketine yoğunlaşmıştır. Ana akım medya kuruluşlarının yazı işleri politikalarının sahiplerinin işlerini ve siyasi çıkarlarını desteklerken, küçük ölçekli medya kuruluşlarının daha bağımsız ve çok yönlü gazeteciliğe açık olduğu yönünde genel bir kamuoyu algısı mevcuttur.” ifadelerine yer verilmiştir. Ayrıca seçim süresince gelen itirazların RTÜK tarafından değerlendirildiğine ancak RTÜK’ün yaptığı denetleme ve inceleme sonuçlarını kamuoyuna açıklamaması, kurumun tarafsızlığına ve şeffaflığı açısından sorunlu bir durum olarak raporda yerini almıştır (OSCE 2011).

saydamlığı ve bağımsızlığı konusunda birtakım endişelere yol açmıştır”. (OSCE 2015a, 18).

Anayasaya göre partili olmama ve görevini tarafsız bir şekilde icra etme yükümlülüğü olmasına rağmen, Cumhurbaşkanı seçim propagandası boyunca aktif bir rol oynamıştır. Cumhurbaşkanı, Devlet Başkanı sıfatıyla, yerel devlet yetkilileriyle birlikte olağanüstü sayıda halk etkinliğine katılmıştır. Ancak bu etkinlikler iktidar partisi adına propaganda yapmak ve muhalefetteki kişileri eleştirmek için bir fırsat olarak kullanılmıştır. Cumhurbaşkanı'nın kampanya faaliyetlerinin durdurulması ve devlet televizyonunda kapsamlı bir şekilde yer verilmesi de dâhil olmak üzere, idari kaynakların amacı dışında kullanımının önlenmesi için çok sayıda şikâyette bulunulmuştur. Cumhurbaşkanı'nın kampanya faaliyetleri yasal mevzuatta yer alan kampanya kurallarına aykırı bir şekilde gerçekleşmiştir. Cumhurbaşkanı, Devlet Başkanı sıfatıyla, kampanya süresi boyunca yerel kamu yetkilileriyle birlikte olağanüstü bir sayıda halk etkinliğine katılmış bu etkinlikleri hükümeti övmek, iktidar partisi adına kampanya yapmak

⁷ Bakınız Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin üye ülkelere yeni medya kavramı hakkında tavsiyesi CM/Rec(2011)7 <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1835645&Site=CM&BackColorInternet=C3C-3C3&BackColorIntranet=EDB021&BackColorLogged=F5D383>.

⁸ TRT 1 Erdoğan'a %51 oranında yayın zamanı ayırırken, İhsanoğlu'na ve Demirtaş'a yazıldığı sırayla %32 oranında ve %18 oranında yayın zamanı ayırmıştır. Buna ek olarak, Erdoğan'a yer verilen yayınların hemen hemen hepsi olumlu bir tonda iken, İhsanoğlu'na yer verilen yayınlar %25 oranında olumsuz tonda olmuştur. TRT her bir aday için toplam 30'ar dakika süreyle serbest ücretsiz yayın yapmasını gerekli kılan yasal yükümlülüğe uygun hareket etmiştir. ATV Erdoğan'a %70 oranında yayın süresi ayırırken, İhsanoğlu'na %18 oranında, Demirtaş'a %11 oranında yayın süresi ayırmıştır. İhsanoğlu'na ayrılan yayınların %49'u olumsuz bir tona sahiptir. NTV, Erdoğan'a yayın süresinden %70 oranında pay vermiştir ve İhsanoğlu'na sadece %20, Demirtaş'a %10 oranında yayın süresi ayırmıştır, yayınlarında tüm adaylar pozitif/tarafsız bir tonda yer almıştır. CNN TÜRK'te, Erdoğan'a ayrılan yayın süresi %54 oranında iken, yayınlarının %28 oranındaki kısmını olumsuz bir tonda yaparak kritik bir yaklaşım sergilemiştir; İhsanoğlu'na %27, Demirtaş'a %20 oranında yayın süresine sahip olmuşlardır. Samanyolu TV Erdoğan aleyhinde, İhsanoğlu lehinde taraflı yayın yapmıştır, Başbakanı ayrılmış olan %62 oranındaki yayın süresinin %92 oranındaki bölümü olumsuz tonda olmuştur. İhsanoğlu ve Demirtaş yayın süresinin %28 ve %11 oranındaki kısımlarına sahip olmuşlardır. Bunun yanı sıra, takibi yapılan televizyon kanallarında Erdoğan neredeyse yedi saat süre ile bedelli reklamlarda görünürken, İhsanoğlu 36 dakika, Demirtaş 19 dakika reklam süresi satın almışlardır.

ve muhalefetteki kişileri eleştirmek için bir fırsat olarak kullanmıştır. (OSCE 2015a, 3-15)⁹.

OSCE Seçim Gözlem Heyeti'nin medya izleme sonuçları raporunda seçimlerle ilgili yapılan haberlerin parti yanlısı yayıncılık anlayışı doğrultusunda kutuplaştığını tespitine yer verilmiştir. Görsel medya seçim dönemini büyük ölçüde kampanya mitinglerinden canlı yayınlar aracılığıyla verilmişken, kampanyanın editoryal olarak haberleştirilmesi ise sınırlı olmuştur¹⁰ (OSCE 2015a, 18). AKP, izlemeye alınan tüm televizyon kanallarındaki ücretli siyasi parti reklamlarının toplamının yüzde 51'ini satın alarak ücretli reklama büyük yatırım yapmıştır. ATV'ye ücretli reklam veren tek siyasi parti AKP olmuştur; TRT1'deki toplam reklamların yüzde 91'i ise yine AKP'ye aittir. Bu durum, medya organlarının siyasi yandaşlığının en açık göstergelerinden birisi olarak dikkat çekmektedir. Ayrıca, seçim döneminde tarafsız bir kurum olan YSK da seçim sürecinin adilliğine gölge düşüren uygulamalarda bulunmuştur¹¹

7 Haziran 2015 Milletvekili Genel Seçimleri süresince siyasi iktidarın lehine yaratılan seçim ortamına rağmen, AKP, tek başına hükümet kuracak çoğunluğa ulaşamamıştır. 2002 yılından itibaren ilk kez koalisyon hükümetinin kurulmasını gerektirecek bir meclis aritmetiği ortaya çıkmış ancak koalisyon hükümeti kurulamamıştır. İki muhalefet partisi MHP ve HDP, 7 Haziran'dan 1 Kasım'a yaşanan süreçte seçmen desteklerinin önemli bir kısmını yitirmeleriyle sonuçlanmıştır. Bunun arkasında yatan temel nedenlerin MHP koalisyona girme

⁹ AGİT/DKİHB Sınırlı Seçim Gözlem Heyeti'ne, öğrencilere ve devlet memurlarına amirleri tarafından AKP'nin kampanya mitinglerine katılmaları için talimat verildiği iddiaları bildirilmiştir ve bu konuyla ilgili olarak 29 Mayıs'ta İstanbul Başsavcılığı'na şikayette bulunulmuştur. 30 Mayıs'ta İstanbul'un fethinin 562. yılını kutlamak için büyük bir etkinlik düzenlenmiştir. Cumhurbaşkanı ve Başbakan'ın (AKP Genel Başkanı olarak takdim edilmiştir) yaptığı konuşmalarda AKP hükümeti övülmüştür. Etkinlikten önce, YSK, kanuna aykırı bir şekilde, etkinliğin yasak olmadığına dair karar vermiştir. 19 Mayıs günü MHP YSK'ya başvuruda bulunarak Cumhurbaşkanı'nın bu etkinliğe ve kampanya sürecinin son 10 gününde yapılacak açık hava mitinglerine katılımının yasaklanmasını talep etmiştir. YSK bu talebi reddetmiştir.

konusunda gösterdiği direnç ile HDP'nin terör ve şiddet karşısında takındığı pasif tutum gösterilebilir. Ancak, seçimlerin yenilenmesinde AKP Parti'nin anayasayı değiştirebilmek için TBMM'de ihtiyaç duyduğu çoğunluğu sağlayabilmeyi hedeflediği de gözden kaçırılmamalıdır.

1 Kasım 2015 seçimlerinde Cumhurbaşkanı, 7 Haziran seçimlerine oranla AKP'yi doğrudan destekleme konusunda kendisini biraz daha geri planda tutmuştur. Ancak, seçim sürecinde şiddet olayları tırmanmış ve özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da kampanya sürecini etkilemiştir. Ayrıca Ankara'da 10 Ekim'de meydana gelen terör saldırısı 100'den fazla can kaybına neden olurken beş yüz kişi yaralamıştır. Şiddetin tırmanması ve HDP'ye yapılan saldırıların yanı sıra CHP, MHP ve HDP'nin bazı üyeleri hakkında Cumhurbaşkanı da dâhil olmak üzere kamu yetkililerine hakareten soruşturmalar başlatılmıştır¹².

AGİT Seçim Gözlem Heyetleri'nin son beş seçim için yayınladığı gözlem raporları, yapılan seçimlerin sorunlu yanlarını göstermektedir. Bunun yanı sıra, farklı kurum ve kuruluşlar Türkiye'de demokrasinin tehlike altında olduğuna işaret eden görüşlerini dile getirmektedirler. Örneğin, The Economist dergisinin 2007 yılı Demokrasi Endeksi'nde Türkiye 165 ülke arasında 88. sıradayken 2014 yılında yine 165 ülke arasından 98. sıraya gerilemiştir. *The Economist*'in

¹⁰ Rapora göre, TRT1, haber programlarında büyük ölçüde tüm yayın süresinin yüzde 46'sından faydalanan iktidar partisi yanlısı taraflı bir habercilik yapmıştır. Editöryal programlarında ve kampanya faaliyetleri ile ilgili canlı yayınlarında NTV ve ATV AKP'ye sırasıyla yüzde 32 ve yüzde 34 oranında yer vermiştir. CNN Türk ise CHP ve HDP'ye yüzde 30 ve yüzde 27 oranında daha fazla yer verirken MHP ve AKP'ye sırasıyla yüzde 18 ve yüzde 12 yer vermiştir. Samanyolu TV adaylarla ilgili sınırlı haber yapmakla birlikte oldukça dengeli bir şekilde yer vermiştir. Ancak iktidar partisi ile ilgili yapılan haberlerin tonu genellikle olumsuz olmuştur.

¹¹ YSK'ya, muhalefet partileri, milletvekilleri ve bir vatandaş tarafından Cumhurbaşkanı'nın iktidar partisi lehine ve muhalefet partileri aleyhine yaygın bir şekilde kampanya yürüterek Anayasa'ya göre tarafsızlık yükümlülüğünü ihlal ettiği gerekçesiyle ve medyanın da bu etkinliklere kapsamlı bir şekilde yer vererek eşit fırsatlarla ilgili yayıncılık düzenlemelerini ihlal ettikleri gerekçesiyle 13 şikayet dilekçesi verilmiştir.64 YSK, Cumhurbaşkanı'na yaptırım uygulama yetkisine sahip olmadığı ve yasal düzenlemelerin Cumhurbaşkanı tarafından yürütülen faaliyetlere medyada yer verilmesini izleme olanağı sunmadığı gerekçesiyle bu türden bütün şikayetleri reddetmiştir.

bu sıralamasıyla Türkiye *hybrid rejimler* arasında yer almaktadır¹³. Freedom House'un Basın Özgürlüğü Endeksi'nde 2005 yılında *kısmen özgür* ülkeler arasında yer alan Türkiye, 2010 yılı Basın Özgürlüğü Endeksi'nde 196 ülke arasında, 106. sıradayken 2013 Basın Özgürlüğü Endeksi'nde 142. sıraya gerilemiştir. Freedom House raporlarında Türkiye basın özgürlüğü alanında 2012 yılından itibaren “*özgür olmayan*” ülkeler arasında yer almıştır¹⁴.

Freedom House 2014 Raporu'nda hükümetin Gezi Protestolarına sert müdahalesine, hükümet yanlısı olamayan özel şirketlere yönelik artan politik baskıya yer verilmiştir. Tayyip Erdoğan'ın ilk dönemindeki yapılan reformlarla çokça övülmesine rağmen gelinen noktada demokrasinin anahtar kurumlarına yönelik tavrı eleştirilmektedir¹⁵ (Freedom House 2014a, 14-22). Raporu da ayrıca Türkiye'nin modern otoriteriyenizm örneği olarak değerlendirilebileceğine görüşlere yer verilmiştir.

Freedom House 2014 yılında Türkiye için ayrı olarak hazırlanan ve medya iktidar ilişkilerine odaklanan “Democracy in Crisis: Corruption, Media, and Power in Turkey” başlıklı bir rapor daha yayınlamıştır. Rapor, Türkiye'de demokrasinin krizde olduğu cümlesiyle başlamakta ve son yedi yıldır siyasi iktidarın medya üzerindeki baskısını giderek arttırdığı belirtilmektedir. Raporun en çarpıcı cümlesi ise Türkiye'deki krizin büyüklüğüne ve sistematik olarak yapıldığına ilişkin saptamadır. Raporu da, Türkiye bir diktatörlük olarak değerlendirilmemekte ancak gelinen noktada siyasi iktidarın otoriteriyen dozunun arttığı belirtilmektedir (Freedom House 2014b, 3-4).

¹² 15 Eylül'de Doğan Medya Grubu, 1 Eylül'de Koza-İpek Medya Grubu, 15 Ekim tarihinde Samanyolu Haber ve Mehtap TV. Ankara Sulh Ceza Hâkimlerinden biri, 26 Ekim'de Koza-İpek Medya Grubunun yönetimine kayyum atanmasına karar vermiştir. 27 Ekim tarihinde görevliler ve polisler Koza-İpek Medya Grubu binasına zorla girmişlerdir. Bağımsız İletişim Ağı Bianet'e göre Temmuz ve Eylül 2015 tarihleri arasında, içlerinde 37 gazetecinin de bulunduğu 61 kişi hakkında Cumhurbaşkanı'na hakareten ya soruşturma açılmış, ya bu kişiler yargılanmış ya da mahkûm edilmiştir.

¹³ http://www.economist.com/media/pdf/DEMOCRACY_INDEX_2007_v3.pdf

Sınır Tanımayan Muhabirler (RSF) tarafından hazırlanan Basın Özgürlüğü Endeksi'nde 2013 yılında 179 ülke içinde Türkiye 154. sırada yer almaktadır. Bu sıralamayla, Namibya, Gana, Tayvan, Moldova, Senegal, Sırbistan, Tanzanya, Kenya, Ermenistan, Kuveyt, Doğu Timor, Moğolistan, Lübnan, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Kamerun, Güney Sudan, Libya, Ürdün, Fas, Bangladeş, Irak gibi ülkeler basın özgürlüğü açısından Türkiye'den ileridedir¹⁶. Aynı örgütün 2005 raporuna göre Türkiye 98. sıradadır¹⁷.

Dünya Adalet Projesi'nin (World Justice Project) 2015 yılı Hukukun Üstünlüğü Endeksi'nde ise Türkiye 102 ülke arasından 80. Sırada yer almaktadır. Rapora göre, hükümetin denetlenebilirliği konusunda Türkiye 95. sırada, şeffaf yönetim konusunda 82. sırada, temel insan haklarının korunması konusunda da 96. sırada yer almaktadır¹⁸.

Türkiye'nin gerek basın özgürlüğü gerekse diğer endekslerde giderek sıralamasının düştüğü görülmektedir. Bu endeksleri yapan kurumların yöntemleri ve finansmanı konusunda çeşitli eleştiriler olmakla birlikte, Türkiye'nin yönetim biçimi hakkında fikir vermektedir.

AKP iktidarının yargı üzerindeki kontrolü, medyaya yaklaşımı, yasama faaliyetlerinde muhalefeti geri plana iten tutumu otoriteryen sistemlerin özellikleriyle örtüşmektedir. 2014 yılında AKP iktidarının yargıyı kontrol altına almak için yaptığı sistematik kontrol çabalarının yoğunlaştığı görülmektedir. Bu çabalardan birisi, 15 Şubat 2014'te 6524 sayılı yasa ile Hakim ve Savcılar Yüksek Kurulu'nun (HSYK) yapısının değiştirilmesi ve HSYK'nın başkanı olan ve HSYK'yı temsil ile yetkili Adalet Bakanı'nın konumunun güçlendirilmesidir. Anayasa Mahkemesi, Adalet Bakanı'nın HSYK üzerindeki güçlü yetkilerini iptal

¹⁴ <https://freedomhouse.org/sites/default/files/FOTP%202011%20Final%20Full%20Report.pdf>

¹⁵ <https://freedomhouse.org/report/freedom-world-2014/essay-democratic-leadership-gap>

etmiş, ancak değişikliğin diğer maddelerine yönelik itirazları kabul etmemiştir. 17 -25 Aralık Yolsuzluk Operasyonlarının ardından hükümetin torba kanunlarla çok sayıda kanunda yapılan değişiklikler hukuki düzenin AKP'nin lider kadrosunun siyasi tercihleri yönünde şekillendirme hedefine yönelik çabalar olarak değerlendirilebilir. Hükümet, bu yolla siyasi eğilimini idari düzene ve yargıya hakim kılmaya çalışmaktadır. Tayyip Erdoğan ve AKP iktidarı sıklıkla Anayasa Mahkemesi'nin kararlarını eleştirmekte ve Mahkeme'nin yapısının değiştirilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Gerek medya ve internet alanındaki hukuki düzenlemeler gerekse Türk Ceza Kanunu, Terörle Mücadele Kanunu'nda yapılan değişiklikler siyasi iktidarın giderek otoriterleştiğini göstermektedir. Özbudun'a göre (2015, 53), Türkiye gerek ifade ve medya özgürlüğü gerekse yapılan yasal düzenlemeler ile 'rekabetçi otoriter rejim'lerin tipik örnekleri arasında yer almaktadır.

Sonuç

Genel olarak bakıldığında Türkiye'nin medya sisteminin farklı dönemlerde farklı özellikler taşıdığı, bir önceki dönemin olumlu ya da olumsuz uygulamalarının kendisinden sonraki dönemleri etkilediği görülmektedir. Dönemsel karşılaştırmalı analiz ile bu farklılıklar ve sonraki dönemlere olan etkilerinin ve AKP iktidarı dönemine gelindiğinde öne çıkan otoriter uygulamaların tarihsel birikimini göstermektedir.

Medyada TMSF'nin rolü ve el değiştirmeler, Türkiye'deki klientelistik ilişki biçiminin en açık göstergesidir. Yandaş şirketlerin elinde olmayan ancak, bir ölçüde "tarafsız" olduklarını iddia edilen Doğan, Doğuş ve Ciner Grupları bünyesindeki

¹⁶ <https://rsf.org/en/world-press-freedom-index-2013>

¹⁷ <https://rsf.org/en/worldwide-press-freedom-index-2005>

¹⁸ http://worldjusticeproject.org/sites/default/files/roli_2015_0.pdf

medya organları da baskı altına alınmışlardır. Bu kurumlar doğrudan iktidarın borazanlığını yapmasalar da iktidarı eleştiremez hale gelmişler, siyasi iktidarın icraatlarını gerçekleştirebilmesinde sessiz kalarak üzerlerine düşen görevleri yerine getirmişlerdir. Bunun temel nedeni, medya gruplarından devletle olan ilişkileridir. Bu durumda, ‘yandaş medya’ ya da ‘havuz medyası’ yakıştırmalarının, sadece Çalık, Albayrak, Feza Grubu ya da Samanyolu Grupları için değil, eski anaakım medyanın tamamı için geçerli olduğu söylenebilir. Nitekim medya alanında faaliyet gösteren şirketlerin kimisi doğrudan iktidarın parçası iken kimisi iktidara destek veren Gülen Cemaati’ne bağlı kuruluşlardan kimisi mali şantaj ve tehditlerle, kimisi iktidarla olan ekonomik çıkar ilişkileri nedeniyle hükümetin kontrolü altındadır. AKP’nin etki alanı dışında kalan çok az sayıda gazete kaldığı görülmektedir. Cumhuriyet, Sözcü, Aydınlık, Evrensel, Yurt, Ortadoğu, Yeni Çağ, Birgün ve Özgür Gündem gazeteleri muhalif basın olarak yayınlarını sürdürmektedir. AKP’nin etki alanı dışında kalan gazetelerin toplam tirajları, gazetelerin tamamının günlük satışlarının yüzde 10’unu geçememektedir.

Siyasi iktidarın medya üzerindeki kontrolü sadece sahiplik yapısını dönüştürmekle kalmamıştır. Aynı zamanda getirilen yayın yasakları, tutuklamalar ve işten çıkarmalarla basın üzerinde de büyük bir baskı yaratmıştır. 1990’lardaki sendikasılaştırmalar ile örgütsüz ve güvencesiz kalan muhabirler ise otosansür uygulamakta, haberlerini ‘haber’ gibi yamamakta, sadece olanı biteni aktarmaktadırlar. Mavioğlu’nun değimi ile (2012, 110) muhabirler, gazete ve televizyonun ‘er’leri iken, editörler ‘haber’in kıvamını tutturmakla görevli ‘onbaşı’lar olarak görev yapmaktadır.

Türkiye’de 2007 sonrası dönem medya sistemi açısından değerlendirildiğinde 1990’lardaki yapısından farklılaştığı görülmektedir. 2007’ye gelinceye kadar, Türkiye’deki siyasal sistem, ‘seçimsel demokrasi’ler olarak adlandırılan sistemlerin özelliklerini taşımaktadır. Ancak 2007’den sonra, Türkiye’nin

siyasal sistemi giderek “*seçimsel otoriteryen sistem’e* evrilmeye başlamıştır. Bu dönüşümün ardında *Seçimsel demokrasiler*’de seçimlerin demokratik yönetimin aracı oldukları kadar otoriter kontrolün de aracı olmaları yatmaktadır. AKP iktidarı seçimsel demokrasinin bu özelliğini ‘ustalık döneminde’ otoriteryen yönetim biçimine dönüştürmeye başlamıştır. Seçimsel otoriteryen rejimlerde görüldüğü gibi, AKP’nin, demokratik pratiklerin açıkça engellemesi ya da baskı altına almamakta, bunun yerine periyodik yapılan seçimlerle, dışarıdaki aktörler kadar içeridekileri de memnun edecek demokratik meşruiyet görüntüsü vermeye çalışmaktadır. Ancak yapılan seçimler mevcut iktidarını pekiştirmeye dönük işlev görmektedir. AKP’nin demokrasiye dönük tutumu AGİT’in ve uluslararası kuruluşların raporlarına da yansımıştır.

Medya sistemi, seçimsel otoriteryen rejimlerin temel özellikleri paralelinde liberal modelin tam tersi yönde, mücadeleciliğin yerine işbirliğinin, otonomi yerine karşılıklı olarak avantaj sağlamanın ortaya çıktığı görülmektedir. Bu dinamikler çerçevesinde siyasi iktidar doğrudan ya da dolaylı olarak medya şirketlerini denetim altına almıştır.

Gazetelerin işlevlerini, pazar mekanizmasının yaygınlaştığı 90’larda olduğu gibi sürdürdükleri görülmektedir. Belirli iktisadi, politik ve ideolojik çıkarlar çerçevesinde oluşturulan yayın politikaları arasında objektif yayıncılığa rastlamak, medya şirketlerinin ekonomik hedefleri doğrultusundaki yayınları paralelinde tarafsızlığı aramak ve bu şartlar altında gazetecilerin bağımsız profesyoneller olarak değerlendirmek mümkün görünmemektedir.

AKP İktidarı döneminde, medya kontrolünde yaşanan en önemli farklılık ise 1990’larda medya kuruluşlarının yayın politikalarındaki temel hareket noktaları ekonomik çıkarları çerçevesinde belirlenirken, AKP döneminde buna bir ideolojik desteğin eklenmiş olması, medya kuruluşları arasında yoğun bir ideolojik kutuplaşmanın ortaya çıkmasıdır. Klientelistik sistem ve bu sistemdeki

klientelistik çıkarlar doğrultusunda biçimlenen medya iktidar ilişkisi, siyasi bağlantıları olan zenginlerin sahipliğinde ve bu çerçevede politik çıkarlarla ekonomik çıkarların ortaklığına dayanmaktadır.

Kaynakça

- Adaklı, G. 2006. *Türkiye’de Medya Endüstrisi Neoliberalizm Çağında Mülkiyet ve Kontrol İlişkileri*, Ütopya Yayınevi, Ankara.
- Ağababa, V., vd. 2014. *Kalemi Kırılan Gazeteciler*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul.
- Alemdar, K. 1999. *Medya Gücü ve Demokratik Kurumlar*, Afa Yayıncılık ve Tüses Vakfı.
- Altun, A. 1995. *Türkiye’de gazeteciler ve gazetecilik*, çağdaş gazeteciler Derneği Yayınları.
- Altschull, H. J. 1984. *Agents of Power: The Role of the News Media in Human Affairs*. New York: Longman.
- Avrupa Parlamentosu. 2011. “Türkiye’nin 2010 Yılı İlerleme Raporu Hakkında İlke Kararı”, 09.03.2011, <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P7-TA-2011-0090+0+DOC+XML+V0//EN> (Erişim tarihi: 15.08.2012).
- Avrupa Birliği Genel Sekreterliği. 2011. “Türkiye’nin 2010 Yılı İlerleme Raporu Hakkında 09 Mart 2011 Tarihli Avrupa Parlamentosu İlke Kararı”, http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/9_mart_2011_tarihli_avrupa_parlamentosu_ilke_karari.pdf. (Erişim tarihi:15.08.2012).z
- Avrupa Birliği Genel Sekreterliği. 2010. “Türkiye 2011 Yılı İlerleme Raporu”, http://www.abgs.gov.tr/files/pub/ilerleme_2010.pdf (Erişim tarihi: 15.08.2012)
- Boratav, K. 1991. *Türkiye’de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Boratav, K. 2000. “İktisat Tarihi: 1981-1994”, *Türkiye Tarihi, Cilt 5, Bugünkü Türkiye: 1980-1995*, der. Tanör; Boratav; Akşin, 3. Baskı, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Boratav K. 2015. The Turkish Bourgeoisie under Neoliberalism, *Research and Policy on Turkey*, 1:1, 1-10.
- Epstein, K. ve O’Halloran. 2006. Democratic Transitions, *American Journal of Political Science*, Vol. 50, No. 3, July 2006, Pp. 551–569

- Freedom House. 2014. *Democracy in Crisis: Corruption, Media and Power in Turkey*, A Freedom House Special Report.
- Gleason, T. W. 1998. "Saving Journalism from Itself (and from us): The Hutchins Commission was Right Then, So What About Now?" *Communication Law&Policy* 3: 409–418.
- Güneş-Ayata, A. 1994. *Democracy, Clientelism, and Civil Society*. Lynne Reinner Publication, London.
- Hallin, D.C. ve Paolo M. 2004. *Comparing Media Systems. Three Models of Media and Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hallin, D.C. ve Paolo M. 2008. "Press Theories." *The Encyclopedia of Political Communication Vol. I*. der. Lynda Lee Kaid ve Christina Holtz–Bacha. Londra: Sage. 647–651.
- Hacten, W.A. 1983. *The World News Prism: Changing Media, Clashing Ideologies*, Iowa State University Press.
- Hammarberg, T. 2011. "Türkiye'de İfade Özgürlüğü ve Medya Özgürlüğü", Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiseri Thomas Hammerberg'in 27-29 Nisan 2011 tarihleri arasında Türkiye'yi ziyaretini müteakiben hazırladığı rapor, http://www.abgs.gov.tr/files/pub/ilerleme_2010.pdf (Erişim tarihi: 15.08.2012).
- Jakubowicz, K. 2007. *Rude awakening: social and media change in Central and Eastern Europe*, Cresskill, N.J.: Hampton Press.
- Levitsky, S ve Lucan A. Way. 2002. The Rise Of Competitive Authoritarianism, *Journal of Democracy*, Volume 13, Number 2 April, pp.51-65.
- Lowenstein, Rve John Merrill. 1971. *Media, Messages and Men*. Michigan: D. McKay Co.
- Kaya, A. R. 1985. *Kitle İletişim Sistemleri*. 1. Basım. Ankara: Teori Yayınları.
- Kaya, A. R. 1999. "Medya, Toplum ve Siyaset", *Medya Gücü ve Demokratik Kurumlar*. Der. Korkmaz Alemdar, Afa Yayıncılık ve Tüses Vakfı.
- Kaya A.R. ve Barış. Çakmur. 2010. "Politics and the Mass Media in Turkey", *Turkish Studies* Vol 11, Issue 4. pp.521-537.
- Kuyucu, M. 2012. *Türkiye'de Medya Ekonomisi*, Esen Kitap, İstanbul.

- Mavioğlu, E. 2012. *Cenderedeki Medya Tenceredeki Gazeteci*, İthaki Yayınları, İstanbul.
- McQuail, D. 1983. *Mass Communication Theory An Introduction*, Londra: Sage.
- McQuail, D. 1992. *Media Performance: Mass Communication and the Public Interest*. Londra: Sage.
- Merrill, J. C. 1974. *The Imperative of Freedom: A Philosophy of Journalistic Autonomy*. NY: Hastings House.
- Merrill, J. C. ve S. Jack Odell. 1983. *Philosophy and Journalism*. New York: Longman.
- Merrill, J. ve John Nerone. 2008. "The Four Theories of the Press: Four and a Half Decades Later." der. Howard Tumber. *Journalism: Critical Concepts in Media and Cultural Studies* Vol II. Londra&New York: Routledge. 9–13.
- Nerone, J. der. 1995. *Last Rights: Revisiting Four Theories of the Press*. Urbana: University of Illinois Press.
- Lowenstein, R. ve J. Merrill. 1971. *Media, Messages and Men*. Michigan: D. McKay Co.
- OSCE. 2011. 12 Haziran 2011 Milletvekiliği Genel Seçimleri, OSCE/ODIHR Seçim Gözlem Misyonu Raporu.
- OSCE. 2014. 10 Ağustos 2014 Cumhurbaşkanlığı Seçimi AGİT DKİHB Sınırlı Seçim Gözlem Heyeti Sonuç Raporu.
- Özbudun, E. 1964. "M. Duverger'nin "Siyasal Partiler"i ve Siyasal Partilerin İncelenmesinde Bazı Metodolojik Problemler", *AÜHF Dergisi*, Cilt 21, Sayı 1-4, 1964, s. 23-51.
- Özbudun, E. 1996. "The Post 1980 Legal Framework for Interest Group Associations", *Strong State and Economic Interest Groups: The Post 1980's Turkish Experience*, New York: Walter de Gruyter
- Özbudun, E. 2015. "Turkeys Judiciary and the Drift Toward Competitive Authoritarianism" *The International Spectator*;50:2, pp.42-55.
- Özbudun, E. 2016. "Problems of Rule of Law and Horizontal Accountability in Turkey", *Democratic Consolidation in Turkey: Micro and Macro Challenges*, Ed. Cengiz Erise ve Paul Kubicek, Routledge, NewYork.
- Özkazanç, A. 1997. "Refah Devletinden Yeni Sağa Siyasi İktidar Tarzında Dönüşümler", *Mürekkap*, no:7.

- Özkazanç, A. 1998. "Türkiye'de Siyasi İktidar Tarzının Dönüşümü", *Mürekkep*, No:10-11
- Picard, R. C. 1985. *The Press and the Decline of Democracy: The Democratic Socialist Response to Public Policy*. Westport: Greenwood.
- Pickard, V. 2010. "Whether the Giants Should Be Slain or Persuaded to Be Good': Revisiting the Hutchins Commission and the Role of Media in a Democratic Society." *Critical Studies in Media Communication* 27(4): 391-411.
- Roudakova, N. 2008. "Media_political clientelism: lessons from anthropology", *Media Culture Society*, Vol. 30(1): 41-59.
- Servaes J. 1986. Development Theory and Communication Policy: Power to the People, *European Journal of Communication*, Vol 1(2), June. pp.203-229.
- Schedler, A. 2006. "Electoral Authoritarianism: The Dynamics of Unfree Elections", *The Logic of Electoral Authoritarianism*, Lynne Rienner Publishers.
- Schedler, A. 2015. Electoral Authoritarianism, Emerging Trends in the Social and Behavioral Sciences: An Interdisciplinary, Searchable, and Linkable Resource. 1-16.
- Siebert, Fred S., Theodore Peterson ve Wilbur Schramm (1956/1963). *Four Theories of the Press: The Authoritarian, Libertarian, Social Responsibility and Soviet Communist Concepts of What the Press Should Be and Do*. Urbana ve Chicago: University of Illinois Press.
- Sönmez, M. 2003, *Filler ve Çimenler*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Sözeri, C. ve Z. Güney. 2011. "Türkiye'de Medyanın Ekonomi Politikası: Sektör Analizi, TESEV Yayınları, Haziran.
- Sözeri, C. ve D. Kurban. 2011. *Türkiye'de Medya: Mevzuat, Politikalar ve Aktörler*, TESEV Yayınları.
- Sözeri, C. ve D. Kurban. 2012. *İktidarın Çarkında Medya*, TESEV Yayınları.
- Sözeri, C. ve D. Kurban. 2013. *Türkiye'de Özgür ve Bağımsız Bir Basın için Siyasa Önerileri*, TESEV Yayınları.
- Sözeri, C. 2015. *Türkiye'de Azalan Basın Özgürlüğü*, İstanbul Enstitüsü Yayınları.
- Sümer, Ç. ve Fatih Yaşlı. 2010. *Hegemonyadan Diktöteryaya AKP ve Liberal - Muhafazakar İttifak*, Tan Yayınları, Ankara.

- Sparks, C.. 1995. "The Media as a Power for Democracy." *Javnost: The Public* 2(1): 45-61.
- Sparks, C. 1998. *Comunism, Capitalism and the Mass Media*, London:Sage
- Tamer, A. 2010. Basın Üzerine Niceliksel Bir Çözümleme, *Cumhuriyet Döneminde İletişim Kurumlar Politikalar*, içinde. Pp.362-378, Der: Nazife Güngör, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Topuz, H. 2003. *II. Mahmuttan Holdinlere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi.
- Tunçay, M. 1987. "Tek Parti Döneminde Basın", *Tarih ve Toplum*, Sayı. 37, Ocak.
- Zakaria, F. 1997. The Rise of Illiberal Democracy, *Foreign Affairs* Volume 76, No 6., pp.22-43

Turkey's Media System and Structural Foundations of Autorization Trend

Abstract

The authoritarian structure that has become evident in Turkey's media system over the last decade should be regarded as part of this system within the general structure of the political and social system. For this evaluation, it is necessary to focus on the political, social and economic developments that are effective in shaping the press system with this review, by examining the historical development of the press, by moving beyond the tradition of the Four Theories that are the basis for the study of the media system. The approach that Hallin and Mancini use to differentiate media systems for such an analysis of understanding and comprehension of the political system presents the appropriate framework. The pluralistic model polarized from Hallin and Mancini's media system models can not sufficiently explain the trend of authoritarianism in the last ten years, with Turkey being significantly compatible with the media system of the period 1980-2002. This article will also examine other normative approaches, such as developing country systems, contemporary authoritarian systems, which may explain the general features of Turkey's media system. In this way, the structural characteristics of the media system

towards authoritarian model will be tried to be understood.

Keywords

Media system, authoritarianism, clientism, instrumentalization

P

etrol Fiyatları Değişimindeki Belirsizliğin Sanayi Üretimi Üzerine Etkileri

Mehmet Çağrı Gözen

Kocaeli Üniversitesi, İktisat Bölümü

Tezcan Abasız

Bülent Ecevit Üniversitesi, İktisat Bölümü

Selçuk Koç

Kocaeli Üniversitesi, İktisat Bölümü

Öz

Üretimin hem niteliksel hem de niceliksel artışı büyüme olarak kabul edilse de üretim girdilerinde meydana gelen maliyet değişimleri üretim yapısını değiştirebilmektedir. Bu anlamda etkin faktör olarak kabul edilen enerji birim maliyetlerinin etkileşimi ve bu etkileşimin üretim sürecine yayılımı son dönemlerde popüleritesi artan bir konu haline gelmiştir. Bu amaçla çalışmada aylık frekanstaki veri seti kullanılarak petrol fiyatlarındaki belirsizliğin üretim üzerine etkisi kısıtlı VAR analizine dayalı sistemin çoklu GARCH (BEKK, DCC, vd.) yöntemi altında tahmini ile yapılacaktır. Elde edilen bulgular literatürde farklılık gösterebilmekle birlikte Türkiye ekonomisi için yapılan çalışmalardan elde edilen bulgularla büyük ölçüde uyumaktadır. Petrol fiyatları belirsizliği üretimi negatif yönde etkilemektedir.

Anahtar Kelimeler

Petrol Fiyatları, Sanayi Üretimi, VAR Analizi

Giriş

Günümüzde küresel ve bölgesel olarak her ülkelerin ihtiyaç duyduğu enerji, tam anlamıyla geçerlilik kazanmış bir ölçüt olmamakla birlikte, bir ülkenin gelişmişlik düzeyini ortaya koyan en önemli göstergelerden biridir. Özellikle sanayileşme yolunda olan ülkeler, ucuz, bol ve temiz enerjiye talebi ve enerji üretiminin üzerinde hassasiyetle durmaktadır. Enerji, ülke ekonomisinin temel girdisini teşkil etmektedir. Bilindiği gibi her ülke ekonomisinin canlandırarak en önemli unsur tüketim ve üretimdir. Enerji ise bu işlemde ekonomiye hız katmakta, sosyo-ekonomik kalkınmayı sağlamaktadır (Küçükaksoy 2002,51).

Petrol, başta sanayi sektörü olmak üzere dünyada pek çok sektörde kullanılan önemli bir enerji kaynağıdır. Petrol, sanayinin en önemli girdisidir. Bilindiği üzere her ülkenin sanayi üretimi ise reel büyümenin itici gücüdür. Dolayısıyla petrol fiyatlarındaki değişiklikler sanayideki çıktıyı da etkilemektedir. Türkiye dâhil olmak üzere bütün gelişmekte olan ülkeler için sanayi ve petrol büyük önem arz etmektedir. Türkiye'deki petrol rezervleri kendi sanayi ihtiyacını sağlayacak durumda değildir dolayısıyla bu önemli üretim kaynağı ithal edilmektedir. Petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar ise tam bu noktada değer kazanması, tahmin edilebileceği üzere ithalata bağlı üretim ve ihracat politikasındaki maliyetlerin artması ya da azalması konusunda önem kazanmaktadır.

Petrol hidrokarbonlardan oluşmuş, sudan yoğun kıvamda bulunan, koyu renkli, arıtılmamış, kendisine özgü kokusu olan, yeraltından çıkarılmış doğal yanıcı mineral bir yağdır. Bu özelliğiyle oluşumu milyonlarca yıl önce denizlerle kaplı olan yerküre içerisindeki binlerce bitki ve hayvan artıklarının çürümesi ve daha sonra sıcaklık ve basıncın etkisiyle bu atıkların mineral yağlara dönüşmesi ile oluşmuştur. İngilizce'de petrol yerine kullanılan petroleum terimi köken olarak Grekçe 'den türemiş olup, taş anlamına gelen "petra" kelimesi ile yağ anlamına gelen "oleo" kelimelerinin birleşimidir ve taşıyağı anlamına gelir. Petrol, insanlığın

ilk çağlarından beri kullanılmakta ve günümüze kadar olan süreçte kullanım alanları oldukça çeşitlenmiştir. Petrol verimli bir enerji kaynağıdır. Kullanımı hidrojen, nükleer enerji gibi ileri teknoloji gerektirmemekte, gündelik hayatı kolaylaştıran, çok karmaşık olmayan pek çok araç ile kullanılabilir. Bu özelliğiyle tüm dünyada sanayiler zamanla daha çok petrole bağlanmış, ekonomik büyüme bir anlamda daha fazla petrol tüketmekle eş değer hale gelmiştir (Keleş 2007,1-2; Bayraç 2005, 6-20).

Enerji pazarı içinde büyük bir paya sahip olan petrol piyasasında, meydana gelen her türlü değişimlere bağlı olarak, büyük sürprizler ve yüksek riskler mevcuttur. Petrolün keşfiyle birlikte günümüze kadar geçen süre içerisinde meydana gelmiş olan birçok olay ve incelemelerin ardından, özellikle geleceğe yönelik analiz ve öngörüler yapmak için, tüm mevcut geçmiş tecrübeler ve verilere rağmen, petrol piyasasını sosyal bilimlerle ilişkilendirerek açıklayabilecek genel bir teori mevcut değildir (Susan 1988, 187).

Küresel rekabet piyasasında petrol fiyatlarını herhangi bir seviyede sabit tutmak mümkün gözükmemektedir. Nitekim petrol fiyatlarında meydana gelen değişimler, farklı boyutlarda dünyada hem ithalatçı hem de ihracatçı konumdaki ülkeleri başta ekonomik olmak üzere, birçok alanda etkileme gücüne sahip bulunmaktadır. Petrol fiyatlarındaki ani çıkış ve inişler, pazar içindeki tarafları etkilediği gibi, büyük ölçekte dünya ekonomisi için yüksek risk oluşturmaktadır (Philip 1993, 28). 2000 ve 2001 yılları içerisinde oluşan yüksek petrol fiyatları, tüketicileri büyük oranlarda sıkıntıya sokmuş ve petrolü politik gündemin en önemli maddesi konumuna getirmiştir. Günümüzde tüketiciler hükümetlerini, petrol kaynakları konusunda hareket ve önlem almaya yönelik politikalarını sergilemeleri amacını güderken, petrolün aynı zamanda siyasi bir faktör olarak da kullanılmakta olduğu gözlenmektedir.

Özellikle sosyal bilimler içindeki teoriler, petrol piyasaları içinde petrol fiyatlarının önceden tahmin edilebilir değerlerle inceleme konusunda tek başına başarılı olamamıştır. Nitekim artan petrol arzının devletlerin ekonomi politiği üzerine etkisini analiz etmekte kullanılabilecek genel ve tutarlı bir enerji teorisi de yoktur (Bernard 1999, 5-7). Petrol talebinde, ticareti ve arzını ilişkilendirecek ve petrol fiyat yapısını açıklayarak tahmin edebilecek tutarlı bir yaklaşım mevcut değildir. Çünkü sadece fiyatlara bağlı olarak ekonomik analizlerle yorum yapmak yeterli olmamaktadır. Geçmişten itibaren uluslararası petrol piyasasını, ekonomik bir modelle açıklama çabaları genellikle ya başarısız olmuş ya da güvenilirliği az tahminleri ortaya çıkarmıştır (John ve Koji 2001, 25). Bu bağlamda doğru ya da yaklaşık tahminler için, özellikle piyasaları etkileyen jeopolitik faktörleri uluslararası ilişkilerle eklemlendirerek detaylı bilgilerle irdeleyerek, öngörü ve varsayımların yapılması gerekmektedir.

Bu alandaki ilişkileri inceleyen teorilerin yetersiz kalmasına rağmen, belirsizlik hali söz konusu olduğunda yatırımların nasıl etkileneceğine dair yaklaşımlardan yararlanılabilmektedir. Belirsizlik durumunda yatırım teorileri ve reel opsiyonlar petrol fiyatlarındaki belirsizliğin cari yatırımlar üzerinde azaltıcı etki yapacağını öngörür. Firma seviyesindeki yatırım kararlarının kuramsal çerçevesi Henry (1974), Bernanke (1983), Brennan and Schwartz (1985), Majd and Pindyck (1987), Brennan (1990), Gibson ve Schwartz (1990), Triantis ve Hodder (1990) ve Aguerrevere (2009) tarafından geliştirilmiştir. Bernanke (1983) firma seviyesinde yatırımların getirisindeki belirsizliğin toplam yatırımlarda dönemsel dalgalanmalar yaratabileceğini belirtmiştir.

Petrol fiyatları ekonomik aktiviteyi dönüşüm mekanizmaları veya farklı kanallarla etkileyebilmektedir. Reel balanslar ve para politikası kanalı petrol fiyatlarındaki artışın genel fiyatlar seviyesinde artışa neden olacağını öne

sürmektedir. Dolayısıyla, bu durum hane halkı ve firmalar tarafından tutulan reel para balanslarını ve nihai olarak toplam talebi azaltacaktır. Gelir transeri kanalı petrol ithal eden ülkelerden petrol ihraç eden ülkelere, petrol fiyatlarındaki artışla bağlantılı olarak, gelir transferi olacağını vurgular. İlave olarak, enerji fiyatları, reel iş çevrimleri modellerinde olduğu gibi Kim ve Loungani (1992), Rotemberg ve Woodford (1996) ve Finn (2000), işgücü ve sermayenin verimliliği üzerinden ekonomik aktiviteyi etkileyebilmektedir. Bu mekanizmaların bir özelliği ise petrol fiyatlarına yapılan şokların etkisinin simetrik olmasıdır. Pozitif fiyat şokları iktisadi büyümeyi azaltırken, negatif fiyat şokları iktisadi büyüme üzerinde hızlandırıcı etki yapmaktadır. Bu görüşlerden hareketle, bu çalışmada petrol fiyatlarındaki belirsizlik ve sanayi üretimi arasındaki ilişki ampirik olarak incelenecektir.

Literatür Taraması

Konu ile ilgili geniş bir literatür mevcuttur. İktisat literatürüne bakıldığında petrol fiyatları ile makroekonomik aktivite arasındaki ters yönlü ilişkiyi ortaya koyan birçok ampirik çalışma bulunmaktadır. Özellikle gelişmiş ülkeler için yapılan çalışmaların yanı sıra gelişmekte olan ülkelerde de konu üzerinde durulmaya başlanmıştır.

Petrol fiyatlarındaki değişikliğin makroekonomik göstergeler üzerindeki etkilerini ortaya koyan çalışmalar 1972 ve 1979 Petrol Şokları ile önem kazanmış ve referans olma özelliği bakımından Hamilton (1983) ve Hooker (1996) çalışmalarıdır. Bu alandaki çalışmalar genellikle petrol fiyatları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ölçen çalışmalar olmuştur. Petrol fiyatlarındaki değişiklik ekonomik ve sektörel büyüme arasındaki ilişkiyi açıklamak için genellikle VAR (Vector Autoregression) ve SVAR (Structural Var) modellemeleri ile yapılmıştır. Çalışmalarda genellikle ABD ve OECD ülkeleri üzerine odaklanılmıştır. Ayrıca petrol fiyatlarındaki değişikliğin sanayi üzerine etkilerine yönelik çalışmalar sınırlıdır.

Hamilton (1983), ABD’de yaptığı çalışmada; 1948-1980 yılları arasındaki verileri kullanarak Granger Nedensellik Testi ve Regresyon Analizi yaparak petrol fiyatlarındaki değişik ve ekonomik büyüme arasında negatif bir ilişki olduğunu bulmuştur.

Hooker (1996), ABD’de yaptığı çalışmada; 1948-1994 arası verilerine kullanarak Granger Nedensellik Testi ve VAR Analizi yaparak petrol fiyatları ve GSYH arasındaki ilişkiyi inceleyerek Hamilton ile benzer sonuca ulaşmıştır.

Kim ve Willett (2000), 23 OECD ülkesini kapsayan çalışmalarında; 1962-1993 yıllarını kapsayan verileri kullanarak Panel Regresyon modeli kurmuş ve yine petrol fiyatları ile ekonomik büyüme arasında negatif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Lee ve Ni (2002), ABD’de yapılan çalışmalarında; 1959-1997 yılları arasındaki verileri kullanarak Vektör Otoregrasyon (VAR model) uygulaması yapmışlar ve artan maliyetler yüzünden petrol fiyatlarındaki yükselmenin petrolün hammadde olarak kullanılan endüstrileri negatif yönde etkilediği sonucuna varmışlardır.

Ayadi (2005), Nijerya’da yaptığı çalışmada; 1980 ile 2004 yıllarına ait veriler kullanarak VAR model kurmuş ve petrol fiyatlarındaki değişimin endüstriyel üretim üzerine etkileri olmadığını bulmuştur.

Jiranyakul (2006), Tayland’da yaptığı çalışmasında; 1990-2004 yılları arasındaki verileri kullanarak Johansen Eşbütünleşme testi uygulamış ve petrol şoklarının endüstriyel üretim üzerinde uzun dönemde pozitif bir etkiye sahip olmasına karşın kısa dönemde bu etkinin negatif yönde olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Jimanez R. Rodriguez (2007), 6 OECD ülkesini kapsayan (Fransa, Almanya, İtalya, İspanya, Birleşik Krallık ve ABD) çalışmasında; 1975-1998 yılları arasındaki verileri kullanarak VAR model uygulamış ve uygulamanın kapsadığı bütün ülkelerde petrol fiyatlarındaki artışın toplam imalat çıktısını azalttığı

sonucuna ulaşmıştır.

Kumar (2009), Hindistan'ı kapsayan çalışmasında; 1975-2004 yılları arasındaki verileri kullanarak VAR modeli kurulmuş ve petrol şoklarının endüstriyel üretim miktarı üzerinde negatif etkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Alper ve Torul (2009), Türkiye'yi kapsayan çalışmalarında; 1990-2007 yılları arasındaki verileri kullanarak VAR modeli kurmuşlardır. Çalışmanın sonucunda petrol fiyatlarındaki artışın imalat sanayindeki bütün sektörleri etkilemediğini, petrol fiyatlarındaki artışın sadece bazı sektörler üzerinde olduğu sonucuna varmışlardır.

Tang vd. (2010), Çin'i kapsayan çalışmalarında; 1998-2008 yıllarını kapsayan verileri kullanarak SVAR modeli kullanmışlar. Çalışmada petrol fiyatlarındaki artışların çıktıyı negatif etkilediği sonucuna vardılar.

Ünlü ve Topçu (2012), 1990-2001 ve 2001-2011 dönemleri için petrol fiyatlarının Borsa İstanbul üzerindeki etkilerini test etmişlerdir. Çalışma sonucunda birinci dönemde BIST-100 endeksi ve ham petrol fiyatları arasında eşbütünleşme ve nedensellik ilişkisi olmadığını, ancak ikinci dönemde değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.

Gönüllü vd. (2015), 2003-2012 dönemi için ham petrol fiyatındaki dalgalanmaların BIST Petrol, Kimya ve Plastik Endeksi arasındaki ilişki inceledikleri çalışmalarında petrol fiyatlarının endeks üzerinde etkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Özdemir ve Akgül (2015) tarafından aylık verilerden yararlanılarak Türkiye için yapılan ve 2005:10-2015:02 dönemini kapsayan çalışmada Markov Değişim Vektör Otoregresif (MS-VAR) modeli kullanılarak, ham petrol ve benzin fiyatlarının sanayi üretimine etkisi incelenmiştir. Bu çalışmada tüm değişkenler için iki rejim olduğu ve ham petrol ve benzin fiyatlarının etkisinin bu rejimlere

Veri Seti ve Yöntem

bağlı olarak sanayi üretimi üzerinde değişkenlik gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Petrol fiyatlarındaki değişimlere sanayinin ilk iki ayda uyum sağlayamadığı fakat üçüncü aydan itibaren etkinin pozitif yönlü olarak değiştiği tespit edilmiştir.

Enerji girdi maliyetlerinde meydana gelen değişimlerin iktisadi faaliyetler üzerine yansımaları oldukça önemli bir konudur. Özellikle gelişmekte olan ülke ekonomileri piyasalarında sık aralıklarla meydana gelen darboğazların varlığı ve ilgili ekonomilerin dışa bağımlı oluşu enerji kullanımı ve enerji maliyetlerinin sürekli olarak değişkenlik göstermesine neden olmaktadır. Bu açıdan durum ele alındığında enerji kullanım maliyetlerindeki bu değişkenliğin özellikle sanayi üretimi üzerinde etkilerinin dikkate alınması gerekmektedir. Dolayısıyla enerji girdi fiyatlarında bahsedilen etkilerden ötürü ortaya çıkan bu dalgalanmanın modellenmesi amacıyla sıklıkla başvurulan yöntemler GARCH veya MGARCH modelleri olarak bilinmektedir. Fakat MGARCH modellerinde analiz değişkenlerinin çok sayıda olması ve tahmin edilen parametre sayısının çokluğu nedeniyle tahmin sürecinde yakınsama problemi ortaya çıkabilmektedir. Bunun yanısıra MGARCH modelleri koşullu varyans kovaryans matrisini pozitif tanımlama noktasında kısıtları, eksiklikleri bulunmaktadır. Bu nedenle çalışmada bahsedilen yöntemlere ilave olarak değişkenler arasında dinamik ilişkinin ve bu ilişkinin diğer değişkenler üzerine yayılımını dikkate alan kısıtlı VAR-MGARCH modeli ve çeşitli varyasyonları dikkate alınmıştır.

Çalışmada kullanılan yöntem Elder ve Serletis (2009), Elder ve Serletis (2010), Aye (2015) ve Rahman ve Serletis (2009) çalışmalarına dayandırılmaktadır. Çalışmada petrol fiyatlarındaki belirsizliğin iktisadi faaliyetler üzerine etkisi SVAR modelinin modifiye edilerek GARCH-M yönteminin birleştirilmesi ile test edilmiştir.

$$By_t = C + \Gamma_1 y_{t-1} + \Gamma_2 y_{t-2} + \dots + \Gamma_p y_{t-p} + \Lambda h_t + \varepsilon_t$$

$$\beta \begin{bmatrix} 1 & 0 \\ 0 & 1 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} IPI_t \\ Oil_t \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} \alpha_1 \\ \alpha_2 \end{bmatrix} + \sum_{i=1}^p \begin{bmatrix} \Gamma_{11} & \Gamma_{12} \\ \Gamma_{21} & \Gamma_{22} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} IPI_{t-i} \\ Oil_{t-i} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} \gamma \sigma(Oil)_t \\ 0 \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} \varepsilon(IPI)_t \\ \varepsilon(Oil)_t \end{bmatrix}$$

$$\begin{bmatrix} \varepsilon(IPI)_{t-1} \\ \varepsilon(Oil)_{t-1} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} \sigma(IPI)_t * v(IPI)_t \\ \sigma(Oil)_t * v(Oil)_t \end{bmatrix} \text{ eşittir.}$$

$$\begin{bmatrix} \varepsilon(IPI)_{t-1} \\ \varepsilon(Oil)_{t-1} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} \sigma(IPI)_t * v(IPI)_t \\ \sigma(Oil)_t * v(Oil)_t \end{bmatrix}$$

$$E[v_j(t)] = 0, E[v_j(t)^2] = 1$$

$$Cov[\varepsilon(IPI_t), \varepsilon(Oil_t)] = 0$$

Eşitlikte yer alan γ parametresinin tahmin değeri sanayi üretimi eşitliğinde petrol fiyatları belirsizliğinin sanayi üretimindeki etkisini ölçmektedir. ilgili parametre $\gamma < 0$ ise petrol fiyatlarındaki dalgalanmanın sanayi üretimini olumsuz etkileyeceğini göstermesi bakımından asimetri etkisini de taşımaktadır. Diğer bir ifade ile beklenmedik bir petrol şokunun (negatif veya pozitif) petrol fiyatlarında gözlenen koşullu standart sapmasına etkide bulunarak çıktı düzeyini etkileme gücüne sahip olduğu varsayılmaktadır.

VAR sistemi içinde değişkenler arası karşılıklı etkileşimin hata terimleri yolu ile indirgenmiş formu için kısıtlamalara gidilmiştir. Bu anlamda indirgenmiş formdaki yapısal VAR analizine ait hata terimleri ortoganize edilmiştir. Yapısal biçim hata terimlerinin ortoganalize edilmesinde petrol fiyatlarının sanayi üretiminde etkili olması varsayımı b1 parametresine denk gelmektedir. Ayrıca şoklar açısından piyasada oluşacak yeni bir bilgi setine çok kısa dönemde petrol fiyatlarının tepki vermesi amacıyla innovasyonlarda 1 gecikme alınmıştır.

$$\begin{bmatrix} \sigma(IPI)_t^2 \\ \sigma(Oil)_t^2 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} \alpha_1 \\ \alpha_2 \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} F_{11} & 0 \\ 0 & F_{22} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} \varepsilon(IPI)_{t-1}^2 \\ \varepsilon(Oil)_{t-1}^2 \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} G_{11} & 0 \\ 0 & G_{22} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} \sigma(IPI)_{t-1}^2 \\ \sigma(Oil)_{t-1}^2 \end{bmatrix}$$

MGARCH(1,1) modeli için IPI ve Oil için volatiliteler gecikmeli hata kareleri koşullu varyans gecikmesine göre oluşmaktadır. Petrol fiyatları belirsizliği olarak $\sigma(Oil)_t$ dikkate alınmış olup petrol fiyatının koşullu standart sapması olarak hesaplanmıştır. Aynı zamanda $\sigma(Oil)_t$ ifadesi petrol fiyatlarının 1 dönemlik öngörü hatalarının (forecast error) koşullu standart sapmasını da ifade etmektedir. Modelde petrol fiyatlarında meydana gelen volatilitenin iktisadi faaliyetler üzerine etkisini test etmek amacıyla $\Lambda(L)$ elemanlarına kısıtlama konulmaktadır.

Model Tahmini

Veri seti aylık frekans yapısına sahip sanayi üretim endeksi ve Brent petrol fiyatı değişkenleri IMF_IFS den veri tabanından alınmış olup 1987:1-2016:2 periyodunu kapsamaktadır. Elde edilen tahmin sonuçları hem ortalama hem de varyans eşitliği kullanılarak matris formunda aşağıdaki gibi gösterilmiştir.

$$\begin{bmatrix} 1 & 0 \\ -0.054 & 1 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} Oil_t \\ IPI_t \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 0.235 \\ 0.021 \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} -0.055 & -0.001 \\ 0.040 & 0.361 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} Oil_{t-1} \\ IPI_{t-1} \end{bmatrix} \\ + \begin{bmatrix} -0.084 & 0.953 \\ 0.403 & 1.351 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} Oil_{t-2} \\ IPI_{t-2} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} 0 & 0 \\ -0.080 & 0 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} H_{oil}^{1/2} \\ H_{IPI}^{1/2} \end{bmatrix}$$

$$\begin{bmatrix} H_{oil}^1 \\ H_{IPI}^2 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 43.031 \\ 6.580 \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} 0.468 & 0 \\ 0 & 0.300 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} \varepsilon_{oil}^2(t-1) \\ \varepsilon_{IPI}^2(t-1) \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} 0 & 0 \\ 0 & 0.329 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} \sigma_{oil}^2(t-1) \\ \sigma_{IPI}^2(t-1) \end{bmatrix}$$

Varyans eşitliğinde yer alan G11 parametresi için sıfır kısıtlamasına gidilmiştir. Koşullu varyans gecikme teriminin ilk yapısal şoka sınırlandırılmasındaki temel amaç varyans katsayılarının negatif çıkmasını engellemektedir.

Elde edilen bulgulara göre petrol fiyatlarındaki belirsizlik sanayi üretimini

azalttığı gözlenmektedir. Buna göre petrol fiyatlarında yaklaşık %1'lik bir artış sanayi üretimini yaklaşık %0.80 birim azaltmaktadır.

Sonuç

Enerji sektörünün ülkelerin ekonomik büyüme ve kalkınmasındaki rolü tartışılmazdır. Dolayısıyla bu sektörün yapısı ve işleyişi büyük önem kazanmaktadır. Enerji kaynaklarının en önemlilerinden biri olan petrol ise, başta sanayi sektörü olmak üzere dünyada pek çok sektörde kullanılmaktadır.

Dolayısıyla petrol fiyatlarında meydana gelen dalgalanmalar, ülkelerin sanayi üretimini de yakından etkileyebilmektedir.

Elde edilen genel bulgular çerçevesinde petrol fiyatlarındaki belirsizliğin üretimi negatif yönlü etkilediği tespit edilmiştir.

Kaynakça

- Aguerrevere, F. (2009). "Real Options, Product Market Competition and Asset Returns." *Journal of Finance*, 64:2, 957-983.
- Alper, E., ve Orhan Torul. 2016. "Asymmetric Effect of Oil Prices on The Manufacturing Sector in Turkey", <<http://core.ac.uk/download/pdf/6486672.pdf>>(17.07.2016).
- Ayadı, F. O. 2005. "Oil Prices Fluctuations and the Nigerian Economy", *OPEC Review*, 10.
- Aye G.C. 2015. "Does Oil Price Uncertainty matter for Stock Returns in South Africa". *Investment Management and Financial Innovations*, vol.12,s.179-188.
- Bayraç, H. N. 2005. "Uluslararası Petrol Piyasasının Ekonomik Analizi". *Finans-Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, Sayı. 499, 6-20.
- Bernanke, B. S. 1983. "Irreversibility, Uncertainty, and Cyclical Investment". *Quarterly*

- Journal of Economics*, 98 85-106.
- Bernard, C. B. 1999. *Energy and Rise Fail of Political Economy*. London, Greenwood Press.
- Brennan, M. ve Eduardo Schwartz. 1985. "Evaluating Natural Resource Investment". *Journal of Business*. 58, 1135-1157.
- Brennan, Michael. 1990. "Latent assets". *Journal of Finance*, 45, 709-730.
- Elder J. and Serletis A. 2009. "Oil Price Uncertainty in Canada". *Energy Economics*, 31, 852-856.
- Elder J. and Serletis A. 2010. "Oil Price Uncertainty". *Journal of Money Credit and Banking*. 42. 1137-1159.
- Gibson, R. and Eduardo S. Schwartz. 1990. "Stochastic Convenience Yield and the Pricing of Oil Contingent Claims." *Journal of Finance*. 45, 959-976.
- Gönüllü, Ç. O., Otluoğlu, E. ve Mehmet Hakan Şengöz. 2015. "Ham Petrol Fiyatı Değişimlerinin Petrokimya Sektörü Getirileri Üzerindeki Etkisi". *Uluslararası İktisadi İncelemeler Dergisi*. 14, 223-234.
- Hamilton, J. D. 1983. "Oil and the Macroeconomy Since World War II". *Journal of Political Economy*. 91(2).
- Henry, C. 1974 "Investment Decisions under Uncertainty: The Irreversibility Effect" *American Economic Review*. 64, 1006-12.
- Hooker, M. A. 1996. "What Happened to the Oil Price - Macroeconomy Relationship?". *Journal of Monetary Economics*, 38(2).
- Jimenez-Rodriguez, R. 2007. "The Industrial Impact of Oil Price Shocks: Evidence From the Industries of Six OECD Countries". *Banco de Espana Working Paper*, 7(31).
- Jiranyakul, K. 2006. "The Impact of International Oil Prices ofn Industrial Production: The Case of Thailand", *NIDA Economic Review*, 1(2).
- John, M. and Koji Morita. 2001. "The New Economy of OH". *The Royal Institute of*

International Affairs, 25.

- Keleş, M. Sertaç. 2007. "Petrol Arz Güvenliğinin Sağlanabilmesi Açısından OECD ve AB Ülkelerinde Ulusal Petrol Stok Yönetimi Politikaları ve Türkiye Uygulaması", *Ankara Üniversitesi Avrupa Toplulukları Araştırma ve Uygulama Merkezi, Hazine Müsteşarlığı*.
- Kim, S. Willett, Thomas D. 2000. "Is The Negative Correlation Between Inflation and Economic Growth? An Analysis of the Effect of the Oil Supply Shocks". *Applied Economics Letters*, 7(3).
- Kumar, S. 2009. "The Macroeconomic Effect of Oil Price Shocks: Empirical Evidence for India". *Economics Bulletin*, 29(1).
- Küçükaksoy, İ. 2002. "Türkiye'nin Enerji Politikası ve Hazar Enerji Havzası", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dumlupınar Üniversitesi SBE, Kütahya.
- Lee, K. ve Ni, Shawn. 2002. "On The Dynamic Effect of Oil Price Shocks: A Study Using Industry Level Data". *Journal Of Monetary Economics*.
- Özdemir A. 2015, "Ham Petrol ve Benzin Fiyatlarının Sanayi Üretimine Etkileri: MS-VAR Modelleri ile Analizi". *Ege Akademik Bakış Dergisi*. 15(3), 367-378.
- Philip, K. V. 1993. *Adjusting to Volatile Energy Prices*, Institute for International Economics Washington. DC.
- Rahman S. and Serletis A . 2009. "The effects of inflation uncertainty: some international evidence". *Journal of Economic Studies*, 36, 541-550.
- Susan, S. 1988. *States and Markets*. Pinter Publishers. London.
- Tang, W., L. Wu ve Z. Zhang. 2010. "Oil Price Shocks and Their Short and Long Term Effects on the Chinese Economy". *Energy Economics*, 32. pp.3-14.
- Triantis, A. J. and James E. Hodder. 1990. "Valuing Flexibility as a Complex Option." *Journal of Finance*, 45, 549-566.
- Ünlü, U. ve Topçu, Mert. 2012. "Do Oil Prices Directly Affect Stock Markets: Evidence from Istanbul Stock Exchange". *İktisat, İşletme ve Finans*. 27(319). 75-88.

Effects of Uncertainty in Oil Price Changes on Industrial Production

Abstract

Even though qualitative and quantitative growth of production is accepted at economic growth, arising costs in production inputs could change the structure of production. In this sense, the interaction of energy unit costs accepted as efficient factor and the spread of this interaction to the production process has been gaining popularity. For this reason, effects of uncertainty of oil prices on industrial production is tested with multivariate GARCH based on restricted VAR analysis (BEKK, DCC and, etc.) by using monthly data in this study. Although findings obtained from related literature show different results, our findings are largely coincided with findings from studies carried out for Turkish economy. Uncertainty of oil prices has negative effect on production.

Keywords

Oil Prices, Industrial Production, Var Analysis